

RESPONS

RECENSIONSTIDSKRIFT FÖR HUMANIORA & SAMHÄLLSVETENSKAP

NUMMER 5 · NOVEMBER 2013 · PRIS 79 SEK

TEMA

TYSKLAND & EUROPA – PUSSLET SOM INTE GÅR IHOP

De senaste årens kriser har gjort klart att Tyskland är Europas maktcentrum. Är övriga Europa berett att acceptera Tysklands ledande position? Är tyskarna själva det? Respons har granskat den tyska pusselbitens ekonomi och politik.

RESPONS NR 5 2013

Efter att ha förlorat två världskrig dominerar Tyskland nu Europa

Av Kay Glans

NÄR BERLINMUREN FÖLL sade Margaret Thatcher: "We beat the Germans twice, and now they're back." Drygt tjugo år efter den tyska återföreningen står det klart att tyskarna inte bara är tillbaka, utan att de med fredliga medel uppnått vad de inte förmådde med militära: den dominerande ställningen i Europa. Jämför dagens situation med de krigsmål som den tyske kanslern Bethmann Hollweg formulerade 1914. De innefattade bland annat att Frankrike skulle bli så försvagat att det inte skulle kunna uppstå som stormakt; Ryssland skulle drivas tillbaka och mista kontrollen över vasallfolken; en europeisk ekonomisk organisation och tullunion skulle grundas, vars medlemmar formellt skulle vara likaberättigade, men i realiteten under tysk ledning.

Det är väl i stora drag där vi befinner oss efter att Tyskland förlorat två världskrig. Det är dock inte en situation som orsakats av en tysk "Griff nach der Weltmacht", strävan efter herravälde. Bakom euron fanns en förhoppning, också bland tyskar, om att kunna bädda in landet i Europa så att dess samlade kraft inte blev förnimbar. Det är när EU:s vattenlinje sjunker som kolossen i Europas mitt blir fullt synlig. Eurokrisen har visat att nationalstaten inte har förlorat sin betydelse.

Tyskland har en dominerande position i kraft av sin storlek och sin ekonomiska prestationsförmåga. Ola Dahl skriver i temasektion i detta nummer om de tyska Mittelstand-företagen, som genom sin förmåga till långsiktighet och sin passionerade strävan efter den perfekta produkten lyckats hävda sig i den globaliserade ekonomin. Det är numera i det närmaste tabu att tala om nationella särdrag; vi förväntas se träd och låtsas som om det inte finns några skogar. Men det är svårt att avvisa tanken att Tysklands styrka hänger samman med grundläggande drag i kulturen, en strävan efter perfektion och närmast en kult av sakkunskap. Dessa drag har förvisso också haft förfärliga konsekvenser. Av de avlyssningar och

förhör som de allierade gjorde med tyska krigsfångar under andra världskriget framgår hur styrda de var av viljan att vara bra soldater. Enligt Sönke Neitzel och Harald Welzer i *Soldater* var det militära värdesystemet viktigare för dem än den nationalsocialistiska ideologin.

Dagens Tyskland är inte militaristiskt, det vill inte veta av ytterligheter eller djärva beslut, och det tycks ha funnit sin politiker i Angela Merkel. Den försiktighet som väcker irritation internationellt är uppskattad på hemmaplan. Men det är, som Carl Tham påpekar i sin essä i temablocket, påfallande att man i den tyska valdebatten har undvikit centrala frågor kring Tysklands och Europas framtid.

Hegemoniska makter skapar alltid friktion eftersom allt de gör, även inrikespolitiskt, påverkar omvärlden. Det har sagts att Tyskland är för stort för Europa, men för litet för världen. I en bemärkelse är Tyskland emellertid för litet för Europa – när det gäller den inhemska konsumtionen. De tyska exportframgångarna bygger delvis på att lönerna hållits nere. Det är fel att se Tyskland som Europas ekonomiska lok, hävdar sociologen Karl Brenke och ekonomen Gert G. Wagner i en artikel (*Wirtschaftsdienst* 2/2013), eftersom landets svaga inhemska konsumtion gör att de övriga europeiska ländernas export till Tyskland inte tar fart. Den svaga tyska efterfrågan hänger i sin tur samman med att välståndet alltmer har koncentrerats till ett toppskikt, som sparar mer och konsumerar mindre. Folk i allmänhet, som kan få igång efterfrågan, får inte del av välståndsutvecklingen. Inhemska tysk ojämlikhet bidrar således till att skapa en europeisk obalans. ■

Kay Glans

Chefredaktör och ansvarig utgivare

Innehåll

Ledare s. 3

Noterat s. 6

Reportage s. 8

Kris, kontinuitet, kulturellt kapital – Hur ska det gå för Atlantis?

Analys s. 11

Svenska politiker har fått ett sämre beslutsunderlag

Debatt s. 14

TEMA DEN MOTVILLIGA TYSKA JÄTTEN

AV OLA DAHL s. 17
Tyska ekonomins ryggrad är små och medelstora företag

AV CARL THAM s. 21
Eurokrisen blev Merkels räddning

POLITIK & SAMHÄLLE

AV JONAS HINNFORS s. 24
· *Humlan som flyger*
– Berättelsen om Stefan Löfven
Lena Hennel & Lova Olsson

AV GUDRUN PERSSON s. 26
· *Som jag minns det*
Michail Gorbatsjov

AV CECILIA FREDRIKSSON s. 28
· *Varumärkenas fält – Produktion av erkännande i Stockholms reklamvärld*
Raoul Galli

AV MATS BENNER s. 30
· *Prekariatet – Den nya farliga klassen*
Guy Standing

AV ANDREAS BERGH s. 32
· *Skulden – Eurokrisen sedd från Aten*
Kajsa Ekis Ekman

AV LI BENNICHT-BJÖRKMAN s. 34
· *Spår*
Lena Sundström

ESSÄ

AV LENNART SAMUELSON s. 36
Hårda tvister om Josef Stalin i dagens Ryssland

HISTORIA

AV ANN-SOFIE OHLANDER s. 42
· *Kerstin Hesselgren – Den gränsöverskridande politikern. En biografi*
Renée Frangeur

AV LARS MAGNUSSON s. 44
· *Wallenberg – Ett familjeimperium*
Gunnar Wetterberg

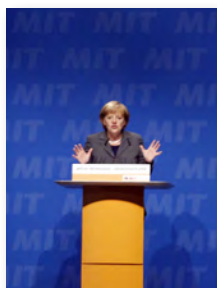
AV KIM SALOMON s. 46
· *Landsmän – De danska judarnas flykt i oktober 1943*
Bo Lidegaard

AV HENRIK BERGGREN s. 47
· *Kejne – Verkligheten bakom 1950-talets rättsröteaffär*
Dan Korn

UTBLICK

AV MARTIN GELIN s. 50
Amerikanska företags stora men splittrade inflytande på politiken
· *The Firm – The Story of McKinsey and its Secret Influence on American Business*
Duff McDonald
· *The Fracturing of the American Corporate Elite*
Mark S. Mizruchi

TEMA I DETTA NR: DEN MOTVILLIGA TYSKA JÄTTEN

”Man skulle kunna göra en ’inköpslista’ med bara tyska leverantörer för allt som behövs för en storskalig samhällsuppbyggnad, inklusive anläggningar, faciliteter och maskiner.”

Ola Dahl och Carl Tham skriver om Tysklands ekonomiska och politiska situation.

KONSTARTERNA & MEDIER

AV SARA KÄRRHOLM s. 54
· Uppror i skärt och svart
Beata Arnborg

AV HANS-ROLAND JOHNSON s. 56
· Den blå tvälen – Romanen och konsten
att göra saker och ting synliga
Sara Danius

AV STINA OTTERBERG s. 58
· Frihetskunst – Författarroll och
modernitet genom Sven Lindqvists
tidiga författarskap
Ragnar Haake

AV LOUISE WALLENBERG s. 59
· Modets bildvärldar – Studier med
utgångspunkt i Röhska museets
modesamling
Bia Mankell & Per Dahlström

FILOSOFI & PSYKOLOGI

AV PATRIK MÖLLER s. 62
· Homo pathologicus – Medicinska
diagnoser i vår tid
Fredrik Svenaeus

AV JAKOB NORBERG s. 64
· Vårt eget fel – Moralisk kausalitet som
tankefigur från 00-talets klimatlarm till
förmoderna syndastraffsföreställningar
David Larsson Heidenblad

KLASSIKERN

AV JOHANNA DAHLIN s. 66
Claude Lévi-Strauss, *Det vilda tänkandet*

UTBILDNING & SKOLA

AV DAVID LARSSON HEIDENBLAD s. 70
· Makt
Mats Börjesson & Alf Rehn
· Kultur
Johan Fornäs
· Globalisering
Tommy Jensen & Aina Tollefsen
· Historia
Peter Aronsson

AV PATRIK EKHEIMER s. 72
· Teknik som kunskapsinnehåll i svensk
skola 1842–2010
Jonas Hallström, Magnus Hultén &
Daniel Lövheim (red.)

KORT

AV IDA WESTIN s. 74
· Drömmen om Alexandria
– Den digitala distributionens dilemma
Per Strömbäck

Respons ges ut av Tidskriften Respons AB, som ägs av Kay Glans, Lars Grahn och Alf W. Johansson.
FAS, Riksbankens Jubileumsfond, Svenska Akademien, Vitterhetsakademien, Vetenskapsrådet, samt Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse stödjer verksamheten.

Redaktionsråd: Li Bennich-Björkman, professor i statskunskap, Uppsala; Karin M. Ekström, professor i företagsekonomi, Borås; Lotten Gustafsson, docent i etnologi, Stockholm; Sverker Gustavsson, professor i statskunskap, Uppsala; Magnus Henrekson, professor i nationalekonomi, IFN; Caroline Holmqvist Jonsäter, Försvarshögskolan och London School of Economics; Hans Ruin, professor i filosofi, Södertörn; Inga Sanner, professor i idéhistoria, Stockholm; Ola Sigurdson, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap, Göteborg; Johan Östling, docent i historia vid Lunds universitet/Swedish Collegium for Advanced Study.

Red.
TIDSKRIFTENRESPONS.SE

Tidskriften Respons

Chefredaktör & ansvarig utgivare:
Kay Glans, 08-120 205 20
kay.glans@tidskriftenrespons.se

Senior editor & styrelseordförande:
Lars Grahn
lars.grahn@tidskriftenrespons.se

Senior editor:

Alf W. Johansson
alf.w.johansson@tidskriftenrespons.se

Annonser: Lars Grahn, 070-588 34 50

Utgivare: Tidskriften Respons AB
ISSN 2001-2292
ISBN 978-91-87175-10-7

Grafisk form:

Calle Ljungström & Jens Pihl
info@calleochemma.se

Tryck:

Norra Skåne Offset, Hässleholm

Prenumerationer: tel 031-743 99 05
ekonomitjanst@natverkstan.net

Kontakt:

Tidskriften Respons
Kungsgatan 37, 8 tr
111 56 Stockholm
tel 08-120 205 20
info@tidskriftenrespons.se

Noterat

SKILJ FAKTA & FIKTION

Håller gränsen mellan fakta och fiktion på att upplösas? Frågan aktualiseras av debatten om *Monica Z*, filmen om Monica Zetterlund. Manusförfattaren Peter Birro deklarerade helt framt i SVT att han lagt in en konflikt mellan Monica och hennes far för den dramaturgiska effektens skull. Han tycktes inte inse att han därmed ändrade hela filmens karaktär. Den blir ett slags parasitär fiktiv dokumentär där ett känt namn utnyttjas för att vinna genomslag. Det yttre skallet, den historiska miljön, kläder, huvudpersonens utseende och rörelsemönster etcetera, är omsorgsfullt rekonstruerade, men det inre dramat är närmast att betrakta som skönlitteratur. Det är en dokumentärtyp som alltmer liknar actionböckerna: största möjliga realism i miljö- och detaljskildringen, i övrigt fria fantasier. Det allvarliga med Zetterlund-filmerna är att manusförfattaren i detta fall utan att blinka begår ett karaktärsdåd på huvudpersonens far.

Det är inte bara i underhållningsbranschen som gränsen mellan fakta och fiktion tenderar att upplösas. Även inom vetenskapen kan sådana tendenser märkas. I ett ovanligt välmatat nummer av *Historisk Tidskrift* (2013:3), som har historisk metod som tema, finns flera uppsatser om relationen mellan det faktiva och det faktiska. Skönlitteratur och historia har traditionellt setts om två skilda sätt att närma sig verkligheten: Skönlitteratur är överlägsen i det avseendet att den möjliggör en mycket större intimitet i miljö- och människoskildringen

än vad historieskrivningen förstår. Denna är ju bunden till det förflutnas kvarlevor. När därför Kim Salomon i en uppsats med titeln "Fiktionens utmaningar" säger att, "akademisk historieforskning står inte självklart över alla andra former av historieskrivning", så är detta i och för sig riktigt, men den akademiska historieskrivningen måste hävda att den har högre empirisk tillförlitlighet än skönlitteraturen.

Ser man till historievetenskapens metodutveckling under 1900-talet så kan man, med en parafasering av Runeberg, säga att den dominerande tendensen har varit: "Driv ut fiktionen och akta dig om han släpps in härnäst". Detta gäller i högre grad i Sverige än i de flesta andra länder. Bröderna Weibull, som alltid nämns i dessa sammanhang, drev denna tes till dess yttersta. Det var inte bara isländska sagor, propagandaskrifter, memoarer och försanthållna stereotyper som skulle rensas ut från vetenskapen, det sannolika hade heller ingen plats där. "Gissningar vartill tjänen!", som Curt Weibull ironiskt uttryckte det. Vallgraven mellan det faktiva (litteraturen) och det faktiska (historievetenskapen) gjordes så djup som möjligt. En vetenskaplig framställning skulle endast bygga på källkritiskt säkerställda fakta.

Men skönlitteratur kan givetvis användas som källor även i vetenskapliga historieframställningar. Som berättande källa kan den vara en heuristisk vägvisare som pekar ut problem och infallsvinklar som kan vara svåra att finna i andra källor. I en ambitiös uppsats "Skönlitteraturen i historievetenskapen – några

metodologiska reflexioner" visar tre göteborgshistoriker hur en novell av Anne Charlotte Leffler från 1880-talet kan ge perspektiv på aktuella företeelser i tiden som spänningen mellan socialism och kristendom, kläddräktens symboliska betydelse och njutning och försakelse som moraliska kategorier.

Svårare att komma tillrätta med är Kim Salomons ganska snåriga uppsats. Det blir inte klart vari dessa "Fiktionens utmaningar" egentligen består. Man känner osäkerhet om han menar att den vetenskapliga framställningen i högre grad bör lära av skönlitteraturen i gestaltningkraft eller om han anser att skönlitterära skildringar i högre utsträckning bör utnyttjas som källor även i vetenskapliga sammanhang. Ett högkvalitativt skönlitterärt verk får sin verkan genom sin autenticitet, läsaren besegras och upplever framställningen som verklig, trots att han eller hon vet att det rör sig om fiktion. Ja, mer än så: ibland har ett skönlitterärt verk sådan kraft

att det blir representativt, det upplevs som en generaliserbar sanning för den typ av situationer som skildras, exempelvis ett borgerligt äktenskap i slutet av 1800-talet. Men här finns det samtidigt anledning att sätta upp ett varnande finger. En historiker kan givetvis utnyttja ett sådant verk för att illustrera ett skeende eller en situation – men inte utan källkritisk reflektion. I äldre historiska framställningar blandades, som berörts, okritiska litterära och faktiska källor. Källkritiken som den växte fram under 1800-talet representerar en av de viktigaste landvinningarna i upplysningens tjänst. "Wie es eigentlich gewesen" är fortfarande dess stolta motto. Utan källkritiken står sig historia slätt som vetenskap. Mellan fakta och fiktion finns ett svalg som inte kan överbryggas utan skada för den allmänna kritiska reflektionen i samhället. ■

► *Alf W. Johansson är professor emeritus i historia och senior editor på Respons.*

— Annonser —

NÄR GOD ENGELSKA ÄR ETT KRAV

Språkgranskning – korrekturläsning – översättning.

Samarbete med akademiker i Luleå, Umeå, Stockholm, Borås och Lund.

Översatt/granskat artikelserier för Axess, Dagens Nyheter, Proventus, Glasshouse Forum.

Har även översatt manus för bl a SvT, för EFTI film (Låt den rätte) och för Filmpool Nord.

info@elex.nu – www.elex.nu – 0978-65000 – 070-625 48 45

Paul Fischer – ELEX Språkbyrå, Pajala.

LÄSTID PÅ DÖTID

Den tryckta boken kommer inte att försvinna. Däremot är det oroväckande att människor lägger allt mindre tid på läsning. Vi instämmer med samtidshistorikern och medieforskaren Rasmus Fleischer när han menar att det är nätutvecklingen i sin helhet som är pappersbokens värsta konkurrent (Expressen Kultur 2013-09-27). Farhågan bekräftas på Digitala torget (Bokmässan 2013) för från scenen hör jag Google-direktören Santiago de la Mora säga att en genomsnittlig amerikan öppnar sin smartphone 150 gånger om dagen. På golvet står MIX förlag (Bonnier) och presenterar apparna Dötid – digitala noveller framtagna för att passa detta användarbeteendet. När du

klickar upp appen anger du hur många minuter du har över, och så dyker en novell upp, anpassad efter din lästid. Inget för finsmakaren som själv vill bestämma vad hen ska läsa. Hänger vår minskande lästid ihop med vår skräck för dötid? ■

► Ida Westin

OSÄKRADE KORT I FÖRLAGSBRANSCHEN

Respons har inte varit på Bokmässan men ändå snappat upp litet om trender i bokbranschen. Som säkra kort betraktas böcker om andra världskriget och kokböcker om italienska köket. Varför inte förse sig med både livrem och hängslan och slå samman dem till en bok om det italienska köket under andra världskriget? *Gnocci vid Gustavlinjen – Det okända kittelslaget*. Andra säkra kort tycks vara böcker om träning samt sadomasochism i litet mjukare former, det senare i kölvattnet på E.L. James *Femtio nyanser av honom*. Även här borde man kunna få till stånd slagkraftiga kombinationer. Många maskiner på gymet ser ju ut som pinoredskap och nog har vi stött på instruktörer med dominant läggning. Att hänga i armarna i väntan på piskrapp borde i sig bränna en hel del kalorier och man kan ju göra litet diskreta räckhäv när man ändå hänger där för att bygga upp latsen. Att falla på knä borde utan vidare kunna utvecklas till en form av knäböj. *Så vinner du guld i S/M!* Fast detta är kanske redan gjort, slår det oss, när vi på en träningsblogg läser: "Pain is just weakness leaving the body." ■

– Annonis

Storslaget om en era som i fråga om kreativitet saknar motstycke under 1900-talet.

 DIALOGOS
www.dialogosforlag.se

► Bland Respons läsare finns många med specialintressen och särskild nyfikenhet. De hittar texterna och tankarna vi andra missat eller kanske inte visste fanns. Här tipsar de om böckerna och webbsidorna som fascinerar, överraskar eller utmanar.

Vad jag läser

Staffan Noréus är jurist och delvis verksam i Sydostasien.

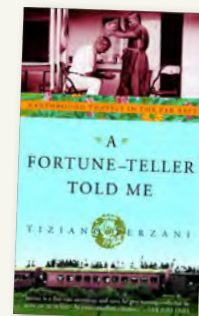
ITALIENSK JOURNALIST MED BÅDA FÖTTERNA PÅ MARKEN

Tiziano Terzani: *A Fortune-Teller Told Me. Earth-bound Travels in the Far East*. (Flamingo, 1998, ISBN 978-0-00-655071-6)

När den italienske journalisten Tiziano Terzani (1938–2004) efter att ha varnats av en spåman i Hong Kong beslutade att under ett år inte resa med flyg, blev det inledningen till ett nytt liv. Före 1993 hade han kastat sig med flyg mellan jordens oroshärdar. Han rapporterade om FNL-styrkornas intåg i Saigon 1975, och han var i Moskva när kommunismen kollapsade 1991. *A Fortune-Teller Told Me* skildrar Terzanis upplevelser under detta flygfria år.

När 1993 börjar befinner sig författaren i Laos där hans första markbundna transport sker med elefant. Från Laos får läsaren följa honom på land och till havs, framför allt genom Sydostasien och Kina, men också till Europa. Han möter kedjefångar och en uråldrig italiensk nunna i Burmas djungler, bevittnar en grym hundslakt i Hanoi, för att i nästa ögonblick fundera över den västerländska kapitalismens förödande inverkan på lokala kulturer. Prins Sihanouk ger honom audiens i Phnom Penh, och året avrundas med ett hemligt besök hos en sympatisk knarkbaron i Gyllene Triangeln. Dessa skildringar ackompanjeras av påminnelser om den accelererande kulturförstörelsen. "Moderniseringen" av de asiatiska samhällena går med rekordfart. Historiska miljöer rivs över en natt och nya anonyma gallerior och lägenhetskomplex växer upp. Bilexplosionen har gjort många städer olidliga. McDonald's finns i minsta avkrok.

Terzani skildrar hur det redan för tjugo år sedan var närapå omöjligt att förflytta sig längre sträckor utan att flyga. Han får vänta i veckor för att finna en båt mellan Singapore och Jakarta. Men väntetiderna utnyttjas väl. Läsaren har vid bokens slut inte bara lärt känna ett flertal karismatiska personer som aldrig satt sin fot i ett flygplan, utan även fått uppleva förbisedda platser, där livet fortfarande levs efter nedärvda mönster. Under hela året konsulterar Terzani nya spåmän men förhåller sig skeptisk till deras förutsägelser. Behållningen av hans jordbundna år ligger i stället på det personliga planet. När 1994 rings in är han lugn, harmonisk och lycklig, och han kan konstatera att han det gångna året också kunnat arbeta som vanligt. Och helikoptern han egentligen skulle ha flugit med i Kambodja störtade till marken. Spådomen visade sig vara riktig. ■

Reportage

Kris, kontinuitet, kulturellt kapital – Hur ska det gå för Atlantis?

Lars Grahn

Ett av Sveriges mest ansedda förlag går igenom en kris. **Den nya chefen, Helena Hegardt du Rées, har genomfört rationaliseringar som bland annat lett till att Peter Englund lämnar förlaget. Vad är det som sker?** Den nya ledningen vill värda kontinuiteten och bredda utgivningen – och den har de finländska ägarnas förtroende.

Bokförlaget Atlantis tillkom i slutet av 1970-talet som ett brett och ambitiöst förlag med filosofi och skönlitteratur, rese- och matböcker och mycket annat på sin lista. Efter ett par år fick man framgångar med *Montalou* av Emmanuel Le Roy Ladurie och flera historieverk av Barbara Tuchman. Klassiker i gedigna nyöversättningar befäste det kulturella anseendet. Atlantis blev snabbt en mötesplats i korsningen mellan den kommersiella och den lärda världen, närmast en kulturinstitution.

Trettiosex år senare kan Atlantis sägas vara det synligaste av de mindre förlagen och man behåller sin höga svansföring med serierna "Atlantis väljer ur världslitteraturen" och "Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien", med biografier som Svante Nordins om Winston Churchill och Beata Arnborgs om Kerstin Thorvall, med fördjupande historieverk som Kari och Ülle Tarkiainens *Provinsen bortom havet* om Estlands svenska historia och Carin Bergströms sedeskildring om spruckna äktenskap inom högadeln för tvåhundra år sedan.

Kanske anar man i dag en mindre betoning på skönlitteratur,

ny såväl som klassisk. Men det är fråga om nyanser. Atlantis utvecklar sin tradition. Samtidigt genomgår förlaget en kris med flera dimensioner. Den problematiska ekonomin är under sanering. Helena Hegardt du Rées, ny vd sedan 2012, har omorganiserat, reducerat personal och börjat bredda utgivningen. Offentligt förklarar förlagets viktigaste författare Peter Englund, Svenska Akademiens ständige sekreterare, att han lämnar Atlantis, följd av Nathan Shachar. Englund misstror förklaringen om ekonomiska svårigheter. I bokslutet för 2012/13 tecknas dock den prekära situationen tydligt.

För att förstå krisens dimensioner behöver man erinra sig förlagets historia.

Peterson provar vingarna

Det startade med att Kjell Peterson 1977 lämnade sin post som vd för det Bonnierägda Forum för att pröva vingarna som sin egen. Han började med att annonsera i branschtidningen: "I höst publicerar Bokförlaget Atlantis inte en enda bok". Ett år senare utkom de första böckerna.

Man hade ingen klar bild i förväg av hur utgivningen skulle profileras. Embryot var Carl Butlers kokbok som Kjell Peterson hade publicerat på Forum med

reklammanen Lars Falk och Ove Pihl. Kanske kunde de ge ut flera liknande böcker tillsammans?

"Falk och Pihl tillförde kunskande i fråga om skrivande och formgivning som var ganska nytt när det gällde kokböcker", säger Kjell Peterson. "Sen kom Cattelin-boken och det ena med det andra. Det hela initierades av kokböckerna." Det var viktigt med inre och yttre kvalitet. "Det måste vara snyggt, annars försvinner man."

Blandningen av böcker var viktig men också långsiktigheten. Kjell Peterson skriver: "Man måste vara utomordentligt långsiktig i sin utgivningspolitik. [...] Det frestar på ekonomiskt och mentalt att ha långsiktigheten som ledstjärna, men det är den enda vägen för att överleva och utvecklas."¹ Han talar gärna om vikten av att bygga upp ett kulturellt kapital. Vanligt kapital för att driva verksamheten fick man genom en checkräkningskredit i SE-Banken.

Det tog femton år för att gå runt och bli skuldfri. Det stora genombrötet blev Peter Englunds bok

¹ | *Bokförlaget Atlantis. Tjugofem år 1977-2002. Om bokförläggari, 2001, s. 7.*

Poltava 1988. ”Jag skulle säga att vi fick Peter Englund tack vare Tuchman och Ladurie. Han gillade deras narrativa sätt att skriva historia och sökte därför upp oss.”

Framgången drog flera historiska författare till förlaget, exempelvis Eva Österberg. Ungefär samtidigt började Kjell Peterson studera idé- och lärdoms historia för Sten Lindroth i Uppsala och fick kontakt med bland andra Gunnar Broberg som på Atlantis gav ut en idéhistorisk läsebok i två band, *De gyllene äpplena*. Den belönades med Augustpriset.

När Camilo José Cela fick Nobelpriset 1989 sken solen ännu starkare över Atlantis. Den historiska bokklubben Clio började gå riktigt bra. ”Så det löste sig till slut. Men de första tio åren var jobbiga!”

Två stora översättningsverk av Jan Stolpe markerar vid sidan av historikerlistan uppbyggnaden av kulturellt anseende: *Montaignes Essäer* i tre band, först utgivna 1986-92 och för närvarande i ny översättning, och *Platons skrifter* i sex volymer, 2000-09.

Ägar- och chefskiften

Falk och Pihl lämnade firman 1989. Den styrelse med bland annat bankmän som tillträdde bad efter ett decennium förlagschefen att ”ordna successionen” efter dem. Det gjorde han genom att som ägare engagera fem stiftelser, en svensk och fyra finländska. ”Det gav finansiell trygghet, men de nya ägarna kom inte in för att rädda ekonomin. Vi var redan på god väg.”

Atlantis utgivning har delvis finansierats med bidrag av olika slag. Det handlade tidigare ofta om litteraturstöd från Kulturrådet och enstaka tryckbidrag för avhandlingar. ”Om författarna hade någon finansiering med sig i bagaget tog vi ju emot det, men jag hade det inte som affärsidé, som vissa andra förlag”, säger Kjell Peterson.

Peter Luthersson tillträdde som vd 2003 med en hållning till uppdraget som präglades av hans kulturella bakgrund. För styrelsen gjorde han klart att han inte var intresserad av affärsverksamhet utan av ”den värld som förlagets utgivning represente-

► Peter Englund lämnar förlaget.

rade”. Ägarna sade sig, då, gilla detta. Själv gillade Luthersson utgivningen så starkt att han inte gjorde någon förändring i profilen. Dock fick han lära sig att småföretagarens värld är hård. ”Men jag hittade ett sätt att förhålla mig till det. Min uppgift var

Vid nedskrivning av lagervärdet skall den förlust som därmed visas slå igenom i resultaträkningen. Undviker man nedskrivning blir förlusten inte synlig i årsredovisningen. Men problemet när man inte säljer böcker till tillräckligt värde och i tillräcklig utsträckning ger sig i vilket fall som helst till känna som en brist på likvida medel för att betala verksamheten. Nytt kapital måste skaffas. Ägarna har ansvaret för detta.

Jag frågar Peter Luthersson om det inte är just detta styrelseordföranden Barbro Teir syftar på när hon i ett inlägg i *Dagens Nyheter* (17/9) säger att de finländska

ett värdefullt lager inget problem utan en tillgång”, fortsätter Luthersson. ”Sen kan man inte omedelbart realisera värdet. Men det fattades policybeslut i styrelsen att det var viktigt att böckerna lagerhölls – för förlagets förmåga att attrahera samarbetspartners och författare.”

En tickande bomb

Styrelseordföranden Barbro Teir bekräftar att Atlantis de senaste fem åren varit på väg mot den ekonomiska kris som utlöstes under det senaste året. Det realistiskt värderade lagret har varit en tickande bomb och likviditeten har klarats med ett nödrop. Stora lån och andra tillskott har givits av ägarna, sammanlagt 8,6 miljoner kronor, varav endast Beijerstiftelsens del på 750 000 har återbetalats. Denna ägare har också beslutat sig för att vara passiv och deltar därför inte i de nya finansieringarna.

”Skälet är att förlaget enligt vår mening förlorat sin särskilda ställning som kulturinstitution, det som var motivet till vårt engagemang”, säger Jan Björkman, sekreterare i Beijerstiftelsen. Enligt Barbro Teir fanns det när hon förra året tillträdde som ordförande styrelseledamöter som saknade förtroende för Helena Hegardt du Rées. Björkman förnekar att Beijerstiftelsen var emot tillsättningen, men är kritisk:

”Det var säkert nödvändigt med modernisering och effektivisering och hon har nog gjort det som måste göras. Det är i hanteringen av anställda och författare som det brister.”

På grund av oenigheten vid tillsättningen ställde Barbro Teir som villkor att hon skulle få tid på sig att göra en egen utvärdering av den nya förlagschefens arbete. Det är detta arrangemang Peter Englund beskriver genom att fråga varför Barbro Teir sagt till honom att hon ”var beredd att ge den nya förläggaren sparken sommaren 2013 om läget ej blivit bättre” (*DN* 19/9). Svaret är nu att Teir funnit den nya chefen ”synnerligen kompetent som förläggare och därtill ekonomiskt insiktsfull”.

Uppdraget var inte lätt. Barbro Teir: ”Hon skulle i första hand

”Det orealistiskt värderade lagret har varit en tickande bomb och likviditeten har klarats med ett nödrop.”

att betala räkningarna och hålla stilen – och det gjorde jag.”

En krävande affärsmässig uppgift var att fusionera bokförlaget Signum i Lund med Atlantis.

Det besvärliga lagervärdet

Vid *Respons* samtal med Peter Luthersson förelåg som senaste årsredovisning den för 2011/12, där det anges ett positivt resultat på cirka en halv miljon. Luthersson avtackas för engagerat och framgångsrikt arbete, vilket han menar innebär att styrelsen varit nöjd med honom hela tiden. Detta bokslut är emellertid svårtolkat för den som är ovan att fråga efter vad som *inte* står där. Den svaga punkten är lagervärderingen. På Atlantis har man aldrig makulerat eller sålt ut lagret utan låtit böckerna ligga i lager till anskaffningsvärde. Detta är enligt all erfarenhet i bokbranschen en för hög värdering. Böcker går sällan att sälja i någon större utsträckning till detta värde ett par år efter utgivningen. Nedskrivning är nödvändig, ty det är de tilltänkta köparnas benägenhet att inhandla böckerna till ett visst pris som bestämmer deras värde, i varje fall på kort sikt. Det litterära värdet är naturligtvis en annan sak.

ägarna har måst gå in med flera miljoner för att rädda förlaget. Har inte detta skett redan under hans tid som verkställande direktör – eller i varje fall strax efteråt – som en följd av att verksamheten inte finansierade sig själv?

”Det beror på hur man ser på saken”, menar Luthersson. ”Atlantis klassikerserie eller Toquevilles bok om demokratin i Amerika, är lika mycket värda om hundra år som i dag. Böckerna skulle vara meningsbärande, för det var det meningsbärande som gav anseende åt förlaget, inte saker i stil med veckans snackis.”

”Om förlaget bara upprätthåller sin intjäningsförmåga så är

► Barbro Teir, styrelseordförande

behålla Atlantis seriösa utgivningsprofil, som har gett förlaget en stark ställning och ett gott namn. Det fanns också en uttrycklig beställning att modernisera och reformera förlaget. Tonvikten skulle ligga på att öka försäljningen, detta naturligtvis för att värna profilen, som också behövde breddas." Breddningen innebär att förlaget "söker en vidare ram för det som är kulturellt och litterärt högststående".

Beställningen till Helena Hegardt du Rées var tredubbel och något motsägelsefull: bevarad och breddad utgivning, effektivisering av organisationen (läs personalreduktioner) och allmän ekonomisk sanering. Hon har kommit ett stycke på väg. Personalen har minskats från åtta till fyra fast anställda. Frilansare med expertkunskap har knutits till förlaget. Ekonomistyrning, ekonomisk statistik och tydlig rapportering har införts.

Den nya förlagschefen har 26 års erfarenhet från branschen, är arkitekturhistoriker och franskorienterad. Hon har arbetat med arkitektur- och konstböcker på Byggförlaget, som redaktionschef på Informationsförlaget och tretton år som förläggare och sedermera förlagschef på SNS Förlag med inriktning på samhällsvetenskaplig litteratur. Hon insåg att det gällde att handla snabbt på Atlantis. "En sund ekonomi är förutsättningen för att kvaliteten i utgivningen skall kunna bevaras", säger hon.

Upprörda känslor

De som av olika anledningar fått lämna förlaget är naturligtvis besvikna. Känslorna är upprörda

► Helena Hegardt du Rées, vd sedan 2012.

BOKFÖRLAGET ATLANTIS

Ekonomi	Nettoomsättning	Övriga rörelseintäkter	Omsättning	Årets res efter finanseilla poster
2011/12	11,3 mkr	8,8 mkr	20,1 mkr	0,5 mkr
2012/13	8,5 mkr	3,1 mkr	11,5 mkr	-12,2 mkr

Det bör noteras att publiceringsbidrag 2011/12 lagts i Övriga rörelseintäkter, medan de nu bokförs som en minskning av tillverkningskostnaderna och därmed lagervärdet.

Utgående ackumulerat anskaffningsvärde		Bokfört värde efter nedskrivning	
2011/12: 15,9 mkr	2012/13: 16,9 mkr	2011/12: 15,9 mkr	2012/13: 9,6 mkr

Nedskrivning har således enligt årsredovisningen gjorts med ca 6,3 Mkr.

Titlar äldre än fem år har skrivits ned till 25 % av ursprungligt anskaffningsvärde.

Förlagschefer

Kjell Peterson (f 1936), 1977–2002, civilekonom och Bachelor of Arts, vd för Forum 1970–1976, grundade Atlantis 1977.

Peter Luthersson (f 1954), 2004–2012, fil dr i litteraturvetenskap, kulturchef på Svenska Dagbladet 1993–2001.

Helena Hegardt du Rées (f 1964), 2012–, arkitekturhistoriker, författarutbildning på Nordens folkhögskola, förlagsverksamhet sedan 1987 i Byggförlaget, Informationsförlaget och SNS Förlag (förlagschef).

Ägare

1977: Kjell Peterson, Lars Falk, Ove Pihl, Allhems förlag.

1989: Kjell Petersson, Hans Bergvall, bankman, Tore Browaldh, Handelsbanken, Sven Hagströmer, finansman, Tomas Matsson, advokat, Stig Ramel, vd Nobelstiftelsen.

2002: Svenska Litteratursällskapet i Finland (30 %), Föreningen Konstsamfundet (15 %), Schildts & Söderströms AB (15 %), Niilo Helanders stiftelse (20 %), Kjell och Märta Beijers stiftelse (20 %).

och har fått sedvanligt utlopp i branschtidningen *Svensk Bokhandel*. På sikt allvarigare är Peter Englunds avhopp. Han har inbjudits till dialog, men den har inte blivit av. "Den möjligheten kvarstår", poängterar Helena Hegardt du Rées. *Respons* har sökt Peter Englund för att fråga närmare om hans motiv för att lämna det förlag där han haft så stora framgångar, men han hälsar att det räcker med vad han hittills sagt offentligt.

Hur blir förlagets framtid? Kommer kvaliteten att knuffas ned från högsätet, som Peter Englund fruktar (*DN* 13/9)? De flesta böckerna i den närmaste utgivningen har initierats under Helena Hegardt du Rées tid, så det går nu att avläsa hennes avsikter. "Det finns en kontinuitet av kvalitet att vårda", säger hon och pekar på flera historiska verk och på biblioteket "Atlantis väljer ur världslitteraturen" som inom kort utvidgas med Macchiavellis brev, en Plutarchosvolym och Euripides *Bacchanterna* och *Ifigenia i Aulis*.

Allt blir dock inte vid det gamla. Redan nu finns böcker som an-

slår en ny ton. Man vill attrahera en större läsekrets, bland annat fler kvinnor. Thorvall-boken av Beata Arnborg är ett exempel på detta. Förlaget tar sig också an yngre historiker. Ett exempel är Annika Sandén med *Missdådare*, som handlar om människoöden i 1600-talets Sverige. Till våren utges också en konsthistorisk bok av Ingela Lind, *Blod i salongerna. Sex, primitivism och längtan efter det naturliga*, som studerar hur primitivismen kan utmytna i farliga ideologier. Den framväxande modeforskningen vid Stockholms universitet har man etablerat kontakt med. Snart utges *Mode som gjort skillnad* av Karina Ericsson Wärn, "en idealförfattare som arrangerar resor, säljer böcker på sin hemsida och använder sociala medier". Inom modeundervisningen behövs också kurslitteratur. Granskning av nutiden skall samlas under beteckningen "Atlantis utblick". I den kommande *Diplomat i dag* berättar yngre diplomater om arbetet bortom cocktailpartyna, i krigszoner och socialt arbete.

En sammanfattning verkar kunna vara att den samhällsori-

enterande utgivningen blir mindre återblickande och mer kringblickande, att litet fler kvinnor ryms bland författare och ämnen och att man visar större intresse för det som "har litet udda karaktär". Med anledning av hundraårsminnet av det stora krigets utbrott ger man sålunda ut en bok om julaftonsmatchen 1914 vid Västfronten, då tyskar och engelsmän lade ned vapnen några timmar och spelade fotboll – en känslofyllt undantagssituation.

För utgivningen av seriös facklitteratur i Sverige har det stor betydelse att Atlantis tar sig ur sin kris och – med förnyelse – fullföljer sin tradition. Kommer det att lyckas i en bokbransch som överlag genomgår stora förändringar? Det är lätt att vara tvivlare. Men Barbro Teir och styrelsemajoriteten hör inte till dem. De tror på den nya chefs klohet och kontaktskapande. "Detta kommer att synas de närmaste åren både i utgivningen och ekonomin." ■

► Lars Grahn har varit vd på *Natur och Kultur* och är senior editor på *Respons*.

Analys

Svenska politiker har fått ett sämre beslutsunderlag

Olof Petersson

Kungliga bibliotekets digitalisering av Statens offentliga utredningar borde få pris som kulturvårdande insats. Hela SOU-sviten beräknas vara komplett i mitten av 2014 och då öppnas en av de viktigaste källorna till svensk politik. Det har skett en förskjutning från djupa och långa utredningar till korta och ytliga, vilket speglar förändringar i svensk politik.

Om det skulle delas ut något pris för kulturvårdande insatser så är min kandidat Kungliga bibliotekets pågående digitalisering av Statens offentliga utredningar. Visst kan man hitta gamla SOU-exemplar i några arkiv och bibliotek, vanligen i deras beställningssortiment. Kungliga bibliotekets hyllmetrar av betänkannden har förpassats till ett magasin. Men nu blir hela SOU-serien enkelt tillgänglig. Efter inköpet av en inskanningsrobot har takten ökat och hela sviten beräknas vara komplett vid halvårsskiftet 2014. Därmed öppnas en av de viktigaste källorna till svensk politik.

Det är djupt symboliskt att det alla första SOU-betänkandet (SOU 1922:1) redogör för 1921 års riksdagsval. ”De sistlidne år förrättade allmänna valen erbjuda i ett par avseenden ett alldeles särskilt intresse” lyder inledningsmeningen och det är inte svårt att hålla med. Det var då första gången som kvinnorna fick delta i riksdagsvalet och rösträtten blev i praktiken allmän och lika. Statens offentliga utredningar var redan från början en integrerad del av svensk demokrati. SOU-serien framstod

som en sinnebild för idén att politiska beslut borde grundas på solid kunskap och öppen debatt.

År 1922 var visserligen startåret för SOU-publikationerna men det statliga utredningsväsendet har en mycket längre historia. Under stormaktstidens 1600-tal tillsattes särskilda kommittéer för att samla information och sammanställa beslutsunderlag. Kontrollen över utredningarna följde de maktpolitiska skiftningsarna. Under frihetstidens ständervälde blev utredningsväsendet ett instrument i riksdagens händer. Även om kungamakten återtog en del av sin makt under 1800-talet kom åtskilliga utredningar även i fortsättningen att ha ett parlamentariskt inslag. Utredningarna blev ett forum för kunskapsinhämtning, samråd och problemlösning.

Det svenska kommittéväsendet med dess omfattning och kontinuitet är relativt unikt. Regeringar i alla länder har förvisso behov av undersökningar, sammanställningar och konsekvensanalyser, men sådana beslutsförberedelser äger vanligen rum inom befintliga ministerier och myndigheter. Norge är mest likt Sverige genom utredningsserien

NOU. Finlands motsvarighet skiljer sig i vissa avseenden. ”Hos oss är den offentliga utredningsverksamheten fattigare”, skrev Juhana Vartiainen, chef för finländska statens ekonomiska forskningscentral, i *Hufvudstadsbladet* förra året.

Det svenska systemet med tillfälliga utredningar för särskilda uppgifter har visat sig vara en flexibel och användbar modell för att förbereda och förankra politiska beslut. Under 1900-talets första hälft tillsattes ett femtiotal nya utredningar per år. För att vara en så central del av den politiska beslutsprocessen är det egendomligt att grundlagen inte innehåller några regler. Regeringen bestämmer själv om en utredning ska tillsättas, vilket uppdrag den ska ha och vilka ledamöter som ska utses. Inget skulle hindra om regeringen bestämde sig för att lägga ner alla utredningar över en natt.

Den vanligaste typen av SOU handlar om kommande politiska beslut. Det har hänt att domstolar använt utredningsbetänkannden som förarbeten för att utvärdera vad som varit statsmaktens avsikter. Men det finns också utredningar som analyserar

samhällsprocesser utan att utmynna i några konkreta förslag. De regelbundet återkommande långtidsutredningarna vittnar om en förhoppning om att kunna förutspå, kanske till och med att styra, de kommande årens ekonomiska utveckling.

I SOU-serien finns också rapporter från undersökningskommissioner som tillsatts efter olyckor, kriser och skandaler. Den svenska statens säkerhetstjänst har vid ett par tillfällen undersökts av särskilda granskningskommissioner. Spionerna Wennerström och Bergling, Palmemordet, neutralitetspolitiken och Estoniakatastrofen har också lämnat spår i SOU-serien.

Ibland verkar utredningsväsendet ha blivit alltför populärt. Från tid till annan har det framförts klagomål över att utredningarna varit för långsamma, byråkratiska och kostnadskrävande. Den socialdemokratiska finansministern F.V. Thorsson skar ner rejält i utredningarnas budget. Men hans ”kommittésakt” 1922 fick bara en kortvarig effekt. Utredningsväsendets volym ökade snart igen. Samma sak hände 1982 då Olof Palme förklarade att hans nya regering skulle se

till att utredningarna blev färre, kortare, snabbare och mindre utgiftsdrivande. Men bara något årtionde senare kom det ut fler betänkanden än någonsin tidigare. Numera publiceras ett hundratal SOU-rapporter per år.

Även om statliga utredningar är ett permanent inslag i Sveriges offentliga liv har det ägt rum stora förändringar under ytan. Under 1960- och 1970-talet symboliserade SOU-publikationerna en svensk modell som hyllade saklighet, expertis, förankring och kompromisser. "Att komma överens och tänka efter före", karakteriserade statsvetaren Olof Ruin denna beslutskultur präglad av samförstånd och rationalism. Även om det ofta tog längre tid att komma till beslut så underlättades genomförandet av att man i förväg hade tänkt igenom eventuella svårigheter

och berett marken för politiska reformer.

Det var då det. Numera tillsätts knappast några utredningar av denna gamla typ, med bred parlamentarisk sammansättning, intresseorganisationer, forskare och andra experter. I dag utgörs tre fjärdedelar av utredningarna av en "särskild utredare", det vill säga en enmansutredning. Den typiska utredningen har blivit ett snävt formulerat regeringsuppdrag där ett hovrättsråd eller en ämbetsman ska finna fram till en juridisk eller teknisk lösning av ett akut politiskt problem. Utredningstiden har förkortats och är nu nere i genomsnitt ett och halvt år, för enmansutredningar ännu kortare.

Denna förskjutning från breda, djupa och långa utredningar till snäva, ytliga och korta innebär att svensk politik har fått ett

sämre beslutsunderlag. Tankesmedjor, lobbyister och sociala medier kan inte kompensera för bortfallet av kvalificerad kunskapsbildning.

Det finns flera förklaringar till denna utveckling. Tempot i den politiska beslutsprocessen har drivits upp och det finns sällan tid för forskning, eftertanke och konsensusbildning. Den politiska konfliktnivån har ökat; regeringen bjuder endast undantagsvis in oppositionen till samråd. EU-medlemskapet betyder att den politiska makten inom jordbruk, handel och andra områden har flyttat från Stockholm till Bryssel. Utredningsväsendets omvandling speglar också intresseorganisationernas förändrade roll. Fram till 1990-talets början förhärskade en korporativ beslutsmodell där de centrala intresseorganisationerna var

företrädare vid statens sammanträdesbord. Numera är intresseorganisationerna hänvisade till att bilda opinion, uppvakta och försöka påverka utifrån.

Den långa SOU-serien speglar de djupgående förändringar som har ägt rum i svensk politik. Men det finns också en kontinuitet. Genom åren kan man följa vilka problem som regeringen anser kräva särskild uppmärksamhet. Statens offentliga utredningar är en radar som registrerar rörelserna vid den politiska horisonten. ■

► Olof Petersson är statsvetare och medverkar med ett kapitel om utrednings- och remissväsendet i en handbok om svensk politik som utkommer nästa år på Oxford University Press

Olof Petersson väljer bland SOU

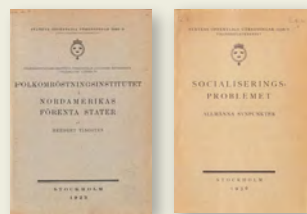
Digitala SOU

Kungliga bibliotekets digitaliseringsprojekt omfattar Statens offentliga utredningar utgivna från 1922 till 1999. Det rör sig totalt om cirka 5 600 utredningar. De hittills digitaliserade utredningarna förtecknas på regina.kb.se/sou. SOU från 2000 och framåt finns redan i digital form på www.regeringen.se. Alla SOU är sökbara via libris.kb.se.

Tingstens avhandling

SOU 1923:8 Folkomröstningsinstitutet i Nordamerikas Förenta Stater

Herbert Tingstens doktorsavhandling kom ut i två versioner. Utöver den sedvanliga avhandlingsupplagan trycktes arbetet även i SOU-serien. Folkomröstningskommittén hade gett Tingsten i uppdrag att undersöka folkomröstningarna i USA. Tingsten reste runt i USA 1921 och gick grundligt tillväga. Han undersökte både varför folkomröstningar blivit så vanliga i vissa delstater och hur omröstningsinstitutet faktiskt fungerade. I metodiskt avseende var avhandlingen nydanande på flera sätt. Tingsten tillämpade en idékritisk metod för att tolka meningsbrytningarna och använde statistiska

data för att analysera väljarnas beteende. Avhandlingen är fortfarande läsvärd. Det gäller särskilt avsnitten om korruptionen i de lagstiftande församlingarna, lobbyismens uppkomst och väljarnas möjlighet att avsätta en folkvald under dennes mandatperiod ("recall", en konstitutionell finess som gjorde det möjligt för Arnold Schwarzenegger att bli guvernör i Kalifornien). Tingstens utredning var inte unik. Under de följande årtiondena skulle fler forskare ges

tillfälle att skriva självständiga bidrag till SOU-serien. I dag har detta akademiska inslag i den politiska beslutsprocessen blivit mer sällsynt.

Socialismens begravningsakt

SOU 1936:7 Socialiseringsproblemet, 1. Utkast till Socialiseringsnämndens principbetänkande

Regeringen Branting tillsatte Socialiseringsnämnden 1920 för att undersöka om det var möjligt och lämpligt att överföra naturtillgångar och produktionsmedel i samhällets ägo eller under samhällelig kontroll. Utredningen publicerade flera teoretiskt inriktade betänkanden men ledde inte fram till några rekommendationer eller resultat. Den socialdemokratiska ledningen kunde under åren hänvisa partiets radikala socialiseringsivrare till att frågan i alla fall var föremål för utredning. Rickard Sandler, som varit Socialiseringsnämndens ordförande, stod ensam som författare till ett utkast till principbetänkande (SOU 1936:7 och 1937:1). Svensk uppslagsbok skrev senare att Socialiseringsnämnden "ej utan

skäl framhållits som ett skolexempel på resultatlösa offentliga utredningar".

Bostadspolitikens bibel

SOU 1945:63 Bostadssociala utredningens slutbetänkande

Man kan knappast förstå efterkrigstidens planeringsoptimism och välfärdsstatens uppbyggnadsskede utan att ha beaktat Bostadssociala utredningen. Bostadspolitikens vidgades nu till något mer än att bara förbättra bostadsförhållandena. Bostadsbyggande och samhällsplanering blev också sysselsättningspolitik, befolkningspolitik och utjämningspolitik. Ordförande var ämbetsmannen Gunnar Nyström och i utredningen återfanns experter som Alf Johansson, Gunnar Myrdal, Sven Wallander och Uno Åhrén. "Det brådskar", skrev Uno Åhrén i en bilaga om ett planmässigt samhällsbyggande: "Saneringen av städernas äldre delar måste nu snart igångsättas i stor skala."

Säkerhetens osäkerhet

SOU 1948:7 Sandlerkommissionens betänkande om säkerhetstjänstens verksamhet
Rickard Sandler fick i uppgift

att leda en utredning om svensk säkerhetstjänst under andra världskriget. En av ledamöterna, den socialdemokratiske riksdagsmannen Georg Branting, skrev ett särskilt yttrande som tar upp alltjämt aktuella problem:

”Obestridligen har säkerhetstjänsten intagit en synnerligen särpräglad ställning inom vår förvaltning och företett många för densamma alldeles främmande drag. Dess hemliga karaktär, dess vidlyftiga både in- och utrikespolitiska uppgifter, dess vidsträckta fullmakter och egenartade arbetsmetoder, själva den svävande utformningen av dessa fullmakter och uppgifter, dess ogenomskinliga samröre såväl med hemliga militära organ som med utrikesförvaltningen vid sidan av dess ordinära anknytning till socialdepartementet samt slutligen och icke minst dess förmåga att liksom prägla hela atmosfären över det samhälle vari den verkade – allt detta medförde att säkerhetstjänsten i vida lager kom att uppfattas såsom ett med svenskt demokratiskt samhällsliv oförenligt element.”

När studentexamen försvann

SOU 1963:42 Ett nytt gymnasium 1960 års gymnasieutredning

Detta var en tung utredning i alla avseenden: över 900 sidor, flera specialbilagor och genomgripande förslag. Socialdemokraterna företrädades av Olof Palme. Utredningens förslag att kristendomsämnet skulle ersättas med en konfessionslös religionsundervisning ledde till en kristen protestaktion med en landsomfattande namnsamling, som blev embryot till ett kristdemokratiskt politiskt parti. Socialdemokraterna och folkpartiet fick igenom sitt förslag att avskaffa den gamla typen av

studentexamen. De skriftliga proven byttes ut mot en ny form av centrala prov, gemensamma för hela riket. I stället för systemet med akademiska censurer inrättades en gymnasieinspektion. Läroverk och fackskolor ersattes av en ny sammanhållen gymnasieskola.

Yttrandefrihetens gränser

SOU 1969:38

Genom SOU-serien kan man följa hur yttrandefrihetens gränjusteringar har följt de politiska och kulturella tendenserna. Liberaliseringen under 1960-talet innebar en vidgning av yttrandefriheten. Kulmen på denna våg av frispråkighet nåddes i början av 1970-talet. Då avskaffades bland annat gamla förbud mot att skymfa svensk eller utländsk flagga och rikssymbol, att förolämpa statens ämbetsmän samt hädelsebrottet att skymfa svenska kyrkan eller annat trossamfund. Dessutom avlägsnades förbudet att sära tukt och sedlighet, vilket i praktiken innebar att pornografin släpptes fri. En parlamentarisk utredning föreslog 1969 en utvidgning av yttrandefriheten och den efterföljande propositionen gick ännu längre. Porrvågen ledde emellertid snart till en politisk motreaktion och i slutet av 1970-talet började lagstiftningen skärpas, särskilt när det gällde barnpornografi.

SOU om SOU

1971:1 SOU 71 Handbok för det offentliga utredningstrycket

Givetvis finns det en statlig offentlig utredning som handlar om statens offentliga utredningar. Finansdepartementet står som ansvarig för dessa riktlinjer för SOU-författare.

Typografi och omslag moderniserades vid denna tid. Språket lättades också upp: ”Man skall eftersträva korta meningar med enkel satsbyggnad. Om man kan välja mellan synonyma ord eller uttryck skall sådana ord i första hand användas som tillhör det vårdade talspråkets stil. Genom att man bygger satserna enkelt och överskådligt och fogar samman dem till en kedja uppnår man större överskådlighet och snabbare läsning än om man lägger dem som kinesiska askar inuti varandra.” Det var under dessa år som staten blev du med sina medborgare. Denna informalisering av Sverige skildrades senare i boken ”Hej, det är från försäkringskassan!” (redigerad av etnologen Orvar Löfgren).

Grundlagsreform

SOU 1972:15 Ny regeringsform, ny riksdagsordning Grundlagberedningens betänkande

För att få arbetsro brukade stora utredningar dra sig tillbaka under flera dagar på behörigt avstånd från huvudstadens larm. Badorter blev därmed en viktig arena för svensk författningspolitik. En partipolitisk kompromiss i Torekov 1971 innebar att monarkin bevarades men att kungen berövades all politisk makt, en lösning som statsvetarprofessorn Jörgen Westerståhl kallade ”en utmaning mot sunt förnuft”. Den 1 januari 1975 ersattes 1809 års regeringsform av en helt ny grundlagstext. Grundlagberedningens betänkande 1972 är den viktigaste källan till tankarna bakom vår nuvarande grundlag. Den nya lagtexten blev dock inte särskilt lyckad och en lång serie utredningar har därefter lappat och lagat. Det senaste försöket att hyfsa till regeringsformen redovisas i SOU 2008:125.

Medbestämmande

SOU 1975:1 Betänkande av Arbetsrättskommittén

Olof Palme kallade medbestämmandelagen MBL för den största demokratireformen sedan den allmänna rösträtten. Och visserligen fick facket rätt till

information och förhandlingar i vissa frågor men lagen ledde i praktiken inte till någon radikalt ändrad maktbalans i arbetslivet. Underlaget till MBL var en nästan tusen sidor lång utredning 1975. Den speglar ett viktigt övergångsskede i svensk politik. Sedan Saltsjöbadsavtalet 1938 hade konflikter på arbetsmarknaden främst lösts genom förhandlingar mellan arbetsgivarna och facket. Båda parterna var överens om att så långt möjligt hålla staten utanför. Men under trycket från vänstervåg och vilda strejker valde Palme och socialdemokratin i stället att gå fram lagstiftningsvägen. Samarbete ersattes av konflikt. Den svenska modellen blev sig aldrig mer lik.

På hålkortens tid

1976:68 Moderna arkivmedier Betänkande av Dataarkiveringskommittén

”Den snabba tekniska utvecklingen har medfört att en rad nya metoder för att ta upp och lagra information tillkommit”, skrev regeringen i sina direktiv. Det traditionella pappersdokumentet hade redan kompletterats av hålkort och hålrmsor. De nya medier som nu hade börjat tas i bruk var magnetband och mikrofilm. Klokt nog avstod utredningen 1976 från att rekommendera någon speciell teknik utan framhöll att valet av arkivmedium fick avgöras från fall till fall, beroende på vilka krav man ställde på beständighet, åtkomsthastighet, kostnad etc. Utredningen påpekade också att det redan fanns tekniska försök med laser och hologram, vilket pekade fram mot CD-skivornas 1980-tal. Däremot anade utredningen inte att dess betänkande några årtionden senare skulle lagras i pdf-format på Kungliga bibliotekets server.

Den kinesiska regeringen upprättar Konfuciusinstitut i Sverige. Lärarna kontrolleras från Kina, som inte visar några tecken på att demokratiseras. Inget tvingar oss att gå med på detta annat än tron att vi måste ”hänga med”. Hur lätt vi kastar bort frihet framgår också av linjestyrningens genomslag vid svenska universitet och högskolor.

Friheten är lätt att kasta bort – men svår att få tillbaka

Vi överskattar demokratins förankring i Sverige, menar statsvetaren Sten Widmalm.

Debatt

För kommentarer, inlägg, eller synpunkter på recensioner eller recenserat material, maila till: info@tidskriftenrespons.se

Sten Widmalm

Kölvattnet av en nästan global ekonomisk kris, en arabisk vår som förbytts till vinter, ökad spänning mellan USA och Ryssland och mellan Japan och Kina, mardrömsscenarier som rullar på i Afghanistan och Pakistan och en växande högerextremism i hela Europa, är det lätt att inse att demokrati som styrelseskick går mot allt större utmaningar. Men frågan är om de största hoten mot våra friheter kommer utifrån eller inifrån.

Låt oss börja med ”utifrån”. Om man anser att olika former av intellektuell och politisk frihet har minskat och utsatts för allt större påfrestningar under de senaste årtiondena är det tacksamt att peka ut en falsk moderniseringsteori och Kina som viktiga delar i problembilden. Moderniseringsteorin förutsatte att de länder som kunde bereda väg för ekonomisk tillväxt också skulle gravitera mot den liberala demokratimodellen. Marknaden kräver frihet, var ett av huvudargumenten.

Kina visar emellertid att det kan vara precis tvärtom. Landet är världens största diktatur och även om det inte här finns plats att gå in på detaljer kring återkommande brott mot mänskliga rättigheter till exempel i Tibet och Xinjiang, så kan man i varje fall nämna att ”oliktänkande” i landet, vare sig det handlar om religiösa sektorer eller bönder som protesterar mot att deras mark exproprieras, regelmässigt interneras och tvångsbehandlas med psykofarmaka. Sådan är diktaturen

i Kina. Mycket tyder på att repressionen i landet bara ökar. Och kombinationen av diktatur och ekonomisk tillväxt påverkar omvärlden – även oss.

När Kinas ekonomi reste sig på bakbenen så tystnade västländernas krav på demokrati och mänskliga rättigheter. EU gav helt enkelt upp frågan. Den så kallade Mänskliga Rättigheter-dialogen som pågått mellan Kina och EU i 14 år beskrivs oftast som ”ett fikonlöv bakom vilket Europas ledare kan gömma sin ovilja att seriöst utmana Kina i frågor om mänskliga rättigheter” som liberaldemokraten Edward McMillan och människorättsaktivisten Chen Guancheng skrev i *The Guardian* för några månader sedan. När det ekonomiska läget runt om i världen blev kärvarer var det Kina som många företag och regeringar alltmer började ta efter när nya ekonomiska utvecklingsstrategier skulle utmejslas. Och inom ”Sino-kapitalismen” finns det inte plats för stökiga fackföreningar. På bara några år kom diskussioner som handlat om ”hur ska Kina göras mer demokratiskt” att i stället fokusera på ”hur kan den västerländska demokratin överleva i konkurrensen med Kina?”.

”Och exemplet med autonomireformen visar att även om vi inte befinner oss under hot så kan vi ändå vara benägna att kasta bort demokratiska principer och olika slags friheter.”

Att kommersiella företag i konkurrensens namn gärna fört fram krav på att politiska friheter luckras upp förvånar inte. Men när demokratiska stater och deras viktiga demokratibärande institutioner går en likande väg, måste man på allvar ifrågasätta om det verkligen är så att Kinas utveckling inte lämnar några alternativ åt oss att välja mellan. Är det bara att ”gilla läget”? Måste vi, eftersom tillväxten i Kina är så hög, befolk-

ningen så stor, alltid lägga krav på demokrati och mänskliga rättigheter åt sidan? Här är ett exempel från den akademiska sfären som är kopplat till Kina, som visar hur mycket som förändrats på kort tid, och hur påfallande oviktigt det här med demokrati och mänskliga rättigheter tycks ha blivit på hemmaplan.

Den kinesiska regeringen har upprättat så kallade Konfuciusinstitut runt om i världen – däribland Sverige. SVT Nyheter beättade om detta under sommaren, men det bemöttes med den tystnad som bara ett helt Sverige som kollektivt befinner sig på semester kan uppåda. I alla fall: några av dessa 350 institut som är utplacerade runt omkring i världen, är förlagda vid universitet och högskolor i Sverige. Lärarna är politiskt skolade, med all sannolikhet belagda med censur enligt anställningskontrakt i hemlandet, och de får sin lön betald direkt av den kinesiska regeringen och därmed kommunistpartiet i Kina. Det speciella med Konfuciusinstituten är att de inte är fristående institutioner för ”kulturutbyte”, som till exempel Cervantez- eller Goetheinstituten eller Fullbright. De ligger under svenska lärosäten. SVT-reportaget diskuterade kritiskt samarbetet och tog hjälp av utlåtanden från Amnesty international.

Reportaget var upplysande, men man fick liksom inget riktigt svar på varför vi går med på samarbeten av det här slaget som närmast kan beskrivas som ett slags kooptering. En hypotes är, som redan nämnts, att det kan vara så Kinas inflytande och betydelse är så stort att vi liksom inte har något val förutom att samarbeta, ungefär som vi ibland resonerar om permittenttrafiken under andra världskriget. Men nu börjar väl Kinargumentet klinga väl ihålligt?

Det finns ingenting som säger att svenska universitet och högskolor befunnit sig i ett så trängt ekonomiskt läge att man av något slags nöd varit tvungen att gå med på sådan kooptering av en diktatur. Det finns inget som

säger att vår regering känt sig så hotad att man av det skälet bett våra universitet och högskolor att gå in i Konfuciusarbeten. Och ändå har universitet och högskolor valt att ingå i samarbeten som detta. En stor del av problemet tycks vara vi själva.

Det tycks vara så att man ingått i samarbeten av dessa slag helt frivilligt, troligtvis för att man ville visa att man ”hängar med”, för att man tror att allt som nästan är gratis

är bra, för att hamna på kinesernas karta, och eftersom det har blivit så i det närmaste otrendigt att värna om demokratiska principer och akademisk frihet. För det visar sig att det finns fler exempel på att vi är benägna att kasta bort friheter helt i onödan, av fri vilja, bara för att vi kan det. Här vill jag anföra ett exempel från min värld av högre utbildning.

Införandet av den så kallade "Autonomireformen" (prop 2009/10:149) vid svenska universitet och högskolor 2011 är särskilt illustrativt. I stället för skapa mer frihet för forskare och lärare infördes vid nästan samtliga universitet och högskolor så kallad linjestyrning. Den har inneburit att man infört ett mycket strikt hierarkiskt chefsstyre; inspirationen är hämtad från delar av näringslivet och militären. I praktiken har linjestyrningen inneburit att forskarnas och lärarnas makt och medinflytande i den egna organisationen minskat eller i vissa fall avskaffats. Amanda Goodall visar på ett övertygande sätt i boken *Socrates in the Boardroom* att det går betydligt sämre för universitet med chefer som inte har forskningsbakgrund i jämförelse med dem som har det. Hon riktar skarp kritik mot universitet som blivit "besatta av managementänkandet" och som medvetet bortser från värdet av att universitet leds av individer som har en djup förståelse för akademiska värderingar och arbetssätt. Men på många universitet och högskolor i Sverige väljer man i dag att främsta lyssna på managementkonsulter och ledare från näringsliv och andra myndigheter. Och i samma takt som framstående forskare alltmer sällan utses till rektorer, fräntas de som faktiskt bedriver undervisning och forskning makt och inflytande inom universiteten och högskolorna.

Tidigare var tanken att utformningen av kurser, forskarutbildningar och satsningar på forskningsprojekt vid universitet och högskolor skulle styras eller i varje fall kunna påverkas i stor omfattning av forskarna och lärarna själva – ett konkret exempel på hur den akademiska friheten kan tillämpas. Delar av denna ordning var tidigare skyddad enligt högskoleförordningen och högskolelagen. Linjestyrningen innebär i realiteten motsatsen. Elin Sundberg visar i en granskande uppsats om autonomireformen att chefer i linjestyrda organisationer "har fått ökad makt vid val av kollegiala ledare, i beslut som rör anställningsärenden och i frågor som rör kvalitet i utbildning på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå". Cheferna för institutioner med linjestyrning rekryteras allt mer från verksamheter som ligger långt bort från universiteten och högskolorna.

Vad många linjestyrda universitets- och högskoleledningar bränner mycket tid och energi på när lärare och forskare röjts ur vägen är att skapa rigorösa och påkostade säkerhetsrutiner för hur till exempel kommunikation av data ska begränsas och

hindras från att utbytas fritt mellan forskare, att införa användarvänliga, datoriserade kontroll- och styrsystem för att kunna straffa lärare som till exempel handlar böcker av "fel" bokhandlare, för att skapa "varumärken" och "profiler" för marknadsföring, att framställa rapporter, broschyrer och rena propagandaskrifter om den egna verksamheten, samt att utveckla så kallade kommunikationspolicydokument som ofta går ut på att begränsa forskares och lärares yttrandefrihet. Av en undersökning som nyligen genomfördes av "Academic Rights Watch" framgår att nio av tolv högskolor har antagit sådana dokument som uttryckligen gör anspråk på att begränsa de anställdas yttrandefrihet.

► Kinas vice president Xi Jinping på besök vid Nordiska Konfuciusinstitutet vid Stockholms universitet.

Nio av tolv rektorer förstår alltså inte att de egna styrdokumenterna inte är överordnade grundlagen. Och detta leder i praktiken till att man från ledningshåll försöker tysta kritiska medarbetare. Jag har själv följt ett fall där rektorer tycks ha samarbetat för att göra en mycket välmeriterad professor, som gjort sig känd för att vara frispråkig, arbetslös.

Några exempel på extremt linjestyrda högskolor är Högskolan i Gävle, Högskolan i Dalarna, Malmö högskola, Luleå Tekniska Universitet, Södertörns högskola och Linnéuniversitetet. Även vid Göteborgs universitet, Linköpings universitet och Umeå universitet utnyttjas den nya "friheten" till att göra precis motsatsen – till att begränsa akademikernas egna inflytande och därmed den akademiska friheten. Autonomireformen har än så länge mest inneburit frihet för universitets- och högskolestyrelser, i övrigt står den för ofrihet.

Detta är ett ämne som nu i varje fall debat-

teras mer intensivt. Tonläget på debattsidorna är upphettat. Vid Malmö högskola skrev under våren tjugo professorer under en artikel som kritiserade linjestyrningen. Förra året kom en liknande protest från 41 professorer från Linnéuniversitetet. Det är bra att akademikerna själva nu börjar vakna till. Deras fackliga företrädare är ännu inte på banan, men det rör på sig. Allt fler inser att den akademiska friheten är något man måste ta strid för. Utan tvekan har det varit ett problem att akademikerna själva alltför länge tagit sin frihet för given. Den akademiska friheten är ju grunden för ett starkt universitet, och ett starkt och fritt universitet är en pelare för demokratin. Få av oss kunde tänka oss att vår frihetsreform så allvarligt skulle komma att underminera och hota den akademiska friheten. När till slut kollegerna vaknar upp gapar många av båsen för frihet tomma. Och det kommer att krävas ett enormt politiskt engagemang och en lång kamp för att återfå det som gått förlorat.

Hur det gått med den akademiska friheten är en viktig illustration av vad som kan hota många andra av de friheter vi under lång tid kämpat för i våra samhällen. Några av våra friheter må utsättas från hot och påfrestningar utifrån, som till exempel då vi av ekonomiska skäl bortser från att Kina är en diktatur. Det är bara att medge att det är svårt. Att försvara friheter är lätt när det inte kostar något. Men hotet mot centrala frihetsordningar kommer minst lika mycket inifrån och av helt andra skäl. Om den akademiska friheten så lätt kan kastas över bord genom införandet av reformer som paradoxalt nog skulle befrämja frihet så ger det ju en fingerisning om att det också, mycket lättare än vad vi tror, går att avveckla andra demokratiska grundprinciper i övriga samhällen.

Under decennier har demokratiforskare hävdad att demokratin i länder som Sverige är mycket djupt rotad. Man antar att den är det för att den varit med oss så länge. Den har blivit "förankrad", som man säger. Men jag tror inte att den är så djupt rotad. Ekonomins betydelse kan i viss mån bekräfta det jag sett i min och kollegan Sven Oskarssons forskning om politisk tolerans – politiska tolerans dunstar lätt bort när ekonomin sätter press på individer. Och exemplet med autonomireformen visar att även om vi inte befinner oss under hot så kan vi ändå vara benägna att kasta bort demokratiska principer och olika slags friheter. Det kan bero på godtrogenhet, fantasilösa chefer och på att det var så länge sedan mer auktoritära ordningar styrde våra samhällen. ■

► Sten Widmalm är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

TEMA

DEN MOTVILLIGA TYSKA JÄTTEN

Tyska små och medelstora företag ingår i ett industriellt system som Europas övriga länder saknar motsvarighet till. Den tyske företagaren med sin passion för produkten och inriktning på att ta marknadsandelar är lika typisk för Tyskland i dag som en gång officeren eller den tankspridde lärde.

Ola Dahl tar oss med på en upptäcktsresa i Mittelstand-land.

Tysklands ekonomiska kraftutveckling motsvaras inte av en kraftfull politik.

Förr sade man att Tyskland var en ekonomisk jätte men en politisk dvärg.

I dag är Tyskland i den europeiska kontexten en jätte också politiskt, men ovillig att axla ett ledaransvar. De tyska väljarna gillar Angela Merkels dröjande ledarstil och hon själv undviker att debattera EU:s framtid och grundläggande problem. Carl Tham tecknar bakgrunden till dagens politiska situation i Tyskland.

— Av *Ola Dahl* —

TYSKA EKONOMINS RYGGRAD ÄR SMÅ OCH MEDELSTORA FÖRETAG

DE TYSKA SÅ kallade Mittelstand-företagen har hävdad sig väl i den globala konkurrensen och dragit nytta av tröskelländernas efterfrågan. Bakom framgången för detta industriella system finns ägande som möjliggör långsiktighet, en inriktning på marknadsandelar framför vinst och inte minst företagare som drivs av en gränslös passion för sin verksamhet. Men man bör inte göra misstaget att försöka kopiera den tyska modellen, som är intimt förknippad med det tyska samhällets både positiva och negativa egenskaper. Faktum är att Sverige skulle kunna åstadkomma något ännu bättre.

PRODUKTCHEFEN PÅ DEN allierade firman i Baden-Württemberg smålog och skakade på huvudet när jag nämnde en ny innovativ firma från södra England som ett hot mot deras produktteknik. "De kontrolleras av bankirer, de är inget hot." Med detta var frågan avfärdad. Den engelska firman lyckades heller aldrig bli ett tillväxtföretag, utan köptes upp av en tysk konkurrent.

Produktchefens lakoniska replik har dröjt sig kvar i mitt minne som ett yttrande från en representant för det tyska

industriella system som vi båda arbetade i och som ofta kallas *Mittelstand*. Det har blivit föremål för allt större intresse, vilket beror på eurokrisen, de stora förskjutningarna i internationell konkurrenskraft och en del länders misslyckande med att stärka yrkesutbildning, industri och långsiktigt företagande. Den tyska ekonomins ryggrad utgörs av små och medelstora företag, som oftare än i andra länder är verksamma inom den tillverkande industrin, inte sällan med intern tillverkning av de egna produktionsmedlen. Dessa företag

varierar i storlek; många har 5000 – 10 000 anställda, men det typiska Mittelstand-företaget har några hundra anställda. Eftersom de använder sig av vitt skilda strategier och organisationsformer kan likheter mellan företag med 10 000 respektive 300 anställda bara ligga på det kulturella, etiska och företagsfilosofiska planet.

Mittelstands typiska sektorer – maskiner, elektroteknik, instrumentteknik, precisionstillverkade komponenter – är globalt sett stora. Exempelvis har medlemsföretagen i det tyska maskinbygger-

förbundet VDMA nära en miljon anställda och omsätter 1,8 biljoner kronor per år (som jämförelse: Sveriges BNP uppgår till cirka 3,6 biljoner kronor). Man bör även beakta att internationell handel mestadels består av råvaror och olika kapitalvaror, inte lätta konsumentvaror eller tjänster.

Den yttre ramen för den tyska industrins framgångar är givetvis ekonomin i stort. Det mer eller mindre officiella namnet på Förbundsrepublikens ekonomiska system är *Soziale Marktwirtschaft*, den sociala marknads ekonomin. Dess innebörd är omdiskuterad, men i grunden syftar begreppet på en kombination av ekonomisk frihet, beredskap till offentlig reglering av marknader samt socialpolitik för att mildra negativa effekter av marknadsutfall. Några ur svenskt perspektiv iögonenfallande kännetecken är att välfärden är organiserad som försäkring i stället för att utföras av det offentliga, att det finns samhälleligt förankrade sparbanker och olika former av subventioner och annat riktat stöd till industrin, samt att många enskilda marknader är föremål för en omfattande reglering. Man reglerar ofta till explicit förmån för företagaren. Ett aktuellt exempel är undantagen från miljöskatten på energi som alla så kallade energiintensiva företag åtnjuter – över tusen företag har lyckats uppnå en sådan klassificering.

NÅGRA VIKTIGA RAMVILLKOR har sedan millennieskiftet varit gynnsamma för *Mittelstand*. Arbetsmarknadsreformerna under Gerhard Schröder, kända som Agenda 2010, har verkat på arbetsmarknaden i tio år. De innebär maximalt 12 månaders arbetslöshetsersättning med 67 procent av lönen och därefter enbart snålt tilltagen socialhjälp. En omfattande låglönesektor, som startar vid 450 euro/månad för deltidarbete utan pensionsavsättning eller arbetsgivaravgifter, förser tjänstesektorn med billig, okvalificerad arbetskraft. Att detta gick att genomföra måste ses mot bakgrund av problemen i tysk ekonomi under 90-talet, inte minst de enorma kostnaderna för återföreningen och en ogynn-sam världskonjunktur för viktiga tyska näringssegment.

Agenda 2010 sammanföll med två andra viktiga utvecklingar: det metodiska uppbyggandet av Östeuropa som ett stort och närliggande låglöneområde och en global boom för investerings- och kapitalvaror, i hög grad genom de nya stora tröskelländernas (BRIC och andra) strävan att bygga upp sina samhällen. Dessa effekter av globaliseringen inträffade efter att tysk industri inom typiska *Mittelstand*-sektorer sakta men säkert under decennier erövrade marknadsandelar från USA, Storbritannien, Frankrike eller för den delen Sverige.

Nu skördade man frukterna. Man skulle kunna göra en "inköpslista" med bara tyska leverantörer för allt som behövs för en storskalig samhällsuppbyggnad, inklusive anläggningar, faciliteter och maskiner. Sedan finanskrisen har eurons svaghet och Kinas investeringsorienterade konjunkturprogram ytterligare understött tysk export. Tysk industri har under tio års tid kunnat verka med goda ramvillkor som är resultatet av ett framgångsrikt politiskt och administrativt arbete.

TILL SKILLNAD FRÅN de anglosaxiska länderna och i ökande grad Sverige kännetecknas den tyska industrins ägarstruktur av en utpräglad pluralism. En mycket stor del är privatägda familjeföretag, i regel, men numera något mer sällan, med familjemedlemmar operativt engagerade i ledningen. Viktiga inslag är också de börsnoterade företagen – som i vissa viktiga fall likaledes kontrolleras av en familjeägare med stora minoritetsposter – samt de icke försumbara stiftelseföretagen. Med dessa avses inte finansiellt inriktade stiftelser som i realiteten inte opererar annorlunda än vanliga holdingbolag, utan rörelsedrivande företag vilkas huvudman är en för företaget specifik stiftelse.

Sådana företag är i vissa avseenden optimal när det gäller långsiktighet, eftersom de är ålagda att prioritera sin egen, eviga existens över alla avkastningskrav. Det är lätt att inse att en sådan konkurrent kan vara mycket svår att beseгра strategiskt, speciellt för ett företag som av externa intressenter avkrävs en hög avkastning på eget kapital. Exempel på sådana "industriella stiftelser", bägge inom fordons- och industriteknik, är Bosch (440 miljarder SEK i årsomsättning) och ZF Friedrichshafen (150 miljarder). Inom Tyskland är dessa stiftelseföretag bekanta för sin utpräglad sociala hållning som ytterst är baserad och betald av en marknadsledande ställning. Stiftelseföretagens betydelse ligger inte så mycket i deras totala andel av ekonomin, utan mer i den kompletterande, ibland tongivande roll de spelar på vissa marknader. Det är svårt för en biltillverkare att pressa ut en underleverantör som Bosch (med en kvarts miljon anställda) som en citron och kasta den på en avskrädeshög!

Om det typiska *Mittelstand*-företaget är ett familjeägt bolag är den lokala sparbanken en lika typisk finansär. Det tyska bankväsendet är annorlunda konstruerat än det svenska eller engelska och består av tre delar: den offentligrättsliga delen, som i termer av balansomslutning är överlägset störst; den del som på tyska kallas "genossenschaftlich" (det vill säga kooperativ); och slutligen de privata affärsbankerna, av vilka Deutsche Bank är den största och

mest kända. Det är den förstnämnda kategorin som är den huvudsakliga kapitalleverantören till *Mittelstand* och den styrs av en filosofi som enklast kan sammanfattas som social, men ändå måttfullt vinstorienterad; det är bankerna som tjänar den reella ekonomin och inte tvärtom. Huvudman för sparbankerna är kommunerna.

Nära band mellan sparbanken, traktens ledande företag och den lokala politiska ledningen underlättar för sparbanken att säkra sina krediter genom ett intensivt informationsflöde. Betraktat som del av finanssektorn kan sparbankernas agerande, liksom deras omfattande kontorsnät och i svenska affärsbankers ögon gammalmodiga servicemetoder, givetvis uppfattas som suboptimalt, men det finns i Tyskland en stor politisk enighet om att samhället ska ha inflytande över banksektorn. Den dominerande användningen av lokal kreditfinansiering underlättas av att typiska *Mittelstand*-branscher, som till exempel verkstadsindustri, inte kännetecknas av extrem omvandlingshastighet. Behoven av nytt kapital är därför inte så stort.

DEN TYPISKA STRATEGIN hos *Mittelstand*-företag, särskilt de mer framgångsrika, kännetecknas av fokusering på långsiktig tillväxt, marknadsandelar, produktledarskap och internationalisering. Om avkastning på kapital stod i fokus skulle förmodligen den finansierande sparbanken ingripa. Denna långsiktighet är troligen en av de främsta anledningarna till den gradvisa tillväxten i marknadsandelar inom i-världen. De senaste 10 åren har också medvetenheten om nya marknaders betydelse ökat hos *Mittelstand*-företagen, som reagerat på detta genom att på ett tidigt stadium etablera egna försäljningsbolag på plats.

Man har förbättrat sin allmänna internationalitet och sina språkkunskaper, och Tyskland bejakar generell öppenhet mot omvärlden i fler avseenden än tidigare. Internationaliseringen är en nödvändig del av strategin eftersom endast internationella marknader har en tillräckligt stor efterfrågan för den utpräglade nischstrategi som följer av fokuseringen på hög värdeförädling inom Tysklands gränser, premiumsegmentpolitik och värdeskapande genom stort kunskapsinnehåll. När det gäller outsourcing, som kostar många svenska industriarbetare jobbet, föredrar *Mittelstand* i regel att utföra produktion i Östeuropa i egen regi och då förlägger enbart de mest arbetsintensiva momenten dit. Effekten kan mycket väl, på grund av förbättrad konkurrenskraft och ökad marknadsandel, bli att arbetskraftsbehovet i moderfabriken stiger.

Påfallande ofta har vd:n i *Mittelstand*-företaget – som sagt ofta även ägare – en

yrkesmässig eller akademisk bakgrund inom företagets produktområde. Identifikationen gäller snarare företaget i sig och dess produkter än den förmögenhet det representerar. Detta rymmer teoretiskt sett många fallgropar i det att chefsens favoritidéer kan få för stort fokus, eller rentav att företagets resurser absorberas av en professionsidealistisk strävan som gör nya produkter och ny teknik i stället för företagets väl till ett slutmål för företagarens självförverkligande. Trots detta måste man betrakta dessa tusentals företagare med deras besatthet av att skapa det bästa X, det snabbaste Y etcetera, som en definitiv tillgång för det tyska industriella systemet.

DEN FÖRMODLIGEN VIKTIGASTE faktorn för Mittelstands framgång är företagarnas personlighet. Detta är också slutsatsen hos Hermann Simon, en ledande kännare och skildrare av så kallade Hidden Champions, speciellt framgångsrika Mittelstand-företag: "Om jag skulle peka på den yttersta orsaken till dessa företags framgångar, så vore det utan tvekan personligheterna i ledningen." (Hermann Simon: *"Hidden Champions des 21. Jahrhunderts. Die Erfolgsstrategien unbekannter Weltmarktführer"*, Campus Verlag, 2007, min översättning.)

Det är företagaren själv som lägger fokus på ambitiös internationalisering, produktledarskap och uthålliga konkurrensfördelar och som med sitt operativa arbete konkret i vardagen förmedlar värdet av det som görs i firman. Det är företagaren själv som avstår från att sälja ut för att dra sig tillbaka till Medelhavet och golfbanan med 20 miljoner euro på banken. I sin passion för företaget och dess produkter blir denne företagare ibland till en för vår tid signifikativ tysk arketyper, lika verklig och relevant som anno dazumal den bisarrt disciplinerade arméofficeren eller filosofen i vindskupan. En fråga som en kultursociolog skulle kunna ställa sig är naturligtvis varför andra samhällen inte producerar sådana gestalter i nämnvärd omfattning, även om Sverige uppvisar en del.

En annan faktor vars betydelse är svårbedömd är Tysklands utpräglade regionalitet med starka lokalsamhällen där åtminstone den mer framgångsrike och sociale företagaren är en ansedd medborgare, och omvänt dess avsaknad av ett nationellt centrum i stil med London eller Paris där medier, finans och politik smälter samman till en scen för finansiell maktutövning, personlig ambition och påkostad livsstil. Till den traditionella regionaliteten med sina svåranalyserade kulturella faktorer kommer även det handfast decentraliserade systemet av politik och förvaltning. Exakt vad Bayerns myndigheter gör för att gynna det egna näringslivet har Berlin inte

ett dugg att säga till om. Det existerar i dag de facto en viss konkurrens först inom varje delstat mellan olika kommuner om företagen och på nästa nivå mellan delstaterna. Orsaken till detta är ytterst den faktiska heterogeniteten hos Tysklands olika landsdelar och traditionen av att i formella samhälleliga system återge existerande kulturella och sociala omständigheter.

Små och medelstora företag är mer beroende än storföretag av assistans från organisationer och partners. Tyskland har enligt min erfarenhet det mest organiserade näringslivet i världen, från tekniska samlingsföreningar och ad-hoc-sammanslutningar ända upp till stora arbetsgivarorganisationer som BDI (tyska industriförbundet) eller DIHK som samlar alla industri- och handelskamrar – eller det unika Ost/West-Ausschuss der deutschen Wirtschaft (övers: Tyska Näringslivets öst/väst-kommitté), en organisation som samlar representanter för alla näringslivets topporganisationer för olika åtgärder med avseende på Östeuropa.

DET TYSKA SYSTEMET för forskning och utveckling framhålls ofta som en viktig faktor. Till att börja med återinvesteras en stor andel av intäkterna i FoU, inom verkstadsindustrin ofta uppåt 10 procent. Vanligt är ett tätt samarbete med branschföreningar av olika slag som förmedlar rön från den akademiska världen, och det är kanske inom FoU som näringslivets organisering har sin största effekt genom förstärkning av positiva kluster- och nätverkseffekter. Dessa branschföreningar är ibland starkt specialiserade och organiserar sig ytterligare i arbetsgrupper och utskott, som ibland uteslutande består av företag som tillverkar exakt likadana produkter.

De 66 Fraunhofer-instituten med totalt 22 000 medarbetare för industriorienterad forskning samt de 900 delföretagen inom Steinbeis-stiftelsen som befordrar användning av forskningsrön är viktiga stödben, genom vilka marknadsrelaterade frågeställningar systematiskt förs samman med forskare med praktisk läggning. Det tillhör undantagen att högskoleprofessorer i tillämpade ämnen inte har en blomstrande konsultpraktik vid sidan om. De så kallade fackhögskolorna är särskilt intressanta för Mittelstand på grund av det korta realiseringsavståndet hos deras rön. Oavsett vad man som projektledare vill förbättra hos sin produkt, med säkerhet finns någonstans en professor som är konsult inom området och redan utfört liknande uppdrag. Inom den offentliga sektorn försiggår likaledes ett aktivt FoU-stöd som reflekterar den starka övertygelsen inom politik och förvaltning att Tyskland skall vara ett ledande kunskapsamhälle.

Slutligen skall också nämnas den roll som yrkesorganisationerna spelar. Dessa bedriver nätverksarbete, ger ut publikationer, utför utrednings- och standardiseringsarbete etcetera, men sprider även effektivt en utvecklingspositiv mentalitet, och är del av den kultur kring, för att inte säga kult av, professionaliteten som är en hörnsten i Tysklands Wissensgesellschaft. Detta koncept förenar en enveten strävan efter produktledarskap och en hög värdeförädling i Tyskland med hög FoU-intensitet och den ofta extraordinära professionella kompetensen hos medarbetarna, inte minst i produktion och produktionsnära funktioner.

Därmed är vi inne på något alla har hört talas om: den tyska yrkesutbildningen. Den centrala poängen med lärlingsutbildningen i Tyskland är ingalunda något slags socialpolitisk ambition, utan det rör sig enkom om den första byggstenen i en yrkesmänniskas karriär, och i förlängningen en vital del av den kompetensförsörjning som tysk konkurrenskraft är helt beroende av. Den som blir lärling kan fortsätta sin karriär och genom framgångsrikt arbete och studier bli Meister i sitt yrke.

Egentligen borde man inte i den svenska debatten tala om lärlingsutbildning utan i stället använda det uttryck som tyskarna själva använder – det duala utbildningssystemet, ett system med två skilda vägar, den praktiska och den akademiska, som har olika och numera allt fler förbindelser. Bägge vägarna går hela vägen från tonåren upp i 30-årsåldern. Termen "Lehrling" är för övrigt sedan några årtionden ersatt av "Auszubildende/r", vardagligt alltid kallad "Azubi". Tyska lärlingar blir inte beroende av sin första arbetsgivare (som betalar deras lön) eftersom de lär sig ett certifierat yrke, ett av hundratals officiellt beskrivna, diplomerade och övervakade av offentliga myndigheter. Lärlingen får ett yrkesdiplom som ger rörlighet på arbetsmarknaden. Den mest populära yrkesutbildningen under 2012 var "Einzelhandelskaufmann/frau", det vill säga butiksköpmann.

Den inledande bindningen till ett speciellt företag som skulle kunna leda till en oönskad exploatering av ung arbetskraft lindras alltså av att staten är beredd att ta på sig ansvaret för att i detalj reglera yrkena. Det är ett utmärkt exempel på hur det offentliga regleringsvilja kan skapa helt nya förutsättningar inom den privata sektorn i ett klokt samspel med denna.

MITTELSTAND-FÖRETAGEN ARBETAR OFTA inom stora, väletablerade sektorer med en lång historia som i många fall redan från sitt grundande dominerats av tyska företag: elektroteknik, kemi, maskiner, for-

don, precisionsinstrument. Till detta skall räknas det värde som det tyska samhället och tongivande eliter på olika nivåer tillräknar företagen i sig som institutioner. Vidare bidrar starka klusterbildningar till en uthållig konkurrenskraft, inte minst där relationerna går över ett antal steg i värdeförädlingskedjan. Södra Tyskland rymmer på en relativt liten yta inte bara flera av de ledande personbilstillverkarna som Porsche, Audi, BMW och Daimler-Benz och världsledande underleverantörer till dessa som Bosch, ZF eller Getrag. Man finner i samma område en extrem koncentration av maskinbyggare för fordonsindustrins produktion som exempelvis Müller-Weingarten och Gildemeister, samt leverantörerna av komponenter för dessa maskiner.

Det säger sig självt att ett medlemskap i dessa tätt vävda kluster tillför många värdefulla fördelar ifråga om information, processer och annat som inte går att uppnå eller erhålla på någon öppen "marknad". Inom ett kluster förekommer samtidigt med en intensiv konkurrens på produktmarknaden ett organiserat samarbete med avseende på gemensamma intressen som standarder och lobbying. Kluster kan också växa samman; intressant nog ser man redan hur en eventuell framtida elbilsindustri i Tyskland kommer att gynnas av att även elmotorer och deras produktion är en tysk paradgren, och det är möjligt att de fordonstekniska och elektrotekniska klustren i framtiden växer samman till ett superkluster.

En observation jag ofta gjort är hur ofta näringslivet skildras i lokalpressen i Tyskland (eller över huvud taget hur medier i Tyskland ser som sin uppgift att återge och rapportera om det faktiskt förhandenvärande). Vid viktiga händelser, "erster Spatenstich", sociala insatser etcetera finns alltid regionala reportrar på plats och rapporterar om dessa naturligtvis för alla löntagare intressanta nyheter. Denna rapportering påverkar andra företagare som även de, om inte annat så av ren fåfänga, vill komma i åtnjutande av samhällets genom medierna manifesterade erkännande av deras gärning. Vi ser här ett återkommande fenomen: i det tyska konsensus-samhället samarbetar sektorer som i andra länders samhällsordning uppfattar sig som naturliga kontrahenter eller i varje fall som representanter för separata strävanden.

DEN TYSKA INDUSTRIEN slår exportrekord, vinner marknadsandelar från andra länder och genererar så stora handelsöverskott att det blivit ett internationellt politiskt problem. Det hela verkar vid en första blick som ett oerhört kraftfullt system som är svårt att överträffa. Men är det så? Man bör inte göra misstaget att försöka kopiera den tyska modellen. Många av de specifika kännetecknen hänger samman med det tyska samhällets inre egenskaper och har dess nackdelar lika väl som dess fördelar. Kulten av professionaliteten har inte uppfunnits för att det gynnar näringslivet, den är ett genuint uttryck för den

höga värdering av sakkunskap som genomsyrar minsta del av tyskt samhällsliv, vare sig den är situativt rationell eller ej; den typiska detaljomsorgen är inte något som är förbehållet industriföretag, utan den känns igen i allt från stenläggningen på en bondgård till fotbollslandslaget turneringsförberedelser eller det komplexa tyska skattesystemet, som karaktäriseras av allehanda överflödiga specificiteter.

Övertron på formellt optimerade, i detalj uttänkta lösningar, den tekniska idealism som driver så många ambitioner, från byns takläggare till politiskt styrda storprojekt (av vilka en rad havererat de senaste åren) blir en belastning när situationen inte längre belönar en mer avancerad utan enbart en enkel eller rentav snabb lösning. Den mest överförbara fördelen hos det tyska ekonomiska systemet är trots allt dess anda av konsensus mellan olika samhällsaktörer – kanhända en fingervisning om att Sverige, med sin ännu starkare tradition av pragmatism, samförstånd och inte minst helhetssyn har goda möjligheter att vitalisera näringsliv och arbetsmarknad och skapa 2000-talets ekonomiska ordning – någonting ännu bättre än det tyska systemet.

► Ola Dahl är civ. ing i teknisk fysik och fil. mag i estetik och har varit verksam inom verkstadsindustrin i Tyskland under många år.

Av Carl Tham

EUROKRISEN BLEV MERKELS RÄDDNING

ANGELA MERKEL GJORDE ett bra val men har trots det inte majoritet i förbundsdagen. Men den tyska vänstern är alldeles för splittrad för att kunna skapa ett regeringsalternativ och detta har sina rötter i den politiska och ekonomiska utvecklingen efter den tyska återföreningen. För Merkel såg det politiska läget ganska dystert ut men allt förändrades genom eurokrisen. Hennes dröjande ledarstil väcker kritik internationellt men uppskattas av hemmapubliken. Kännetecknade för den tyska valdebatten var också att politikerna undvek att diskutera samhällets grundläggande problem. Särskilt uppseendeväckande är de stora partiernas tystnad om eurons och EU:s framtid.

ANGELA MERKELS SEGER i valet 2013 blev större än väntat, framför allt genom att de väljare som 2009 gav liberalerna (FDP) en storseger nu strömmade tillbaka till hemmahamnen CDU. Vid förra valet hade FDP vunnit röster på att vara ett marknadsbejakande skattesänkarparti. Men den borgerliga regeringstiden blev en katastrof för liberalerna; skattesänkarlöftena avslöjades som en valbluff, det enda som genomfördes var sänkt mervärdesskatt för hotell. Partiet sjönk ihop som en sufflé och förlorade delstatsval efter delstatsval; inre maktkamp och partiledarbyten hjälpte inte. Nu åker de ut ur förbundsdagen och grubblar på vad som är meningen med föreningen. Så sker även inom De Gröna vars valresultat också var nedslående. Partiers identitetsökande tycks vara den moderna demokratis särskilda kännetecken

Men Merkel fick inte majoritet och det hade varit möjligt att bilda en röd-röd-grön majoritetsregering med Peer Steinbrück som kansler. Men socialdemokraterna föredrar Merkel som kansler framför ett sådant samarbete. Varför förhåller det sig så? Svaret står att söka i de senaste 20 årens politiska och ekonomiska utveckling.

Återföreningen 1989/90 blev svårare och framför allt dyrare än vad Helmut Kohl hade utlovat. Han var inte känd för minnesvärda formuleringar men just hans ord om att de nya delstaterna snart skulle vara "blomstrande landskap" blev berömda. Det blev snarare tvärtom: östra Tyskland präglades av avindustrialisering, massarbetslöshet, krympande städer och byar, missmod och utflyttning till väst. Kostnader i form av subventioner från väst till öst var enorma och därtill kom nödvändiga investeringar i ett samhälle som bokstavligen höll på att falla sönder. Den reala socialismens arv var både tungt och rostigt.

Det blev en stor påfrestning också för den starka tyska ekonomin och den slog

hårdare än nödvändigt genom att en betydande del av kostnaderna vältrades över på socialförsäkringsavgifterna; det var Kohls metod att hålla fast vid sitt vallöfte att undvika skattehöjningar. Många av de problemen Västtyskland tidigare brottats med, bland annat ökad utslagning på arbetsmarknaden, fick nu akut skärpa genom de snabbt stigande sociala kostnaderna som i sin tur bidrog till ökad arbetslöshet i hela Tyskland. Ökad offentlig upplåning blev ofrånkomlig och Förbundsbanken höjde räntan i flera steg. Hela Europa gungade under den tyska räntesmjällen, D-marken steg i värde och exporten gick trögt.

SAMTIDIGT FÖRÄNDRADES DEN så kallade Rhenmodellen. Det gamla korporativa systemet med nära samverkan mellan fack, företag och samhälle, som tjänat västtyskarna så väl, skakades av de globala vindarna. De stora företagens ledningar, som tidigare ansåg att de hade förpliktelser både mot samhället och mot löntagare, kom nu på att deras förpliktelser främst gällde aktieägarna och de egna lönerna. Det var en historisk trend som drevs både av nationella och internationella krafter och som gjorde det möjligt för de tyska storföretagen att bryta sig ut ur den nationella kontexten och dess sociala åtaganden, som den ledande tyske sociologen Wolfgang Streeck visar i sin djupgående och skarpa analys av den moderna tyska ekonomins förvandlingar, *Re-Forming Capitalism 2009*. En ny flexibilitet och "outsourcing" gav arbetsgivarna en stark maktställning och facket förlorade greppet över löneutvecklingen.

Dessa stora förändringar i ekonomin skedde under den politiska synranden men skapade oro och frustration i samhället. Varken Kohl eller oppositionen ville heller tala ut om återföreningens verkliga kostnader och att de måste finansieras på ett rimligt sätt; man var rädd att det skulle

skapa farliga motkrafter och splittra nationen. Men allt fler började tröttna på Kohl och det politiska stilleståndet. Efter 16 långa år i opposition formerade sig Socialdemokratin med De Gröna till ett nytt alternativ. De vann stort 1998 och en röd-grön regering kom till. Det var första gången De Gröna medverkade i en Bundesregering. Partiet var något nytt och en ny politisk generation. (För den som vill veta mycket om denna regering rekommenderas Edgar Wolfrums nyutkomna *Rot-Grün an der Macht*.) För CDU var De Grönas regeringsmedverkan särskilt anstötlig. De representerade kulturell förnyelse, multikultur, miljö, anti-kärnkraft, kvinnoemancipation och sexuellt likaberättigande, just sådant som CDU särskilt ogillade. Socialdemokraterna vid makten, det var inte bra, men ändå välbekant. De Gröna däremot kom med kofter och anti-kärnkraft. Motviljan blev inte mindre av att De Gröna med Joschka Fischer hade en närmast karismatisk ledare och debattör, som var mycket svår att komma åt.

CDU fick emellertid snart annat att tänka på när det uppdagades att Helmut Kohl hade mottagit hemliga partibidrag från givare vilkas namn han vägrade uppge, helt i strid med tysk lagstiftning. Denna *Spendeskandale* sänkte för en tid hela partiet och utmynnade bland annat i en ny partiordförande, Angela Merkel.

Den nya regeringen försökte bryta upp det borgerliga Tysklands gamla låsningar bland annat genom en anständig lagstiftning för tyskt medborgarskap och avskaffande av den gamla blodsregeln. Det utmanade rasistiska strömningar som CDU inte drog sig för att utnyttja. År 2001 beslöts också om en 20-årig avveckling av kärnkraften, ett beslut som till skillnad från det svenska också hade tänder: de existerande kärnkraftsverken skulle få producera en viss mängd energi, sedan skulle de stängas. CDU gjorde ursinnigt motstånd

och lovade att riva upp beslutet när makten återvunnits.

Viktiga delar av den nya regeringens politik motsvarade alltså De Grönas agenda, men entusiasmen inom de gröna leden fick en knäck när Fischer drev igenom ett tysk deltagande i Kosovokriget 1999. 2001 blev det dags för trupper i Afghanistan. De gamla kärnväljarna inom De Gröna drog sig tillbaka och partiet tappade sin självklara identitet. Det hämtade mer och mer av sina väljarsympatier i konkurrens både med CDU och FDP, men Fischer lyckades med konststycket att både vara vänster, borgerlig och lätt anarkistisk.

FÖR SOCIALDEMOKRATIN BLEV regerandet också snabbt problematiskt. Partiets ledande personer var kanslern Gerhard Schröder och partiordföranden, tillika finansministern, Oskar LaFontaine. Båda tillhörde en generation som brukade kallas för Willy Brandts barnbarn och de hade under de långa oppositionsåren kämpat sig fram i partiet i otaliga strider och intriger. LaFontaine ansågs vara vänstermannen, Schröder vill gärna framtona som pragmatisk och handlingskraftig.

Det samlande motto i valet hade varit "förändring med social rättvisa" men LaFontaine och vänstern inom partiet ansåg att den sociala rättvisan kommit på undantag. Den höga arbetslösheten gav inte vika och regeringen var villrådig. LaFontaine menade att vägen framåt inte gick via besparingar utan genom en europeisk efterfrågestimulerande politik och lägre ränta. Det var helt emot Schröders uppfattning men också de dogmer som styrde EU och den europeiska centralbanken. När LaFontaine efter 131 dagar plötsligt och utan ett ord till förklaring avgick från sina poster som finansminister och partiordförande jublade mäklarna på Frankfurtbörsen. Schröder beklagade men var lättad; han kunde nu bestämma själv. Men för partiets del innebar det en ödesdiger splittring.

Splittringen slog till med full kraft först efter valet 2002, som Schröder-Fischer vunnit med knapp marginal. Schröders valretorik veckorna före valet, med tonvikt på solidaritet och bestämt nej till Irakkriget, ansågs ha varit avgörande för segern. Han hade inte försökt vinna väljare för en bestämd politik, allra minst den som han bara några månader efter valet presenterade: Agenda 2010. Dess bakgrund var en flerårig intensiv kampanj från högern och näringslivet vars tema var att strängt taget allt i det tyska välfärdssamhället var fel och hade gjort medborgarna till lata trygghetsfanatiker utan risklängtan. Genom de mörka skildringarna av Tysklands läge ville man öppna för församringar i välfärden, mjuka upp fackföreningsrörelsen och

skapa ett psykologiskt läge där fortsatta reallöne försämringar och förlängda arbetstider skulle accepteras.

Schröder kände att han måste göra något och det blev Agenda 2010. I sak innebar den ganska beskedliga förändringar i välfärdssystemen, med ett stort undantag, de så kallade Hartzförslagen som kortfattat innebar att arbetslöshetsersättningen för långtidsarbetslösa avskaffades och ersattes med socialhjälp – det vill säga att den förändrades från rättighet till behovsprövning. Vidare föreslogs inrättande av ett system för subventionerade låglönearbeten.

NUMERA PÅSTÅS OFTA dessa Hartzreformer ha varit avgörande för den tyska ekonomiska utvecklingen och betraktas som förebilder i eurokrisens Europa. Men Hartz ekonomiska effekter är diskutabla.

”Hos henne finns, menar Bollmann, en protestantisk etik för vilken sparande är högsta dygd och skulder dess motsats och den väcker gensvar hos många tyskar. Hon är nu verkligen i samhällets mitt, hon undviker skarpa kanter.”

Den tyska ekonomiska återhämtningen började 2004, i praktiken innan Hartz var genomfört och det "tyska löneundret", det vill säga oförändrade eller sänkta reallöner, var i full gång redan kring sekelskiftet 2000. Obestridligen främjade dock systemet en snabbt växande låglönesmarknad och fortsatt press på lönerna. Men inte mindre än 23 procent av de tyska arbetsplatserna har nu vad som kallas för "fattigdomslöner" och 1,3 miljoner arbetstagare måste ha socialstöd för att kunna försörja sig. Det är svårt att se detta som något eftersträvt.

Hartz-reformerna kan alltså ekonomiskt bedömas på olika sätt, men om deras politiska återverkningar råder inget tvivel; de splittrade i grunden den tyska socialdemokratin och lade grunden för ett nytt vänsterparti. Efter en rad socialdemokratiska katastrofer i delstatsvalen där de socialdemokratiska väljarna helt enkelt stannade hemma, kastade Schröder 2005 in handduken och lyckades genomdriva en upplösning av förbundsdagen och nyval. På valarenan framträdde då ingen mindre än gamla partivänner Oskar LaFontaine, nu tillsammans med Gregor Gysi från öst, som ordförande i ett nybildat vänsterparti, Die Linke.

Dess grund var ett östtyskt vänsterparti,

PDS, som länge hade haft en stark ställning i det forna DDR men en mycket svag ställning i väst. Nu öppnades nya möjligheter: missnöjda socialdemokrater i väst gav partiet sitt stöd. Gysi och LaFontaine trollband besökare på välbesökta möten. Inom socialdemokratin gnisslade man hatfullt tänderna och talade om "gamla kommunister". Men Die Linkes program var inte särskilt kommunistiskt, snarare socialdemokratiskt modell äldre. Programmet spelade hur som helst inte så stor roll; det var ett protestparti som fick nära 10 procent av rösterna.

ÅR 2005 VAR också Angela Merkels första valrörelse som kanslerkandidat. Inför valet 2002 hade hon blivit ställd åt sidan av CDU:s ännu regerande herrar till förmån för Edmund Stoiber från det bayerska CSU. Det blev Merkels smala lycka; hade hon va-

rit kandidat och förlorat som Stoiber hade hon tvingats gå. Nu kunde hon i stället vinka adjö till Stoiber, som drog till Bayern, och göra sig av med några tänkbara rivaler. Hennes ställning var ännu inte helt oomtvistad men det tidiga valet 2005 kom som en skänk från ovan; ingen tid fanns för intriger om kanslerkandidatposten.

I den numera ymniga Merkellitteraturen är det tunt med nyheter om hennes liv, värderingar och arbetsmetoder. Hon är, tycks det, ungefär som hon avtecknar sig utåt: en kallt resonerande maktpolitiker, som gärna väger argument mot varandra, och har en förmåga att dra gadden ur polariserande konflikter genom att göra allt till "fakta" som gör hennes egen hållning "alternativlös". Hon är helt osentimental när det gäller att göra sig av med folk som hon inte tycker håller måttet eller kan utgöra ett hot mot hennes maktställning. Hennes bonmot är få och håller sig till någon sorts allmän folklig snusförnuftighet, av typ: "första spara, sedan konsumera" eller "man skall hålla vad man lovar". Också hennes tolkning av Richard Wagner ligger i samma folkliga banor, säger Stefan Kornelius, journalist vid *Süddeutsche Zeitung*, som följt henne nära och skrivit en beundrande biografi, Angela Merkel, *Die Kanzlerin und Ihre Welt*. Om Ringen säger hon att vad

som börjar illa bara kan sluta illa, och bättre motto för hennes egen politiska praxis går inte att finna.

Merkels ideologiska bagage kretsar kring ekonomin, framhåller Ralph Bollmann, journalist vid *Frankfurter Allgemeine Zeitung* och författare till *Die Deutsche – Angela Merkel und wir*. Hennes motstånd mot det gamla DDR gällde i första hand det ekonomiska systemet. Ett samhälle utan effektivt ekonomiskt system är dömt till undergång, var hennes grundsats. Hos henne finns, menar Bollmann, en protestantisk etik för vilken sparande är högsta dygd och skulder dess motsats och den väcker gensvar hos många tyskar. Hon är nu verkligen i samhällets mitt, hon undviker skarpa kanter.

Men så var det inte i valrörelsen 2005 som hon gav en klart nyliberal prägel. Det passade Schröder perfekt som ville visa att det var en avgrund mellan SPD och CDU. Han förvandlades i valrörelsen till en agitator för en traditionell socialdemokratisk fördelningspolitik, långt ifrån den politik han själv burit ansvaret för. Men det gav utdelning. SPD gick tillbaka men inte så mycket som befarat och för Merkel var valet nära nog en katastrof: i stället för de förväntade 40+ hamnade CDU bara någon procent över SPD, kring 35 procent.

Tysk politik såg nu plötsligt helt annorlunda ut. De stora så kallade folkpartierna, CDU och SPD, var inte så stora längre. I Förbundsdagen fanns ett vänsterparti, något hittills okänt. Då som nu fick vänstern en majoritet i valet, men splittringen inom den hade nu institutionaliserats och gjorde samarbete omöjligt. Det var grunden för den stora koalitionen 2005 mellan CDU/CSU och SPD, och även den som kanske nu kommer. Merkel hade återigen tur: i stället för behöva avgå blev hon kansler.

DEN STORA KOALITIONEN under Merkel skötte sig väl, inte minst de socialdemokratiska ministrarna. Men det var för socialdemokratin ändå något av ett självmordsprojekt som mycket riktigt slutade med en brakförlust 2009 (23 procent av rösterna). Det var en bekräftelse på en nedgång som pågått under många år. Partiet hade förlorat inte bara en stor del av sin väljarkår utan förmågan och kraften att sätta den politiska agendan.

Det gick något bakåt också för Merkel och CDU men hon kunde genom liberalernas storseger fortsätta som kansler i vad hon tidigare kallat för en "önskekoalition", det vill säga en rent borgerlig regering. Men den nya regeringen råkade snabbt in i olika svårigheter och de första åren präglades av handlingsförlamning och dalande popularitet. Den mest häpnadsväckande händelsen var Merkels

helomvändning i kärnkraftsfrågan efter katastrofen i Fukushima 2011. Så sent som hösten 2010 hade regeringen rivit upp det röd-gröna avvecklingsbeslutet, åtta månaders senare beslutar samma regering att föreslå förbundsdagen en avveckling fram till 2022. Det var något oerhört, CDU avsåger sig kärnenergi, som varit en huvudlinje i partiets politik, och detta utan den minsta diskussion inom partiet. Men omsvängningen räckte ändå inte till för att förhindra valförlust i CDU:s gamla huvudfäste Baden-Württemberg, som man regerat i stort sett sedan krigsslutet och där nu De Gröna stormade fram. Det såg hotande ut för Merkel och CDU.

Paradoxalt nog blev det eurokrisen som ändrade allt. Merkels dröjande ledarstil, som kritiserats utifrån, uppskattades av hemmapubliken. Hon försvarade skickligt på samma gång Europatanken och euron och de tyska intressena. Tyskarna blev stolta över en kansler som nu var den mäktigaste regeringschefen i Europa. Plötsligt verkade det som om många väljare och även medierna glömde bort alla problem och uppslitande debatter under de senaste åren. Merkel seglade fram och CDU:s tysta och lågt profilerade valrörelsen byggde på henne, inte politiken. Partiet har, skriver den mångåriga politiska journalisten Günther Bannas i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, förvandlats till en "kanslersval-förening", meningsbildningen i partiet har nästan upphört, kvar finns en allomfattande pragmatism.

SPD gjorde frenetiska försök att bryta igenom denna mur av självbelåtenhet, men lyckades inte. De hoppades också att de skulle kunna mobilisera det stora blocket "icke-röstande" med en socialt profilerad politik, men Steinbrück var inte rätta mannen för det. Liksom andra socialdemokratiska partier i Europa har den tyska socialdemokratin förlorat sin sociala empati och förmågan att suga upp de sämst ställas oro och krav. De drar sig undan politiken. Tyskland och Europa börjar i takt med ökande inkomstskillnader likna USA; underskikten, de som främst drabbats av sparpolitik och andra ekonomiska förändringar, röstar inte. Känslan sprids att inget viktigt egentligen går att förändra. Valdeltagandet 2013 låg på 71 procent mot tidigare cirka 80 procent.

DEN "TYSTA VALRÖRELSEN" diskuterades redan när den pågick och upprörda rop höjdes från intellektuella och forskare mot den pågående förtunningen av demokratin. Var detta ett steg mot postdemokratin? Politikerna i de stora partierna undviker rädsla för väljarna att exponera samhällets underliggande problem. Denna fruktan för folket är den europeiska demo-

kratins eviga följeslagare – se till exempel Jan-Werner Müllers lysande *Demokratins tidsålder* (Daidalos) och intervju med honom i *Respons* 3/2013 – men den har uppenbart tilltagit under senare år. De styrande har garderat sig genom att försöka för bort viktiga frågor från politikens arena, antingen genom att förlägga dem till oåtkomliga expertorgan eller genom att helt enkelt inte tala om dem.

Men sådana dramatiska frågor saknas sannerligen inte i Tyskland. Inkomstklifftorna ökar och fattigdomen tilltar; befolkningen åldras och födelsetalen är låga. Invandrarna, särskilt muslimerna, har ett utsatt läge och skilt på jämställdhet mellan män och kvinnor är påfallande. Bakom den hårt marknadsförda ljusa bilden av ekonomin döljer sig djupa problem: verkstadsindustrins andel av sysselsättningen är låg och sjunkande, tillväxten av sysselsättningen har främst skett i låglönesektorn. Tyskland har nu i jämförelse med andra västeuropeiska länder den högsta andelen låglönearbetare i förhållande till den nationella medianinkomsten. Både offentliga och privata investeringar faller från 24 procent 1991 till i dag 18. Produktivitetstillväxten är låg, likaså andelen välutbildade bland befolkningen. (Se OECD Economic Survey of Germany 2012.) Den fanatiska sparpolitiken gör det svårt eller omöjligt att göra de satsningar som behövs inom stora delar av den offentliga sektorn och utan höjda skatter lät det inte gå. De flesta ekonomer anser att Tyskland i längden inte kan fortsätta den nuvarande ensidigt exportbaserade tillväxtpolitiken, men politiskt är frågan död.

Särskilt uppseendeväckande är ändå de stora partiernas massiva tystnad om euron och EU:s framtid, bortsett från lugnande försäkningar om att allt är bra. Socialdemokrater och kristdemokrater är överens om att väljarna inte bör ges möjlighet att påverka dessa frågor och det bästa sättet att förhindra det är att inte tala om dem. Det nya eurokritiska partiet bemöttes med tystnad. När Merkel som omvald kansler inom några månader kommer att diskutera EU:s framtid med europeiska kollegor, kan hon egentligen säga vad hon vill och ändå hävda att hon har folket bakom sig.

Der har sagt i eftervalskommentarerna att resultatet tyder på att tyskarna är nöjda med läget. Men många är kanske snarare uppgivna och ser inga alternativ till den nuvarande samhällskursen och har, att döma av många undersökningar, liten tilltro till politikernas förmåga.

► Carl Tham var Sveriges ambassadör i Berlin 2002-2006 och är författare till *Berliner Republik*, 2 upplaga 2011.

MIKAEEL WIEHES TEXT "Titanic" ("Andraklasspassagerarens sista sång") skulle kunna symbolisera socialdemokratiens utveckling från slutet av 1970-talet fram till i dag: "Det började som en skakning på nedre däck" och till slut hade "världens modernaste, osänkbara skepp" gått till botten. Socialdemokratin har inte gått till botten, men resan från världens modernaste parti, synbarligen osänkbart från regeringsmakten, till det fullständiga haveri som följde sedan Göran Persson förlorat valet 2006 är märklig och nästan storslagen.

När Olof Palme 1982 deklarerar att socialdemokratin visserligen i framtiden kommer att leverera nya välfärdsreformer, men bara i den takt som BNP-utrymmet tillåter, är det i själva verket ett av de första tecknen på en skakning i det stora skeppet. Året dessförinnan hade partiet till allmän häpnad gjort upp med regeringspartierna Centerpartiet och Folkpartiet bakom ryggen på moderaterna, som också satt i den dåvarande regeringen, om sänkta marginalskatter i vad som kom att kallas "den underbara natten". Visserligen lyckades socialdemokraterna därmed använda sitt strategiska trumfkort och skickligt visa på borgerlig oförmåga att regera, men med skatteuppgörelsen började den kurs som skulle leda till att den offentliga sektorn inte längre kunde byggas ut i samma fenomenala tempo som under socialdemokratiens gyllene år 1956–1976.

Vad värre var, när resurserna tröt, till exempel i en lågkonjunktur, ställdes partiet inför kravet att antingen skära i trygghetsprogram eller att försöka effektivisera den offentliga sektorn. Den långa kamp inom partiet kring valfrihet och vinster i välfärden som försvagat socialdemokratin och som lämnat partiet osäkert kring den ideologiska färdriktningen började då. Den är inte slut än. Hur den än slutar kan man nog påstå att med Stefan Löfven har socialdemokratin fått en ledare som är kongenial med partiets nya ideologiska position.

Om många av turerna som föregick

Löfvens utnämning till partiordförande i januari 2012 efter ett dramatiskt och tumultartat knappt år med Håkan Juholt kan man läsa i Lena Hennel och Lova Olssons på många sätt intressanta bok *Humlan som flyger. Berättelsen om Stefan Löfven*. Boken är intressant, trots att den inte kopplar ett visst grepp på historien, vilket nog hade kunnat tillföra berättelsen en del, men vi

studiemän att tro att arbetarna arbetade snabbt och effektivt; författarna ger inblickar i bruksortskultur och i ett dåtida knappare samhälle. Framför allt förmedlar Hennel och Olsson en mängd intervju-material med personer med mycket nära inblick i skeendena kring socialdemokraternas ganska kaotiska tid 2008–13.

Stefan Löfven står i berättelsens förgrund. Författarna tycks ha velat använda hans personhistoria – fosterbarn som kommer från litet röriga familjeförhållanden i Stockholm till en familj i mellersta Norrland som förefaller betydligt stabilare och med rötterna rakt in i arbetarklassen – för att illustrera det märkliga hur just han har kunnat bli partiordförande. Hur kunde en person med till synes de flesta odds emot sig lyckas flyga likt humlan? Just denna del av boken lyfter dock inte riktigt. Stefan Löfven verkar på många vis vara en person som vill alla väl, som är rekorderlig, en trevlig prick som gärna sjunger en snapsvisa, grillar och umgås med vänner. Men om han lyckats bli partiledare på grund av sin bakgrund eller trots sin bakgrund förblir oklart – och är egentligen mindre intressant trots allt.

Många av de avsnitt i boken som rör Löfvens familjeförhållanden, till exempel eventuella genetiskt betingade likheter i kroppsliga rörelsemönster med den biologiska mamma Löfven efter en hel del år lyckas återknyta kontakten med, sänker tempot i boken snarare än höjer det eller bidrar till att knyta ihop teman. I dessa delar använder dessutom författarna särskilt ofta ett litterärt grepp som består i att läsaren helt utan

förvarning kastas till en ny plats och en ny tid i ett skeende som först någon sida längre fram knyts ihop med det som diskuterades i de föregående passagerna. Här borde nog en uppstramning ha skett.

Eller så är det bara statsvetaren i mig som yrkesskadat knorrar lite. För i boken finns mängder med stoff som är statsvetenskapligt intressanta och mycket kan sättas in i en kontext om vad för slags ideologiskt projekt socialdemokratin är i

POLITIK & SAMHÄLLE

Lena Hennel & Lova Olsson

Humlan som flyger
– *Berättelsen om Stefan Löfven*

NORSTEDTS | 301 S. | ISBN 9789113048710

EN MOTVILLIG PARTIORDFÖRANDE SOM PASSAR DAGENS SOCIALDEMOKRATI

Recensent *Jonas Hinnfors*

LENA HENNEL OCH Lova Olsson finner det märkligt att Stefan Löfven har blivit partiordförande för Socialdemokraterna men han personifierar den pragmatiska centerposition som partiet sedan länge manövrerat sig fram till.

Valet av honom är därför naturligt.

Boken ger genom sitt rika intervjumaterial inblick i partiets kaotiska period 2008–13 även om författarna hade kunnat förhålla sig mer kritiskt till sina intervjupersoner.

får här en samtidshistorisk överblick över händelser som inte bara har med huvudpersonen Stefan Löfvens väg till socialdemokraternas partiordförande att göra.

En hel del behandlar även Mona Sahlins och Håkan Juholts korta ordförandeskap. Dessutom ger författarna via en mängd utvecklingar bilder av ett dåtida Sverige från 1950- till 1980-tal som både känns nära och avlägset. Vi får ta del av metallindustriarbetarens finurliga sätt att få tids-

dag. Vad finns kvar som gör att det är ett socialdemokratiskt parti snarare än ett socialliberalt? Hur kan partiledningar balansera krav från ideologiskt identifierade medlemmar när nya väljargrupper måste fångas in för att undvika valförluster? Och hur göra när partisystemets huvudmotståndare plötsligt börjar efterlikna den egna politiken?

LÄT OSS GÅ tillbaka till skatteuppgörelserna på 1980- och 1990-talet. Paradoxalt nog kom skattetrottheten inte i första hand från medel- och överklass (den fanns säkert där också) utan från LO-väljare som kommit upp i höga marginalskattnivåer. Men för socialdemokratin som parti var det en tickande bomb när partiledningen inte längre kunde beställa fram ännu en skattehöjning för att finansiera ytterligare en välfärdsutbyggnad. Debatten om effektiviseringar, valfrihet och vinster i välfärden kom egentligen som ett brev på posten. Precis som i partiet menar vissa forskare att förnyelsen av offentlig sektor är ett sätt att rädda den socialdemokratiska modellen (se till exempel Michael Baggesen Klitgaard i tidskriften *West European Politics*, 2007) medan andra – i partiet och forskare – konstaterar att konsekvensen av att söka sig ifrån sina kärnväljare och att föra in marknadstänkande i offentlig sektor är *Losing Labour's Soul* (Eric Shaw, Routledge, 2007).

Redan Erlander riktade i och för sig in sig på "tjänstemännen" och interna strider är förvisso inget nytt varken inom socialdemokratin eller i andra partier. För att en partiledning skall lyckas få de ofta mer ideologiskt renläriga medlemmarna – den "interna arenan" – att utan uppslitande strider acceptera strategiska manövrer för att fånga väljare, krävs dock ofta att partiledningar maktar leverera åtminstone stora reformer eller valvinster. Under hela sin storhetstid var det ungefär så socialdemokratin förmådde behålla sin maktställning – i kombination med att borgerligheten aldrig lyckades erbjuda en enad front.

När därför socialdemokraternas reformtakt ebbade ut omkring 2002 och partiet för första gången någonsin ställdes inför en på allvar enad borgerlighet drevs den ideologiska krisen och den strategiska osäkerheten till sin spets. Visserligen har flera forskare, till exempel den amerikanska statsvetaren Sheri Berman poängterat att borgerliga partier faktiskt ofta anammat

centrala delar i den socialdemokratiska samhällssynen. Hennel och Olsson är inne på det spåret, åtminstone via Stefan Löfven själv, som eftersinnande konstaterar att det kanske är så att socialdemokratin är statsbärande i Sverige trots att man inte är i regeringsställning.

Men är socialdemokratin något annat än Alliansen? I så fall vad? Är socialdemokratin densamma som förr eller något nytt – ett "framtidsparti"? Och i så fall vilken framtid? När en så stor och disparat rörelse ställs inför så många djupa frågor är det inte konstigt att förvirringen och partistriderna följde slag i slag. Varken Mona Sahlin eller Håkan Juholt hade särskilt goda

omjustering av sin ideologi till ett parti som snarare vill få näringslivet att fungera än att ta kontroll över det är Löfven närmast kongenial sedan partiet stirrat undergången i ögat under Juholt. Snarare än en humla som flyger är han kanske en fjäril som sakta vuxit till sig och precis nu är färdigutvecklad. Partiets själ ligger trots alla utblickar mot medelklassen fortfarande i något slags industrisamhälle med en klassisk arbetarklass. Hur man än ser på Löfven är han helgjutet sprungen ur arbetarklassen, till och med partiets första ordförande därifrån. Därför kan han också med viss legitimitet hålla partiet i den centerfära som tycks vara den minsta gemensamma nämnaren för partiets alla falanger.

Hennels och Olssons bok ger kanske inte så många direkta analyser av Löfvens ideologiska kurs men indirekt ger de uppenbart bilden av en "högersosse". Under sin korta politiska karriär i Örnköldsviks kommunfullmäktige röstade Löfven för höjd simavgift och han avslår motioner om sextimmarsdag med bibehållen lön. Som Metallordförande står han för lärlingssystem med sänkt lön under utbildningstiden och – kanske litet av historiens ironi med tanke på arbetarrörelsens bittra historia där Ådalsskotten bland annat kom mot bakgrund av att arbetarna inte fick lön under hela året – för sänkt arbetstid vid lågkonjunktur. Löfven personifierar alltså den pragmatiska centerposition socialdemokratin under lång tid har manövrerat sig till. I och för sig har partiet länge varit pragmatiskt såtillvida att man från ett slags center-vänsterposition ofta varit beredd att göra upp åt mitten-höger. Nu ligger partiet

redan från början i centerläge. Valet av Löfven tycks därför vara ett naturligt val.

HÄDE LÖFVEN SJÄLV fått bestämma hade han nog dock aldrig blivit partiledare. Enligt en väl omhuldad uppfattning inom socialdemokratin ställer man upp om och när rörelsen kallar till att bli till exempel partiordförande. Det är en vacker bild. Oegennyttigt påtar sig tillfrågade personer uppdraget. Efter att ha läst Hennels och Olssons bok är det svårt att inte ifrågasätta bilden. Trots att flera centralt placerade socialdemokrater framhåller just viljan att ställa upp för sin stora rörelse föregicks såväl valen av Håkan Juholt som av Stefan Löfven av precis det omvända.

Även om inte Hennel och Olsson själva

utsikter. Båda gjorde säkert en mängd strategiska fel och under Juholt skedde uppenbara missgrepp, men de strukturella krafter som var i rörelse mot varandra var väldigt starka. Kanske var det tur för Stefan Löfven att han inte blev partiledare efter Mona Sahlin. Kanske var partiet då ännu inte moget att hjälpligt hålla sams.

NÄR LÖFVEN BLIVIT partiledare är det, trots att han saknar både riksdagsplats och egentlig politisk erfarenhet, en förbluffande passande person för det socialdemokratiska partiet. Hennel och Olsson menar att det är lika märkligt att Löfven blir partiordförande som att en humla kan flyga, men det beror nog på vilka glasögon man tar på sig. Givet socialdemokraternas långa

gör diskrepansen till ett tema visar deras text nästan bedövande tydligt vilken oändlig mängd övertalningsförsök, nattmanglingar och personlig press som behövdes innan Löfven slutligen tackar ja. Det förefaller som om det finaste av alla socialdemokratiska uppdrag är något som socialdemokrater skyr som pesten. Dessutom blockeras en mängd personer för att de har fel ideologisk grundhållning, har stött fel person i ett tidigare skede eller har fel regional förankring. Bilden är inte så vackert i praktiken.

Hennel och Olsson bjuder på en mängd inblickar i övertalandets konst, som till exempel när Heléne Fritzons bokstavliga blockerar dörren för Löfven i ett av de sista desperata övertalningsförsöken innan han tackar ja. Ibland hade man kanske önskat att författarna hade haft lite mera distans och källkritisk hållning till sina källor, som ju rimligen har skäl att putsas på historien. Bland annat poängteras att rörelsen inte accepterade att Sven-Erik Österberg hade bidragit till Juholts fall och därför inte kunde komma ifråga varken som partiledare eller centralgestalt i Löfvens nya lag. Samtidigt lyckades ju Juholt själv bli partiordförande trots att han var en av de första att börja dra undan mattan för Mona Sahlin.

Just Håkan Juholt får också beskriva Stefan Löfven som "fri från olika kotterier [...] Han står över det." Men samtidigt visar Hennel och Olsson att Löfven tvärtom ingår i mycket tätt knutna cirklar med Mona Sahlin, Karl-Petter Thorwaldsson och Ylva Johansson. Vägen framåt har ofta varit krattad: "När Göran Johnsson 2005 tackar för sig som Metallordförande ser han samtidigt till att Stefan Löfven får efterträda honom i Socialdemokraternas högsta led-

ning, VU", heter det i boken. Johnsson "hade murvlat" tillsammans med "Lena Hjelm-Wallén, som [...] känner Stefan Löfven sedan åren tillsammans i Olof Palme-centrets styrelse." Kanske kunde alltså författarna ibland ha tagit ett steg åt sidan och börjat förhålla sig lite kraftfullare till vad deras intervjupersoner säger och inte säger. De kunde ha presenterat ett bärande perspektiv, men å andra sidan kan det också vara befriande att få läsa ett rikt material utan pekpinnar.

HUR SKALL DET då gå för Socialdemokratiens Titanic i valet 2014? Stefan Löfven har snabbt lyckats få ordning på partiorganisationen och han har återtagit legitimitet där socialdemokratin alltid stod stark: fokus på jobben. Samtidigt är det ganska oklart vad Socialdemokraterna vill ideologiskt, förutom det goda samhället, där det kanske är tekniken och expertisen snarare än målen som skiljer partiet från de borgerliga motståndarna. Traditionellt var det förmodligen i första hand på välfärdsstatsreformer partiet vann val.

Litet olycksbådande är därför Göran Perssons ord, som förmedlas i boken, att Löfvens "svaghet ligger i den traditionella socialdemokratiska hemmaplanen: offentlig sektor, vård, omsorg, äldreomsorg". Precis kring dessa områden är det ju som partiet har varit vilset och oenigt. Om partiet förmår klara sig från att gå i kvav vet vi inte ännu, men Löfven är förmodligen trots allt den ledare som är bäst skickad att lotsa partiet från isbergen.

► Jonas Hinnfors är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

► Stefan Löfven.

Michail Gorbatsjov
Som jag minns det

ÖVERS. STAFFAN SKOTT

FRI TANKE | 546 S. | ISBN 9789186061623

PERSONLIGT GRIPANDE MEN OSKARP POLITISK ANALYS

Recensent *Gudrun Persson*

GORBATJOV INITIERADE EN process som ledde till Sovjets upplösning, men när han nu skriver sina memorarer tror han att en reformering av systemet hade varit möjlig. Alla de inblickar han ger i den sovjetiska verkligheten tyder på motsatsen.

POLITIK & SAMHÄLLE

MICHAEL GORBATJOVS NYA bok *Som jag minns det* består av tre delar, en om barndoms- och uppväxtåren, en om karriären i Kommunistpartiet, och en om perestrojkan, reformerna i Sovjetunionens slutskede.

Den första delen kallar han "Mina universitet" med anspelning på Maksim Gorkijs skildring med samma namn om en enkel man från landsbygden som av egen kraft tar sig upp i världen. Även om Gorbatsjov är en god berättare är han ingen ny Gorkij, men ändå osannolikt läsvärd.

Det som främst berör är den fullständiga uppriktigheten i berättelsen om barndomen och kärleken till Raisa. Den politiska analysen av perestrojkan är, liksom i hans tidigare böcker, inte särskilt skarp.

Michail Gorbatsjov har spelat en unik roll i historien. Han avslutade det kalla kriget, det sovjetiska imperiet upplöstes – en enorm förändring som gick förhållandevis fredligt till. Han avskaffade de sista lägren för politiska fångar, upphävde grundlagens ökända paragraf nr sex om Kommunistpartiets ledande roll och gjorde den ryska ortodoxa kyrkan till en likaberättigad samhällsinstitution.

Det är som han har ett behov att förklara och försvara sina reformer gång på gång, ett behov av historiskt erkännande. Mycket skriver han inte alls eller väldigt kort om. Aleksandr Jakovlev, som kallats perestrojkans fader, reduceras nästan till en fotnot; Gennadij Janajevs svek, hans egen vicepresident som deltog i kuppförstöket 1991, berörs knappt; militärens betydelse i Sovjetunionen och dess roll i systemet glids över.

Lenin hyllas och perestrojkan framställs fortfarande som en fortsättning på Oktoberrevolutionen 1917. Hur får han ihop detta? Det var just under Lenin som grundpelarna lades för det totalitära system som Gorbatsjov var så kritisk mot. Han talar om sin kärlek till konst och litteratur, men när han ska börja på universitet 1950 väljer han juridik. Stalin lever och läkarkomploten planeras medan Gorbatsjov framhåller Moskvauniversitetets demokratiska atmosfär och den juridiska fakultetens frisinne. Motsägelserna staplas på varandra.

Men för alla oss som var med när han valdes till generalsekreterare 1985 ger boken värdefulla inblickar i det inre av kommunistpartiets liv, som präglas av ensamhet, misstänksamhet och rädsla. När Gorbatsjov 1980 blivit invald som fullvärdig medlem i politbyrån får han en ny datja, bredvid Jurij Andropovs. Gorbatsjov bjuder över familjen Andropov på middag; det ska bli mat från deras gamla hemtrakter kring Stavropol. Andropov avböjer vänligt men bestämt. Han förklarar att "så snart Tatiana och jag går ut för att komma till dig börjar man rapportera till Brezjnev". Skvallret om vem som går vart och varför och vad de diskuterat skulle omedelbart spridas. De åt middag ensamma och Gorbatsjov skriver att efter denna händelse "fick vi aldrig mer lust att bjuda hem någon till oss eller själva bli inbjudna till någon av medlemmarna av den högsta ledningen". Visst träffade de andra människor, men inte kollegor i politbyrån och centralkommittén.

Det kan tyckas ironiskt att det är Andropov, chef för säkerhetstjänsten KGB sedan 1967, som ger prov på den rädsla som ock-

så fanns i de högsta maktsfärerna. Andropov, generalsekreterare 1982–84, var Gorbatsjovs mentor och stödde honom på hans väg till högsta makten. De hade tidigare i många år haft något som liknade en vänskap. Flera år tidigare utmanade Andropov honom om vem som kunde flest kosacksånger. Gorbatsjov led ett svindande nederlag för Andropov hade tillbringat sin barndom bland Terek-kosacker.

Ensamheten berodde också på den ständiga bristen på information i sovjetsamhället. Under tiden som sekreterare i en av partiets lokalkommittéer växer Gorbatsjovs behov av att "få mer omfattande och pålitlig information". Hans första utlandsresor på 1970-talet gick till Italien, Frankrike, Belgien och Västtyskland och var, hävdar han, av intresse främst för att den information från utlandet som man fick därhemma var synnerligen torftig och hårdhänt redigerad.

GORBATJOV ÄR FÖDD 1931 i den lilla byn Privolnoje. Han döptes i en kyrka i en grannby eftersom alla kyrkor i den egna byn hade rivits av bolsjevikerna. Dopot fick han inte kännedom om förrän långt senare. Det var förbudet för partimedlemmar att vara döpta. Denna trakt är hans "lilla fosterland", det stäppland som breder ut sig i södra Ryssland, med Terek-, Kuban- och Donkosacker och med Kaukasus alldeles inpå. Här fick han sina "första lektioner i internationalistisk fostran". Han tecknar en väl idealiserad bild av folk av olika nationaliteter som lever intill varandra och värdat sin kultur men samtidigt hjälper varandra och arbetar tillsammans. Gorbatsjov skriver: "Här i norra Kaukasus kultur spårar jag min strävan att i konflikt-situationer söka kompromisser." Denna förskönande bild av harmonin i sovjetsamhället motsägs av den bistra verkligheten.

Morfadern Pantelej trodde på systemet och när jordbruket kollektiviserades blev han ordförande i kolchosen. Farfadern Andrej däremot försökte fortsätta som ensambonde. Den brutala kollektiviseringen gav upphov till den svält som kallats "terrorhungersnöden" (1932–33) och som tog miljontals människoliv. Gorbatsjov skriver inte mycket om svälten och om dess orsaker, men han nämner att farfar Andrejs familj råkade mycket illa ut. Tre av barnen dog av svält under vintern. När våren kom fanns det ingenting att så. Myndigheterna betraktade detta som ett sabotage mot planen för värsådden och farfadern förvisades till Sibirien. När han återkom från förvis-

ningen gick han med i kolchosen. I Privolnoje dog, enligt Gorbatsjov, fyrtio procent av invånarna under svältåret 1933.

När han långt senare studerade vid Moskvauniversitetet och Raisa just blivit doktorand såg framtiden ut att bli en vetenskaplig karriär. Gorbatsjov blev erbjud-

► 1980-tal, Michail Gorbatsjov och Ronald Reagan.

den att doktorera vid institutionen för kolchosrätt, men tackade nej. "Den så kallade 'kolchoz-lagstiftningen' var något jag hade klart för mig vad jag tyckte om."

Morfadern Pantelej undgick inte heller repressalier. 1938, när terrorn grasserade som värst, blev han anklagad för trotskism. Han greps och torterades. Dödsdomen som fälldes verkställdes dock aldrig och han blev frisläppt. Men redan dessförinnan hade mormodern flyttat hem till Gorbatsjovs och då förändrades allt. Inga grannar tittade längre förbi, huset var som i karantän, "en folkskändes hem". "Det fastnade i minnet på mig för alltid", skriver den förre generalsekreteraren i Sovjetunionens kommunistiska parti.

Skildringen av kriget ur barnets perspektiv, där fadern går ut till fronten, är som hämtad ur en av den ryska litteraturens klassiker. När fadern kommer hem och möter sin pojke mager och i hemgjorda kläder utbrister han något som Michail aldrig glömt: "Men kriget har vi vunnit."

KÄRLEKEN TILL RAISA tecknas inkännande och med en avslöjande uppriktighet. Alla år de fick tillsammans, hur mycket hon betytt för honom som samtalspartner och intellektuell stimulans, framgår i all sin tydlighet. När han blivit generalsekreterare och president ringde han till Raisa eller hon honom två-tre gånger om dagen under de 12-14 timmar han arbetade. Det är rörande och berörande.

Vid ett av deras första möten sitter de tillsammans med några andra studenter och dricker te. Året är 1951. Flera av de andra studenterna har legat vid fronten, men inte Gorbatsjov. Han var fjorton år när

kriget tog slut. Raisa Titarenko anmärkte att hon aldrig skulle ha trott han "bara var tjugo år." Då hämtar Gorbatsjov sin legitimation för att visa henne. Sextio år senare gör han den mycket mänskliga kommentaren om hur pinsamt han tyckte att det var. Med ett styng av smärta kvar konstaterar han att "man inleder ju inte en bekantskap med att visa upp identitetshandlingar", utan med att hellre prata om småsaker.

När Raisa drabbas av en ovanlig form av blodcancer frågar han sig gång på gång vad han hade kunnat göra för att avvärja denna olycka. Om något, vad? Det är 1999 och han ringer Bill Clinton i USA och Gerhard Schröder i Tyskland för att få hjälp. Samma dag kommer inbjudan att komma för behandling. De väljer Tyskland och reser dit. Men det är för sent.

OCH HÄR SITTER han, den före detta generalsekreteraren i Sovjetunionens kommunistiska parti och före detta president i Sovjetunionen, och kritiserar i grunden det sovjetiska samhällssystemet han var uppvuxen med och försökte reformera – det "heligaste heliga" som han skriver, som man aldrig fick ifrågasätta. Han beskriver motståndet mot varje form av förnyelse. Tungroddheten, byråkratiseringen, kommandoekonomin gjorde att varje initiativ hotade att malas ner i Gosplans (den centrala planeringsmyndigheten) kvarnar, ministeriernas och de många ämbetsmännens motstånd. "Det var ett land av fifflare och lobbyister", skriver han.

Trots alla hans försök (och andras) visade sig systemet vara omöjligt att reformera. Gorbatsjov tror dock fortfarande på att en reformerad Sovjetunion hade varit en möjlighet. Till sist blir han samhällssystemets fänge och sina egna reformers gisslan. När motståndet växte mot perestrojkan och reaktionära krafter hotade hans maktställning gjorde han just inte det som förväntades i systemet – använde våld, terror och förtryck. Han ville inte återgå till det totalitära systemet, det hade varit att gå emot själva idén med reformerna.

Och så föll Sovjetunionen och Gorbatsjov är älskad av ingen på hemmaplan. Men hans historiska roll kan ingen ta ifrån honom. *Som jag minns det* är en märkvärdig bok som ska läsas främst för dess personliga ton. Den är skriven av en person som innehade den högsta maktställningen i landet och var en av världens ledare och det hela formar sig till ett vittnesbörd som visar på hela Sovjetstatens omöjlighet.

► Gudrun Persson är fil. dr och forskningsledare vid Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI.

Raoul Galli
Varumärkenas fält
– Produktion av erkännande i
Stockholms reklamvärld

ACTA UNIVERSITATIS STOCKHOLMIENSIS
353 S. | ISBN 9789186071967

REKLAMEN SPEGLAR FRAM- FÖR ALLT SIN EGEN SFÄR

Recensent *Cecilia Fredriksson*

I SIN INTRESSANTA avhandling undersöker socialantropologen Raoul Galli hur legitimitet skapas inom reklamen. Han menar att denna symboliska produktion inte främst speglar samhället utan reklamens egen logik.

POLITIK & SAMHÄLLE

ET SÄGS ATT reklamens främsta syfte är att bygga associationer till ett speciellt varumärke. För många reklambyråer i dag handlar det snarare om att hantera befintliga varumärken. Men vilka mekanismer är det som möjliggör sådana praktiker? Hur ser varumärkes- och reklamproducenternas praktiker ut? Vad händer egentligen i reklamens värld?

Sådana frågor är utgångspunkten för socialantropologen Raoul Gallis avhandling *Varumärkenas fält. Produktion av erkännande*

i Stockholms reklamvärld. Undersökningens empiriska material har samlats in under omfattande fältstudier på den transnationella reklamfirman TBWA:s Stockholmskontor under året 2003. Galli intresserar sig bland annat för det klassificeringsarbete som reklam- och varumärkesproducenter ägnar sig åt. Under perioden 2002–2012 har han dessutom följt branschens utveckling på nära håll. I fokus befinner sig de sociala positioner och dispositioner som reklambranschens klassificeringsarbete tar sin utgångspunkt i. Här utgör reklamvärdens och marknadsförarnas symboliska produktion inte bara en spegelbild av det omgivande samhället utan visar snarare reklamens egen logik. Ett överordnande syfte med boken är att lämna ett bidrag till den socialantropologiska och samhällsvetenskapliga diskussionen om hur social ordning genereras och legitimeras i grupper. Med utgångspunkt i Bourdieus strukturalistiska terminologi betraktas här social ordning som grundad i varaktiga system av skillnader.

UNDER DET INLEDANDE 2000-talet skedde en social och ekonomisk marknadsanpassning inom områden som tidigare inte varit villiga att förknippas med reklam och marknadsföring. En mängd olika verksamheter insåg plötsligt vikten av att värda sitt varumärke. Städer, platser, politiska partier, lärosäten, sjukhus och museer började ägna sig åt frågor kring profil, image och hur detta kunde kommuniceras strategiskt på bästa sätt.

Samtidigt som jag läser Raoul Gallis avhandling sprids sensommarnyheten 2013 om att statliga myndigheter säljer personuppgifter till bland annat reklambyråer. Myndigheter som Transportstyrelsen, Skatteverket och CSN säljer en mängd personuppgifter vidare utan vår vetskap och drar dessutom in stora summor på verksamheten. Försäljningen är laglig, och i enlighet med offentlighetsprincipen kan man exempelvis hos Transportstyrelsen enligt *Dagens Nyheter* få kontaktuppgifter till de kvinnor i Östergötland som har nyregistrerade bilar med dragkrok. Upplysningarna kostar två kronor styck, men ju fler man köper desto billigare blir det.

Samma vecka skriver en kollega vid Lunds universitet ett öppet brev till vd:n på Sifo/TNS med anledning av att hon blivit utvald till att medverka vid en enkätundersökning på temat Sverige Nu 2013. I det medföljande informationsbladet sägs att man vill öka kunskapen om svenskarna och det svenska folket. Efter en genomläsning beslöt min kollega att avstå och avfyra en öppen och träffande kritik med anledning av karaktären på undersökningen som hon upplevde riktades till henne som

enbart konsument. Intresset för henne som individ, människa och medborgare var obefintligt, medan intresset för hennes konsumtion av medier, märkeskläder och butiksbesök var desto större.

”Vad gör de, tänkte jag, de ... de väljer ju totemdjur!”

REKLAM TYCKER VI oftast inte om. Den är förknippad med manipulation och ohederlighet. Ändå är reklam och marknadsföring eftertraktade yrkesområden. Här finns möjlighet att kombinera ekonomi och estetik på flera spännande sätt och oftast utrymme för den individuella kreativiteten. Ur ett samhällsekonomiskt och politiskt perspektiv är reklam i dag en betydande utgift. Raoul Galli visar hur den politiska och nationella varumärkningen blivit alltmer omfattande och 2005 uppgick den svenska statens samlade reklamutgifter till drygt 2 miljarder kronor. Sveriges största företagsägare blev också landets största reklamkonsument.

Närheten mellan varumärkenas fält och det byråkratiska fältet skapar nya marknader för dem som producerar reklam. Boken belyser hur erkännande inom reklamvärlden produceras, det vill säga hur legitimitet skapas inom och utom reklamens fält. Den reklammiljö som Galli studerat kännetecknas av en stark uppdelning mellan kreatörer och strateger. Detta begreppspår är på olika sätt närvarande i såväl tal som handling och är grundläggande delar av det nav som reklamens värld kretsar kring. Motsättningen mellan kreativitet och strategi blir en av förutsättningarna för spelet inom varumärkenas fält. Genom omfattande och djupgående fältarbeten följer Galli arbetet på den transnationella reklambyrån i Stockholm. Noggrant återgivna fältanteckningar gör det möjligt för läsaren att ta del av den speciella atmosfär och praktik som råder. Galli blir själv en del i verksamheten och deltar aktivt i arbetet med att försöka nå kundernas hjärtan. Hans förslag och inspel uppskattas av medarbetarna. Att ha en antropolog på reklambyrån kan ur producenternas perspektiv signalera status. För antropologen själv gäller det att vara både deltagare och reflekterande observatör.

I ett intressant etnografiskt avsnitt beskrivs en så kallad "varumärkesworkshop" eller "varumärkesdag" där reklambyråns speciella sätt att arbeta blir tydligt. Man

beskriver sig själv som en "lyssnande organisation" där man bjuder in kunden för att visualisera nya målbilder och målgrupper. Ofta handlar det om att sträva "uppåt", utvecklas och nå sin vision. Det gäller att få kunden att förstå vem eller vilka man vill vara. Varumärkesdagen ramar in av på förhand givna livsstilskategorier som "tidning och tidskrift", "sport", "stad och plats", "bilmärke", "humor och komedi" samt kategorin "djur". Här får kunderna genom olika övningar kategorisera vilka associationer som kan anses värdiga (eller ovärdiga) till det varumärke man kommit för att utveckla. Det gäller att inte tänka för mycket och att följa magkänslan. Galli beskriver hur han både försöker lotsa gruppen genom övningarna och samtidigt anteckna så mycket som möjligt:

Deltagandet var med andra ord större än observerandet. Men vid ett tillfälle, när gruppen var i färd med att välja djur, tappade jag koncentrationen ett tag över mina anteckningar. Illusio släppte, så att säga, greppet om mig och jag såg i ett klart blixtljus en grupp vuxna människor som på arbetstid hetsigt dividerade om huruvida "vi är mer apa än haj". Den antropologiska träningens tillägnelse på mina dispositioner tog överhand. Vad gör de, tänkte jag, de... de väljer ju totemdjur! Eller med strategernas vokabulär, vilket djur de vill vara. Var det verkligen ett varumärke som var under konstruktion här? Var det inte snarare ett varumärke? Den hypotesen behövde jag inte anteckna.

UTIFRÅN BOURDIEUS PERSPEKTIV kan olika system fungera för att vi tror på dem. Så producerar exempelvis skapandets ideologi värde och samförstånd. De aktörer som upprätthåller en sådan ideologi är skapare av ett värde som på olika sätt måste legitimeras och försvaras. Tron på skapandets och kreativitetens ideologi är en av förutsättningarna för varumärkenas fält. Den andra sidan är strategin och den kommersiella logiken.

Intresset för relationen mellan kultur och ekonomi är ett fenomen som genomsyrat det samhällsvetenskapliga och kulturteoretiska fältet under en längre tid. Inom reklamens värld är denna relation en vardaglig praktik där olika fält bryts mot varandra och stundtals räcker varandra händerna. Balansen mellan kreativitet och strategi är nödvändig att upprätthålla för att vara en trovärdig spelare i båda fälten. Konsumenten har blivit mer kritisk och krävande. Samtidigt uppfattas vi som aktiva medskapare när det gäller konsumtion och varumärkesbyggande.

Min kollegas öppna brev till SIFO med

anledning av enkätundersökningen har nu fått ett svar där ledningen berättar att bland undersökningens kunder finns flera av Sveriges största företag och organisationer. Den används också av nästan alla Sveriges medieföretag och även i utbildningsyfte. Man säger sig vara villig att självklart hjälpa Lunds universitet på samma sätt.

AMBIVALENSEN MELLAN KREATIVITET och strategi kan ta sig olika uttryck. Från politiskt håll finns förhoppningar om att livsstilsindustrin och föreningen mellan kultur och näring ska skapa stark ekonomisk tillväxt. Så blev exempelvis det svenska designåret 2005 startskottet för insikten om att fenomen som formgivning och mode kunde bidra till kulturell utveckling, ekonomisk tillväxt, social välfärd och ekologisk hållbarhet. Satsningen på mode och design kan ses som resultatet av ett nytt strategiskt samarbete mellan kultur- och näringsliv. Detta samarbete kan tolkas som en symbolisk förening mellan kultur och ekonomi, en kulturell ekonomi eller en ekonomisering av kulturen.

Raoul Gallis avhandling ger god insikt i de mekanismer som driver sådana samarbeten inom reklamens värld. Boken är tankeväckande, kritisk och bidrar med insiktsfull etnografi och analys av hur legitimitet skapas och upprätthålls. Undersökningen är också ett detaljerat tidsdokument som till olika delar kan användas i både i undervisning och vidare forskning.

Relationen mellan kultur och näring etablerar nya fält och nya praktiker. Här finns åtskilligt att studera när det gäller organisation och arbetsliv. Att arbeta inom detta fält innebär ofta låga löner och osäkra anställningsvillkor. Ofta värderas den kulturella tillhörigheten högre än att tjäna pengar och det blir tydligt hur de kreativa näringarna producerar en praxis kring specifika former av självförverkligande. Det kan dock finnas anledning att reflektera över på vilket sätt kreativitet blir en modell för hur ekonomisk tillväxt ska skapas. Hur många kreatörer har samhällsekonomi utrymme för? Inom varumärkenas fält är de definitivt nödvändiga. Enbart strategisk kommunikation är inte tillräckligt för att skilja klassifikationer som en sann kreatörssjäl från en simpel försäljare.

► Cecilia Fredriksson är professor i etnologi vid Institutionen för service management och tjänstvetenskap vid Lunds universitet.

Guy Standing
Prekariatet – Den nya farliga klassen

(The Precariat)

ÖVERS. JOEL NORDQVIST
 DAIDALOS | 281 S. | ISBN 9789171734082

EN NY KLASS SOM SAKNAR POLITISKA FÖRETRÄDARE

Recensent *Mats Benner*

MED BEGREPPET PREKARIAT vill Guy Standing fånga den ökade flexibiliteten och osäkerheten på dagens arbetsmarknad. De unga får inte fäste, de medelålders hetsas och de äldre marginaliseras.

POLITIK & SAMHÄLLE

NÄR EKONOMEN KARL Polanyi mot slutet av andra världskriget beskrev den stora omdaning som marknadssamhället växte fram under 1800-talet, gjorde han det i en annan historisk brytpunkt. År 1944, när Polanyis *The Great Transformation* först gavs ut, var världen nämligen på väg mot ännu en djup förändring, denna gång från marknadssamhälle till välfärdsstat. Bakgrunden till denna övergång var inte bara politisk, att arbetarrörelsen hade segrat och att folkmobiliseringen i Europa och

USA hade slagit ut de totalitära rörelserna. Den var minst lika mycket ekonomisk. Massproduktionen, som föddes under det tidiga 1900-talet, hade hackat under 20- och 30-talets krisår. För sin långsiktiga överlevnad behövde den en välnärd och hyggligt avlönad arbetarklass, som utgjorde arbetskraft men också konsument. Helt vanligt folk blev en ekonomisk maktfaktor, och det utarmade 1800-talets proletariat som Polanyi beskrev, omvandlades till en allt köpstarkare grupp, som hade kylskåp, bil och villa inom rimligt räckhåll, med statliga pensioner och arbetslöshetsunderstöd.

De senaste trettio åren har denna samexistens mellan kapitalism och välfärd utsatts för allt hårdare tryck. Den industriella arbetarklassen blir allt mindre, medan grupper med lös och temporär anknytning till arbetsmarknaden växer. Frågan om flexibilitetens samhälle har diskuterats i flera decennier men ämnets angelägenhet minskar inte. Den utdragna ekonomiska krisen har till exempel satt fingret på de sociala konsekvenserna av flexibiliteten på arbetsmarknaden, framför allt bland de unga. I Sverige är var femte ung arbetslös och av dem som har ett arbete har mer än hälften tillfällig sysselsättning.

Prekariatet är titeln på en ny bok av ekonomen Guy Standing, i vilken han tar sig an de sociala konsekvenserna av en alltmer osäker arbetsmarknad. Det litet knöliga begreppet prekariat inbjuder kanske inte till närmare bekantskap. Det vore synd, för bakom titeln döljer sig en grundlig genomgång av förändringar i arbetet som griper in i alla stadier av arbetslivet – från entrén i ungdomsåren över medelålderns karriärkamp till pensionsålderns avveckling. Den påverkar också nära nog alla grupper i alla sammanhang. Journalisten, professorn, hamburgerbiträdet och fondhandlaren, alla är de delar av eller gränser till prekariatet eftersom de också lever med flexibiliteten och utbytbarheten.

Förändringen består alltså i att arbete blivit en alltmer instabil och undflyende kategori, att arbetsmarknaden inte längre kan erbjuda långsiktiga åtaganden annat än för en krympande grupp av professionella och ledare, när företag och förvaltningar gör allt för att minska sin sårbarhet genom att krympa gruppen av fast anställda.

PREKARIATETS FRAMVÄXT ÄR intimt förknippad med den ekonomiska globaliseringsens genomslag från 1980-talet och framåt. En avreglerad global arbetsmarknad växer fram när Kina öppnas och östblocket faller, och den formas av låga kostnader, tidseffektivitet och förmåga till snabb omställning. Då blir de kompromis-

ser och den samverkan som präglat Europas välfärdsstater under efterkrigstiden inte längre mycket värda.

Prekariatets framväxt har tydliga sociologiska dimensioner. Vid industrisamhällets höjdpunkt under 1950- och 1960-talet urskilde man tre stabila sociala kategorier: arbetare, tjänstemän och företagare. Deras intressen sammanföll inte alltid, men de var alla del av det ekonomiska kretsloppet. Dessa intressen möttes och jämkades via löneförhandlingar mellan arbetsgivare och fackföreningar och via statliga reformprogram. Dagens klassamhälle är väsentligt mer splittrat och heterogent: de riktigt rika rör sig ofta över nationsgränserna, vilket också gäller de välavlönade tjänstemännen och professionella grupperna. De som har en svag anknytning till arbetsmarknaden, prekariatet i den snävare meningen, är i gengäld starkt bundna till den lokala miljön och en "riskgrupp" som övervakas och kontrolleras.

Ett problem är att prekariatet är ett flytande begrepp och en flytande kategori; det griper in i snart sagt alla delar av arbetsmarknaden, där kontrakt och tidsbegränsning formar anställningsvillkoren. Detta gäller inte bara de tio-femton procent av arbetsmarknaden som direkt faller in under prekariatet. Det är giltigt också för de professionella som saknar långsiktiga planeringshorisonter, som fogar ihop kontrakt och resurser till tillfälliga anställningar eller kontrakt. Utvecklingen är inte odelat negativ för dessa grupper. Till skillnad från forna tiders arbetstagarare är de inte livslånga delar av stora och rigida organisationer. Periodvis kan deras kontrakt vara fördelaktiga och den flexibla anställningen ett sätt att klättra fortare än vad hierarkierna och befodringsgångarna erbjuder. Men det kan också bli till ett dystert öde, när flexibiliteten vänds till sin motsats och blir ett sätt för arbetsgivarna att bryta kontraktet och i stället engagera andra, friskare krafter. Då påbörjas en ofta lång och oavbrutet negativ social deklassering för professionella grupper. Var prekariatet börjar och slutar är alltså inte helt klart, det rymmer också arbetsmarknadens kärntrupper.

TROTS SIN BREDD och omfattning saknar prekariatet en samlad politisk berättelse och representation. Det har inte konstituerats som en klass i sig och det saknar en rörelse som företräder dess intressen, på det sätt som arbetarrörelsen och socialdemokratien kom att bli proletariets företrädare. Men prekariatet är inte politiskt obetydligt. Det finns många som vill slå mynt av osäkerheten. Det är därför Standing talar om den "farliga" klassen; dess osäkra villkor (och växande antal) gör

det till ett lockande objekt för politiska intressen som vill polarisera och underblåsa spänningar i samhället och som tagit den senaste ekonomiska krisen som intäkt för att hetsa mot grupper som konkurrerar om de alltmer sällsynta arbetena.

Standings framställning är tät och driven; exempel staplas på varandra hur villkoren försämrats för olika grupper på arbetsmarknaden. Effekten blir chockartad: de unga får allt svårare att etablera sig långsiktigt, de medelålders hetsas och de äldre marginaliseras, kvinnors ställning trycks tillbaka, och möjligheterna att förena familjeliv med arbete allt mindre.

Författarens bakgrund som ekonom inom FN:s arbetsmarknadsorganisation ILO slår igenom i texten: det är mycket siffror och data i framställningen, som dessutom tryfferas med en något osmält etikettsjuka, som leder till att allehanda fenomen blir en samhällsvetenskaplig kategori. Ibland är det bättre att låta fakta tala och sparka än att försöka skapa kategorier på litet varierande underlag eller att hitta fyndiga metaforer för nedslående fenomen. Framställningen är också rastlös, belägg läggs på belägg i ett rasande tempo.

Redan begreppet prekariat är i sig något av ett problem, åtminstone på svenska, eftersom det inte fastnar rent språkligt. Det är synd att Standing är så snabb att introducera begrepp, för just prekariat skulle behöva en tydligare utredning och mer djupgående diskussion. Är vi alla delar av prekariatet? Eller finns det delar där det snarare är fråga om en relativt positiv social mobilitet, som låter oss bygga upp "portföljer" av kompetens som vi för mellan områden och arbetsplatser? Det är en utveckling värd en diskussion i sig, men om den är densamma som den utsatthet som präglar de mest marginaliserade är diskutabelt. Det är litet förvirrande att föra samman alla former av flexibilitet i samma hög; de utgår inte alltid från samma bakgrunder och drivkrafter.

STANDINGS MEDEL ATT desarmera prekariatet är att skapa samhällelig grundtrygghet via en medborgarlön. Modellen, som inspirerats av latinamerikansk socialpolitik, är ett slags socialbidragsnorm kopplad till vissa åtaganden, framför allt kring utbildning. Detta skulle skapa en gemensam grund för alla att stå på som inte knyter överlevnad till arbetsmarknadens flyktighet, utan till ett socialt kontrakt som inte kan brytas eller villkoras. Detta skulle dämpa och moderera de destruktiva effekterna av prekariatets tillväxt, flytta över en del av dess sysslor till det civila samhället och minska risken för ett socialt och politiskt haveri. Standing hyser inte mycket hopp om att en ny ekonomisk väg ska ut-

vecklas, som skulle föra prekariatet från osäkerhet till trygghet och långsiktighet. I stället ser han framtiden som ett slags ständigt accelererande flexibilitet, där den fulla sysselsättningen inte längre är realistisk och där social utjämning inte kan komma från arbetsmarknaden.

Här är han sannolikt alltför pessimistisk, präglad av en postindustriell dystopi om en kollaps för arbetssamhället. En globalt öppen ekonomi där tjänsteproduktionen ökar i betydelse behöver inte innebära slutet på arbetssamhället. Behoven är enorma, inte minst för att minska klimatbelastningen och sårbarheten i ekonomin, och det är osannolikt att arbetena kommer att ta slut. Däremot måste marginaliseringen av växande grupper brytas, och det räcker inte med att tvinga fram aktivitet eller att peka på någon sorts långsiktig framtid där alla är innovativa professionella. Det behövs en sfär för sårbara som inte präglas av hot och tvång.

Prekariatet är alltså litet hårdsmält som läsning och överdrivet dystert i sina slut-

satser. Det är emellertid randanmärkingar kring ett verk som pekar på ett akut problem: allt färre ser arbetet och arbetsmarknaden som en bas att stå på och utgå från. Allt fler ser möjligheterna till ett vuxet och myndigt liv vittra bort, och hänvisas till korttidskontrakt och jobb som är återvändsgränder.

INGEN VILL RIKTIGT ta i frågan. I dagens debatt framstår det framväxande sammanbrottet för arbetsmarknaden som ett fall för arbetslinjen – med aktivering och coaching i centrum – eller något som innovationer på något mirakulöst sätt ska trola bort. En tredje väg, den som Standing artikulera, innebär att otryggheten omvandlas till en möjlighet och splittringen till en gryende gemenskap. Den väntar ännu på sin röst och en rörelse som kan bära fram den.

► Mats Benner är professor i forskningspolitik vid Lunds universitet.

— Annon —

JUDISK

KRÖNIKA

» ...en av
Sveriges
viktigaste och
bästa tidskrifter
om politik
och kultur. «

Dagens Nyheter (25 jan. 2008)

Beställ prenumeration: judisk.kronika@swipnet.se • 08-660 38 72 • Pris 350 kr/år (6 nr)

Kajsa Ekis Ekman
Skulden – Eurokrisen sedd från Aten

LEOPARD | 255 S. | ISBN 9789173434065

KAPITALISMEN FÅR SKULDEN FÖR GREKLANDS PROBLEM

Recensent *Andreas Bergh*

KAJSA EKIS EKMAN vill nyansera bilden av Grekland men förklarar inte hur landet hamnade i dagens situation. Hennes svart-vita världsbild hindrar henne från att gå på djupet med det fundamentala problem som boken ändå pekar på: Greklands svaga samhällsinstitutioner.

POLITIK & SAMHÄLLE

BÖRJAN AV 1980-TALET var Greklands statsskuld bara 40 procent av BNP. Budgetunderskottet var emellertid stort och inflationen runt 20 procent. I en analys av den grekiska ekonomin varnade OECD för följderna av att inte åtgärda dessa obalanser. Varningen fanns i publikationen *Economic Surveys*, en återkommande rapport i vilken OECD analyserar medlemsländernas ekonomier. Ett syfte är att göra det lättare för länder att lära av varandra.

Mot slutet av 1980-talet tvingades OECD likväl konstatera att obalanserna hade vuxit, och att de blygsamma försök som gjorts att reformera Greklands ekonomi inte hade lyckats. Pensionssystemet beskrevs som försäkringsmässigt osunt, eftersom kopplingen mellan vad man betalar in och vad man kunde få i pension var för svag. Statsskulden hade ökat till 60 procent av BNP. Budgetunderskott och inflation låg kvar på problematiskt höga nivåer.

Nidbilden av OECD:s rekommendationer är att organisationen ständigt begär nedskärningar och besparingar av sina medlemmar. Så enkelt är det faktiskt inte. I mitten av 1990-talet rekommenderade OECD Grekland att höja ersättningen i arbetslöshetsförsäkringen. Den var så låg att rörligheten på arbetsmarknaden hämmades. Många arbetslösa ville hellre gå i pension än söka nytt jobb på a-kassa. Kombinationen av låg a-kassa och relativt generösa pensioner är således särskilt skadlig. En liten ljuspunkt i den grekiska ekonomin var nu att inflationen hade fallit till under 10 procent, men statsskulden var över 100 procent av BNP och ökade fortfarande med 10 procent årligen. OECD riktade också kritik mot det komplexa och (på pappret) väldigt progressiva skattesystemet, som i praktiken skapade stora problem för Grekland att driva in skatt.

Strax före 2008 års finanskris upprepade OECD kritiken av pensionssystemet och skattesystemet. Samtidigt konstaterades dock att den makroekonomiska statistiken hade förbättrats. Senare visade det sig att siffrorna manipulerats, och att budgetunderskottet i själva verket var enormt. Den grekiska krisen blev plötsligt akut och uppenbar över hela världen. Genom en kombination av nödlån och skuldlettningar lyckades EU-kommissionen, Europeiska centralbanken och IMF förhindra att Grekland lämnade euron. Dessutom undveks att de grekiska problemen fortplantade sig och sänkte hela den gemensamma valutan. I juni 2013 konstaterar emellertid IMF att Grekland fått nödlån och skuldlettningar trots att arbetet med att reformera den grekiska ekonomin har stagnerat.

TROTS ATT DENNA bakgrund till Greklands ekonomiska problem är helt avgörande för att kunna förstå dagens situation, saknas denna ansats nästan helt i Kajsa Ekis Ekmans bok *Skulden – Eurokrisen sedd från Aten*. Boken är på det hela taget förbluffande fri från försök att förstå vad som hänt och varför. Kanske är det inte heller tanken. Boken består av en rad målade beskrivningar av hur människor har det, hur de tänker och resonerar kring vad som händer i Grekland när landet får nödlån och skuldlettningar villkorade på genom-

förandet av konkreta och smärtsamma besparingsåtgärder. Det är ett intressant komplement till nyhetsrapporteringen på dagstidningarnas ekonomisidor, men inte mycket mer än så.

Det blir snabbt uppenbart att Kajsa Ekis Ekman har en synnerligen negativ bild av den så kallade trojkan: EU-kommissionen, Europeiska centralbanken och IMF. Europas finansministrar vill göra Grekland till "en skuldkoloni". IMF vill sänka människors löner. Den läsare som undrar vad IMF vinner på att försämra andra länders ekonomi får inget svar. Ekis Ekman verkar också ha en negativ bild av kapitalister i allmänhet. Ingen av dessa aktörer förtjänar enligt författaren förklaringar som begripliggör deras agerande. Kajsa Ekis Ekman ödslar inte en stavelse på att förklara varför IMF ger lån med lägre ränta om mottagarlandet sänker sin minimilön. Förklaringen är sannolikt att det i Ekis Ekmans värld är självklart att IMF:s krav inte kommer av välvilja. Om man som läsare inte är beredd att tillskriva IMF och EU-kommissionen syftet att jäklas med grekerna, bjuder boken ingen hjälp att förstå deras agerande.

Kajsa Ekis Ekman har den lovvärda ambitionen att nyansera bilden av Grekland. Hon tar hem flera goda poänger rörande hur schablonmässigt och nedsättande Grekland ofta beskrivs i den ekonomiska debatten i resten av Europa – Sverige inkluderat. Hennes vilja att nyansera motverkas emellertid av att andra aktörer beskrivs synnerligen schablonmässigt och endimensionellt. En typisk mening kan lyda: "I Kina tillverkar man saker och i USA lånar man pengar och dessa två krafter är bland dem som driver hela världsekonomin framåt."

Den globala finanskrisen orsakades i Kajsa Ekis Ekmans värld av att "finanskapitalisterna [har] löpt amok och lånat ut pengar som inte finns". Det duger bra som superkort beskrivning av krisens orsaker. Men beskrivningen ger upphov till frågor som inte följs upp: Vilket system låter finanskapitalister låna ut pengar som inte finns och sedan vältra över skulden på det arbetande folket? Jo, ett där staten är snabbt framme med nödlån och virtuella sedelpressar för att fylla upp hålen i finansinstitutionernas balansräkningar. Det är svårt att bli kvitt misstanken att just denna pusselbit i krisbeskrivningen saknas för att den gör det svårare att lägga skulden enbart på kapitalismen.

BOKENS STORA PROBLEM är alltså avsaknaden av resonemang som analyserar och förklarar hur Grekland hamnade i dagens problematiska situation. Mitt intryck är att denna avsaknad beror på lika delar

oförmåga och ovilja. Frågan är såpass svår att författaren inte rimligen kan lastas för oförmågan. Oviljan skaver desto mer. Kajsa Ekis Ekman gör narr av skribenter som gjort gällande att Grekland har problem som inte har med eurokrisen att göra. Samtidigt påtalar hon också åtminstone i förbigående att många av Greklands problem är äldre än så: "Korruption, skatteflykt och slöseri har pågått i årtionden." Men varför har dessa problem inte åtgärdats?

Mycket utrymme i boken ägnas åt att förmedla det ur demokratiskt perspektiv problematiska i att Greklands folkvalda i praktiken inte hade något annat val än att snabbt godkänna det avtal som den så kallade trojkan förhandlade fram med Greklands regering. Men det är också ett demokratiskt problem att korruption, skatteflykt och slöseri tillåts pågå i årtionden utan att det utkrävs demokratiskt ansvar. Det hade varit intressant om Ekis Ekman valt att gräva djupare i detta misslyckande för det demokratiska systemet.

BOKEN ÄR UTAN tvekan njutbar läsning för alla som redan delar Kajsa Ekis Ekmans världsbild. Hon behärskar samtidsreportaget till fullo, och det märks ofta i boken att hon varit på plats för att kunna skriva en trovärdig och engagerande historia. Däremot märks inga spår av en författare som vågat utmana sin egen förförståelse

och sina egna försanthållanden. Det gör att läsare som delar författarens världsbild inte behöver oro sig för att stöta på fakta som föranleder minsta lilla uppdatering av denna världsbild.

En mer kritisk läsaren hittar dock mycket att irritera sig över. Förvisso är det nyttigt för de flesta att fundera kring hur skuldskrisen kan te sig ur grekiskt perspektiv. Som ögonöppnare för detta fungerar *Skulden* utmärkt. Om man inte på egen hand kan räkna ut hur grekiska vänsterpopulister beskrivit de senaste årens händelser är boken en nyttig påminnelse av hur aktörer kan uppleva samma skeende på väldigt varierande sätt. Problemet är bara att Kajsa Ekis Ekman sätt att beskriva de aktörer hon inte sympatiserar med är så ensidigt att det skapar frågetecken också för de delar av boken som beskriver resonemang och stämningar hos det grekiska folket.

Det är också uppenbart att Kajsa Ekis Ekman inte drivs av en vilja att förklara hur marknadsökonomi fungerar, och hur den reagerar på olika typer av statliga ingripanden. Beskrivningen av finanskrisen tycks till stora delar vara hämtad från Michael Lewis bok *The Big short*. Gott så, men det understryker än en gång att mervärdet i just den här boken ligger i den subjektiva reportagejournalistiken snarare än någon annanstans.

KAJSA EKIS EKMANs svart-vita världsbild tycks tyvärr hindra henne från att gå på djupet med det fundamentala problem som boken pekar på: Greklands svaga samhällsinstitutioner. Institutioner är lagar, regler och sociala normer som sätter spelreglerna för de demokratiskt valda såväl som för vinstmaximerande kapitalister. En välvillig tolkning av vad Kajsa Ekis Ekman försöker säga är att goda institutioner bör byggas upp underifrån, snarare än pådyvlas ett helt folk från ovan. Dessutom är boken en angelägen påminnelse om att de grupper som drabbas när skulder ska betalas ofta är andra än de som gynnades när skulderna byggdes upp.

Längre än så sträcker sig inte min välvilja. Det sista jag läser är baksidestexten, enligt vilken boken skildrar "en kapitalism som gått så långt att den hotar demokratin". Den formuleringen är inte i närheten av att vara en rimlig bild av vad som hänt i Grekland. Men – det ska sägas – den ger en helt korrekt bild av vad Kajsa Ekis Ekman försöker göra i boken: lägga skulden för Greklands problem på kapitalismen.

► Andreas Bergh är nationalekonom, verksam vid Institutet för Näringslivsforskning och Lunds universitet.

► Demonstrationer mot regeringspolitiken i Thessaloniki, september 2013.

Lena Sundström

Spår

NATUR & KULTUR | 377 S. | ISBN 9789127133983

NÄR SVENSKA REGERINGEN BLEV HANTLANGARE ÅT CIA

Recensent *Li Bennich-Björkman*

I DENNA BOK berättas historien om hur svenska regeringen och Säpo deltog i CIA:s kamp mot terrorismen, i vilken alla medel hade blivit tillättna, inklusive tortyr. Efter läsningen har man en svagare tilltro till rättsstatliga principer men en starkare tilltro till kvalificerad undersökande journalistik.

POLITIK & SAMHÄLLE

LENA SUNDSTRÖMS NYA bok *Spår* är en skildring av amerikansk panik efter det att känslan av osårbarhet i ett slag gick förlorad när World Trade Center förvandlades till aska på morgonen den 11 september 2001. USA:s väldiga resurser mobiliseras, allierade i såväl västliga demokratier som i diktaturregimerna i Mellanöstern och arabvärlden utnyttjas urskillningslöst men på olika sätt. Även på svensk mark, i ett Sverige som officiellt aldrig varit en del av Nato och som hållit fanan högre än många andra när det

gäller mänskliga rättigheter, demokrati och rättsskydd, landar i december 2001 ett amerikanskt plan med amerikansk personal på Bromma för att några timmar senare lyfta mot Mubaraks Egypten. Ombord finns då Ahmed Agiza och Mohammed Alzery, försedda med huvor, blöjor, barfota och i hand- och fotfängsel. De båda tas av svensk säkerhetstjänst under dagen i olika delar av Sverige och förs med bil till Stockholm. Väl där tas de om hand av personer som ordlöst, iklädda rånarhuvor, sätter på dem overaller och förvandlar dem till namnlösa fångar. När planet, som är inhyrt av amerikanska staten, landar i Kairo överlämnas de omedelbart till de egyptiska myndigheterna. Dock har svenska regeringen fått en diplomatisk garanti att de ska behandlas väl, och inte utsätts för tortyr.

Jag minns själv när Dagens Eko började rapportera om detta några år senare. Långvarig, utdragen tortyr med el, i mörker under månader, är enligt uppgift det som följer. "Ingen som hade upplevt det skulle efteråt kunna beskriva det så att andra som inte hade upplevt det förstod." Det var svårt att tro, och särskilt svårt därför att en av de mest sympatiska politikerna, Anna Lindh, som då var utrikesminister, kunde haft kännedom om detta. När de tre journalisterna på Kalla fakta, som är bokens huvudpersoner, börjar gräva i detta är utrikesminister Anna Lindh redan död. Det blir en svårighet i sammanhanget, eftersom det handlande som här rullas upp tveklöst kastar skugga också över denna engagerade och på många sätt besjälade politiker. Drygt tio år senare, efter det att FN kritiserat det svenska agerandet för att bryta mot tortyrkonventionen, beviljas Ahmed Agiza permanent uppehållstillstånd i Sverige, 2012. Hans barn har under tiden växt upp, vilket han gått miste om liksom så mycket annat. Mohammed Alzery ansöker också han 2013 om permanent uppehållstillstånd i Sverige. Men vad kan gottgöras? Varje liv är ett universum.

Lena Sundström skrev i sin tidigare prisbelönta bok om Danmarks integrationspolitik, *Världens lyckligaste folk*, på ett sätt där hon som författare var ständigt närvarande. Genom hennes sinnen upplevde vi som läsare det danska och vad som där förändrades, orimligheten i de små steg som slutar i ett större mönster. *Spår* experimenterar med en helt annan form, den är nästan filmisk. Jag måste då och då påminna mig att Sundström som författare faktiskt är med. Vi befinner oss mitt i skeendet, i Trojkans – det är så de kallas – avskärmade, belamrade hörn på Kalla faktas redaktion, vi följer diskussionerna och känner anspänningen, men också frustrationen. Som när Stora Journalistpriset går till någon annan,

inte dem, och insikten slår dem: "Aldrig någonsin att de skulle ramla över något sådant fler gånger i sitt liv. Aldrig någonsin att de skulle orka springa ett sådant här maratonlopp igen." Sundströms bok är rafflande och tät, den slungar oss in i skeenden som vore vi på plats där och då.

”Väl där tas de om hand av personer som ordlöst, iklädda rånarhuvor, sätter på dem overaller och förvandlar dem till namnlösa fångar.”

HON BERÄTTAR HISTORIEN om hur svenska regeringen och svensk säkerhetspolis blir hantlangare åt CIA ur journalisternas perspektiv, de tre som inte släpper taget om denna på många sätt osannolika händelse och dess efterspel. Som läsare sugts vi skningslöst in i en värld där allt blivit tillåtet i kriget mot terrorismen. Ut kommer vi – i varje fall jag – med både en svagare tilltro till rättsstatliga principer och en än starkare övertygelse om den roll skickliga journalister har att spela. Kanske gäller bristen på tilltro trots allt inte så mycket Sverige som USA. Den rättsstatliga fernissan visar sig tunn, tunnare än vad man kunnat ana, och spelet bakom kulisserna innebär till slut att inga principer är heliga, allt kan offras för "homeland security". Värst tyckte jag nog det var att läsa om hur Uzbekistans säkerhetstjänsts grymma tortyrmetoder mot sina medborgare – bland annat kokas människor levande – utnyttjas av de amerikanska allierade för att få fram, som det visar sig, ofta värdelös information.

CIA skyr inga medel, men tillämpar en brutal arbetsfördelning. De stater i Mellanöstern och Asien som i detta avseende är kvar i en grym medeltid med tortyr och omänskliga fängelser får bidra med detta, de västliga länder som är moderna, ordnade och har koll på sina invånare får bidra med att identifiera personer att plocka upp och ta dit för "förhör". Spåren sopas igen så gott det går, "deniability" praktiseras i det längsta. Fängelset finns emellertid också i Europa, i Nato-länder som Polen, Litauen och Rumänien.

Spår är en berättelse om det stora avslöjandet. "Trojkan", eller Ldb som de kallas på Kalla Faktas redaktion efter initialerna i deras efternamn Laurin, Dyfvermark

och Bergman, börjar på allvar nysta i avvisningen från Bromma någon gång i januari 2004. Vad som får dem på spåret är det faktum att Gun-Britt Andersson, som vid tidpunkten för utlämnandet var statssekreterare på UD, hade utverkat garantier från Egypten att Agiza och Alzery inte ska utsättas för tortyr. "Varför åker en svensk statssekreterare ner till Egypten? Åker i förväg, före avvisningen, med en fucking röd matta." Fredrik Laurin är förbryllad. I början av 2004, tillsammans med Alzerys advokat Kjell Jönsson och jurist Anna Wigenmark från Fonden för mänskliga rättigheter, är han därför på väg till Kairo. Och återvänder med bekräftade uppgifter om tortyr.

ALLDELES BORTSETT FRÅN att *Spår* är spännande och oerhört välskriven, har den sitt intresse också för den som vill få en inblick i journalistiskt arbete när det är som bäst. Inte minst visar den vilken fantasi som krävs för att komma vidare och söka information på de mest oväntade och oanade ställen. Som när de nördar som runt omkring i världen sitter och spanar på flygplan och noterar deras rörelser, registreringsnummer, ja allt som har med flygplan att göra, så kallade plane-spotters, blir en nyckelkälla för att identifiera N379Ps, det plan som landar på Bromma den där kvällen 18 december 2001 och dess rutter över världen. Med hjälp av Ingemar Bergman, Ingemar Bergmans son, ett garnnystan och en jordglob kartläggs andra inhyrda plans mystiska rutter över världen, vilka kan kopplas samman med försvunna människor och kidnappningar. Det är okonventionella metoder som behövs för att blottlägga vad som är minst sagt okonventionella aktioner från amerikansk sida.

Alla presidentens män, Alan J. Pakulas film om Watergate och om Nixon-åren i 1970-talets början som förändrade det politiska klimatet i USA, hade premiär 1976. Den gjorde ett djupt intryck på mig, då skoltrött tonåring, och när jag lämnade biografen den där höstkvalen var det med en stark åstundan att bli just journalist. Bob Woodward och Carl Bernstein som understöddes av chefredaktören på *Washington Post*, Ben Bradley, använde skrivmaskinen som vapen mot en korrupt elit. Svarta bokstäver på vitt papper, oförtröttligt framsmattrade i filmens slutscen allt medan det står klart att presidenten själv avgår, blev en visuell bekräftelse på journalistikens makt.

Något liknande känner jag vid läsningen av *Spår*. För även här, precis som i Watergate, leder spåren så småningom allt högre: från "underhuggarna", svenska säkerhetspolisen, som emellertid inte tänker låta sig offras ens på en mördad (och vördad)

ministers altare, till regeringen och UD. På sidan 303 står det slutligen klart efter det att Säpo faxat över en pm till Kalla faktas redaktion: "Efter visst samråd med UD-personal gav utrikesminister Anna Lindh därefter sitt godkännande till att Säpo/RPS utnyttjade USA:s erbjudande om hjälp med transporten av Agiza och El Zary". Där sitter det – the big scoop! UD kände till det hela, den amerikanska inblandningen, men valde att titta åt ett annat håll när det gällde tortyren och att – vilket antyds – mörka det hela i den ambassadrappport som Sven Linder skickar iväg till Stockholm efter det att han träffat Agiza och Alzery i egyptiskt fängelse. Folk skyllde på varandra – men tack vare dessa journalisters vägran att ge upp skapades ändå något slags rättvisa.

Spår är en berättelse om mänsklig kreativitet. Trojkan är utan tvekan ett gäng individualister och icke-konforma personer, deras chef Kajsa Ståhl en visionär som tørs ta risker. Ingen av dem drivs primärt av altruism, av att till varje pris göra gott eller högre värden, eller i varje fall inte enbart. De vill rota i spännande historier, men också koncentrera sig på sådant som innebär samhällskritik. Grävande journalistik är i dag viktigare än någonsin. När samhällsvetenskaperna riskerar att alltmer utvecklas i riktning mot introvert teori bygge eller svårtillgänglig metodologisk sofistikation, är det goda journalister vi måste lita till för att förstå och kritiskt granska den politiska och ekonomiska makten.

ÄREN EFTER 11 september var en extraordinär tid. CIA fick mer eller mindre fria händer att kidnappa människor runt om i världen och föra dem, utan rättegång eller ens bevis, till tortyr och undergång i ökända fångelser i Egypten, Jordanien, Afghanistan, Uzbekistan. Inga rättsregler verkar ha gällt, paniken var för stor och kraven på att "leverera" handlingskraft och skydda "the homeland" för stark. Parallellt med läsningen av *Spår* ser jag andra säsongen av *Homeland*. där samma verklighet berättas från amerikanskt perspektiv och med

CIA-agenten Carrie i huvudrollen. Självfallet var och är situationen pressande. Hoten är reella mot Amerika, hatet likaså och vem som är vän eller fiende är oerhört svårt att avgöra.

Men det är under press som ett system

► Lena Sundström.

visar om mänskliga rättigheter är värden i sig, eller om målen helgar medlen. Allra mest motbjudande när det gäller valet av medel är hur USA använder sig av notoriska diktaturer för att utföra skitjobben. Det är samma USA som en gång befriade koncentrationslägren i det Europa som levte i skräck inför den tyska brutaliteten och som därigenom faktiskt betraktades som garanten för ett anständigt liv. Och Sverige, som trots allt är en rättsstat starkt förankrad i respekten för den enskilda människans rätt, bidrar till detta. Som en FBI-representant uttrycker det i Lena Sundströms bok: "Vi var chockade över att Sverige, eller något annat civiliserat land, kunde gå med på något sådant här."

► Li Bennich-Björkman är Skytteansk professor i statskunskap och vältalighet vid Uppsala universitet.

Hårda tvister om Josef Stalin i dagens Ryssland

av Lennart Samuelson

I VÄST UPPFATTAR man det ofta som att Josef Stalin har rehabiliterats i dagens Ryssland, men i själva verket är ingen annan personlighet i den ryska historien föremål för hårdare tvister. En viktig grupp i denna polariserade debatt är de ryska historikerna och historielärarna. Forskarna har sedan arkiven blev tillgängliga förbättrat insikten i förloppen och gett ut omfattande dokumentsamlingar. Den ryska lärarkåren har också förvandlats och läromedlen förmedlar både framstegen och umbärandena under kommunisttiden. Den andra polen i debatten är centrerad kring det ryska kommunistiska partiet och extremvänstern, som envist försvarar Stalin och som understöds av en grupp populärhistoriker, som accepterar Stalins egna argument.

DEN SOM GÅR in i en bokhandel i en större stad i Ryssland slås av att avdelningen Historia rymmer tjugotals volymer om Stalin och den period i Rysslands historia som bär hans namn. Opinionsundersökningar tyder på att Stalin som historisk personlighet vunnit i popularitet, inte bara bland förment nostalgiska pensionärer, utan också i bredare grupper. Den liberala pressen i Ryssland och tongivande massmedier i USA och Europa rapporterar oftast om de sensationella inslagen i den ryska historiekulturen, till exempel förslag om att sätta upp Stalinstatyer, att låta Stalindekaler pryda bussar eller skylta med Stalinaffischer i affärer. Lösryckta uttalanden om Stalinepoken av ledande statsmän tycks alltid ha nyhetsvärde.

Inslag som dessa i Rysslands politiska liv tolkas som att Stalin skulle ha rehabiliterats. Vid en granskning av vad som forskats, skrivits och debatterats om Stalin av ryska historiker och publicister de senaste tjugo åren, framträder en mer komplex bild. För att få en god helhetsbild måste man främst beakta hur yrkeshistoriker, arkiva-

rier och andra forskare har tolkat den period i landets långa historia som inleddes med ryska revolutionen 1917. Frågorna är legio om Stalins roll i den säregna kombinationen av långsiktigt, strategiskt tänkande i militär-ekonomiska frågor och kortsynt, despotiskt tyranni som kännetecknade hans ledarskap. Ytterst gäller det om man kan skilja sovjetsamhället från den stalinistiska regimen och därmed undgå att sätta likhetstecken mellan de terroristiska metoder som kännetecknade Stalins agerande och de utopiska ideal eller realistiska framtidsföreställningar som besjälade de enskilda sovjetmedborgarna.

Stalin är mer än någon annan personlighet i Rysslands historia föremål för hårda tvister och arvet efter hans tyranniska regim har polariserat debatterna i skilda strömfåror. Under Chrusjtjovs "tövädersperiod" i början av 1960-talet tillät kommunistpartiet att detaljer om terrorism och massrepressalierna på 1930-talet beskrevs, men under Brezjnev följde drygt tjugo år då allt som rörde stalinismen var tabubelagt.

Detta medförde ett uppdämt intresse efter Sovjets fall att utforska vad som egentligen utspelat sig under den långa tid som Stalin dikterat landets utveckling. En första våg av uppenbarelser för de ryska läsarna var utgivningen av den stor-slagna tegelstensvolymen *Let History Judge* av Roy Medvedev, vars egen far Aleksandr, officer i Röda armén, hade avrättats 1938. På 1970-talet kunde verket endast ges ut på ryska och engelska i USA. Under Gorbatjovs sista år vid makten publicerades Alexander Solzjenitsyns *GULAG-arkipelagen* samt en översättning av klassikern *The Great Terror* av den brittiske historikern Robert Conquest.

På initiativ av bland andra perestrojkans chefsideolog Aleksandr Jakovlev startades en utgivning av källvolymerna med tidigare oåtkomliga dokument om de mest dramatiska händelserna under sovjetepoken: Kronstadt-upproret 1921, Gulags lägersystem och byggarbetsplatser, landsförvisningarna 1922 av misshagliga intellektuella, de första skådeprocesserna på 1930-talet och den stora terrorn 1937–1938. Med tanke på hur ofta Sovjets kommunistparti hade ändrat berättelserna om landets moderna historia, fanns även bland yrkeshistoriker en skepsis mot narrativ historieskrivning. I stället satsade man på att bygga upp ett nytt historiskt medvetande genom att låta så mycket som möjligt av originaldokument ur arkiven publiceras i tidskrifter eller samlings-

volymerna, detta i förvissning eller förhoppning om att den bildade allmänheten skulle kunna bilda sin egen uppfattning lika väl som att ta till sig monografiska framställningar av yrkeshistoriker.

I takt med att alltmer dokumentation blivit tillgänglig om 1930-talets kollektivisering av landsbygden, massavrättningarna av olika befolkningsgrupper under den stora terrorn 1937-1938 och fördrivningarna av hela folk i andra världskrigets slutfas, kom tv-debatter, dokumentärfilmer och internetföra att bli mer sofistikerade i början av 2000-talet.

DE ENA POLEN i Stalindebatterna utgörs av Rysslands yrkesverksamma nutidshistoriker och historielärare. Utanför kretsen av specialister har intresset varit klen för hur Rysslands lärarkår har omvandlats de senaste två decennierna och vilka läromedel som används i undervisningen om landets och omvärldens moderna historia. Dessa läromedel är liksom i andra länder underkastade en granskning i förhållande till läroplanen och innehåller när det gäller Sovjets historia från 1920- till 1980-tal det mesta som kan fordras för motsvarande grundskole- och gymnasienivå om de obestridda landvinningarna på moderniseringsområdet, den snabba tillväxten inom främst den tunga industrin och utbyggnaden av ett modernt undervisningssystem, men berättar

► Josef Stalin-museet i Gori, Georgien, där diktatorn föddes. Det är i dag en populär turistattraktion.

också om de lika oemotsägliga umbäranden som hundratusentals, i slutändan miljoner medborgare fick betala för det sätt som industrialisering och kollektivisering genomdrevs på.

Bland pionjärerna om Stalinterrorn finns historikerna Arsenij Roginskij och Nikita Petrov i medborgarrättsrörelsen Memorial som redan i början av 1990-talet arbetat upp ett gediget förtroende i arkivvärlden genom att så noggrant som möjligt kartlägga repressionens karaktär ned på individnivå. Tack vare Memorials grundforskning i FSB:s arkiv kom historikerna snart underfund med att den tidigare bilden av Stalins stora terror som främst riktad mot hans forna motståndare – Trotskij- och Bucharin-anhängare samt andra avvikare från ”partiets generallinje” – varit en chimär. I själva verket var terrorn mer inriktad på hundratusentals sovjetmedborgare som enkom var misstänkta på grund av tidigare samhällsställning (storbönder, präster, aristokrater), etnicitet eller kontakter med utlandet. Memorial har inte bara åstadkommit en omfattande utgivning av böcker och tidskrifter utan också byggt upp en databas över flera miljoner avrättade sovjetmedborgare, samtidigt som man ordnat konferenser och pedagogiska evenemang för tiotusentals gymnasieungdomar runtom i Ryssland.

Nikita Petrov har även forskat om säkerhetstjänsterna OGPU-NKVD-MGB och skrivit den mest ingående biografin över den stora terrorns exekutor Nikolaj Jezjov. Genom Petrovs och andras kartläggningar av de högsta officerarna i säkerhetstjänsten har forskarna i dag en betydligt mer detaljerad bild av hur KGB:s föregångare fick sin utbildning, vilka karriärvägar de följde och de mönster som finns i de olika vågorna av terror och repression från 1920- till 1950-talet.

En viktig grupp historiker som efter 1991 drevit forskningen om Stalinepoken framåt var de så kallade ”sextiotalisterna”, de som under ”tövädret” i början av 1960-talet anförtrotts att skriva en mer sannfärdig historik om kollektiviseringen på 1930-talet. Professorerna Nikolaj Ivnitskij och Viktor Danilov hörde till dem som var betrodda att skriva om tvångskollektiviseringen av jordbruket, som man bedömde som fatalt misslyckad. Projektdeltagarna fick tillgång till arkiv och hade 1964 färdigställt manuskript till en omfattande monografi. Efter Chrusjtjovs fall stoppades projektet och andra, konservativa tolkningar i ”partimässig anda”, dominerade bokutgivningen fram till glasnost. Ivnitskij skrev på 1990-talet tre monografier som sammanfattar hans undertryckta forskning om den ryska landsbygdens dramatiska omvandling på 1930-talet.

Danilov, som likaledes utsatts för mild repression under Brezjnevs, tog initiativet till ett tiotal betydande forskningsprojekt med det primära

syftet att lyfta fram ny dokumentation om bonde-revolterna under inbördeskriget, om kollektiviseringen av jordbruket och om terrorn mot bönderna på 1930-talet. Dessa projekt genomfördes som brett upplagda, internationella satsningar och har i sin tur genererat en rad nya monografier av ryska, franska och amerikanska historiker. För ”sextiotalisterna”, som en gång sett arkivens portar slås igen, var det viktigt att skapa en spärr mot återfall i censur och se till att mesta möjliga dokumentation kom in i forskarsamhällets informationsfär, oavsett vad makthavarna skulle ha för inställning framdeles i historiska frågor.

RYSSLANDS KANSKE FRÄMSTE expert på stalinismen är Oleg Chlevnjuk (född 1959), som koncentrerat sin forskning kring hur Stalin som partiledare och i praktiken regeringschef från slutet av 1920-talet tillgrip olik metoder för att genomdriva sina målsättningar. Chlevnjuk understryker repressionens ytterst centraliserade karaktär. Under Stalinepoken utgick dekret från Moskva till de lokala makthavarna och säkerhetspoliserna och dessa följdes upp av lägesrapporter från periferin. Praktiskt taget alla massrepressalier kontrollerades från centrum med detaljerade instruktioner om hur många personer och ur vilka kategorier som skulle arresteras, dömas till lägerstraff eller avrättas.

I sina böcker om Stalin, politbyrån, hemliga polisen NKVD och sovjetsamhället har Chlevnjuk inte bara lyft fram en mängd kunskap ur dåtida dokument. Han har berört missuppfattningar som tidigare funnits bland sovjetexperter i Väst. Han har polemiserat mot teser som drivits av så skilda sovjetforskare som Robert Conquest och Arch Getty. Han delar inte Conquests uppfattning att mordet på Leningrads partichef Kirov den 1 december 1934 var beställt av Stalin och det första steget i en lång serie, systematiska utrensningar som denne planlagt mot sina verkliga eller förmenta fiender. Upptäckten av arkivens dokumentation om de så kallade massoperationerna 1937-38 med endera politisk-sociala eller etnisk-nationella motiveringar och avgränsningar, som ledde till att omkring sjuhundratusen avrättades och ungefär lika många personer dömdes till Gulag, visar däremot tvärt emot vad Getty hävdade i sina verk entydigt att det var Stalin och hans närmaste som initierade och behöll kontrollen över Stora Terrorn. Chlevnjuk har vidare utrett frågan om Gulags roll i ekonomin från 1930-talets mitt fram till början av 1950-talet, och kommit fram till att Gulaglägren visserligen svarade för upp till cirka fem procent av produktionsvärderna (utanför jordbruket), i vissa sektorer betydligt mer, men bara undantagsvis var så rationellt drivna som tidigare hävdats. Redan

flera år före Stalins död insåg ledarna att Gulag ekonomiskt sett var i kris, vilket också förklarar varför lägren avvecklades så snabbt efter 1953.

En av Rysslands främsta historiografer är Gennadij Bordjugov (född 1954), som redan under glasnost började intressera sig för hur historikerna ändrade sina tolkningar av 1900-talets dramatiska historia. Tidigt på nittioalet grundade Bordjugov den fristående Associationen för studiet av det ryska samhället i 20:e seklet (förkortat AIRO-XX och på 2000-talet AIRO-XXI) för forskning och förlagsverksamhet. AIRO etablerade kontakter med historiker i USA, Japan och Västeuropa. Man har arrangerat konferenser och internetbaserade workshops. Genom förlaget har framstående västhistoriker som Stephen Cohen, Andrea Graziosi och Marc Junge lanserats i den ryska debatten. Bland de forskningsfält som AIRO tagit upp kan nämnas hur den sovjetiska ockupationsmakten efter 1944 undertryckte motståndet i det ockuperade Polen. Tillsammans med Marc Junge och Rudolf Binzer gjorde Bordjugov den hittills mest detaljerade analysen av en av de blodigaste kampanjerna med massavrättningar under den stora terrorn 1937–38. AIRO:s internationella satsningar återspeglas i publikationer om hur historieskrivningen om Ryssland och särskilt

om Sovjetepoken har skiftat i Frankrike, Tyskland och Japan de senaste årtiondena.

Vladimir Chaustov som är professor och chef för avdelningen Säkerhetstjänsternas historia vid FSB:s Akademi i Moskva har på 2000-talet redigerat en serie källvolymerna som för första gången åskådliggör Stalins närmast totala kontroll över säkerhetstjänsterna GPU-NKVD-MGB från 1920-talets slut och framåt. Dessa källvolymerna återger in extenso de föreskrifter som Stalin och politbyrån gav till hemliga polisen liksom alla de kommentarer till rapporter från lokala säkerhetspoliserna som Stalin för hand skrev i marginalen. På detta sätt har forskningen undanröjt den myt som funnits om att den högsta partiledningen vid olika tillfällen skulle ha tappat greppet över terrorapparaten och att repressalierna skulle ha skett bakom ryggen på Stalin och de andra högsta partiledarna. Baserat på denna omfattande dokumentation ur olika arkiv skrev sedan Chaustov tillsammans med undertecknad en monografi om samspelet mellan Stalin och säkerhetstjänsterna och om hur Stalin bedömde, trodde på eller

misstrodde allsköns rapporter om påstått sabotage och kontrarevolutionära stämplingar som strömmade in till centrum.

Exemplen skulle kunna mångfaldigas med ryska historiker som behandlat landets ekonomiska, militära och sociala historia under sovjetepoken i allmänhet och stalinismen i synnerhet. Tillsammans har de skapat en mångfacetterad bild av olika samhällsfenomen, industriella förhållanden och militära satsningar. Landets militärhistoriker har tagit fram en avpolitiserad bild av hur Röda armén från 1920-talet och framåt omvandlades, jämfört med de närmast klichémässiga framställningar som tidigare varit dominerande.

DEN ANDRA POLEN i debatterna om Stalin och stalinismen är centrerad kring Ryska Federationens kommunistiska parti KPRF och mindre sekter längre ut i extremvänstern. Partiledaren Gennadij Ziuganov har till skillnad från andra före detta

kommunister i Östeuropa inte knutit an till socialdemokratin. Han håller inte ens fast vid de uppgörelser med Stalins skräckvälde som gjordes på 20:e partikongressen 1956 och än mindre vid de avslöjanden som kom fram under Gorbatsjovs glasnost. Tvärtom innehåller Ziuganovs bok *Stalin och samtiden* ett långt försvarstal

för Stalins agerande från mitten av 1920-talet och framåt.

Det enda medgivande från KPRF:s sida om att Stalin begick fel gäller vissa av utrensningarna av partimedlemmar, intellektuella och oskyldiga vanliga medborgare under den stora terrorn 1937–38. KPRF har med eftertryck rehabiliterat Stalin genom att exempelvis högtidlighålla dennes (officiella) födelsedag den 21 december och dödsdag den 5 mars. Då ordnas högtidsmöten med en retorik som klingar som ekon från åren före Chrusjtjovs ”hemliga tal” på 20:e partikongressen 1956. Delegationer lägger ned kransar vid Stalins grav i hedersnekropolen bakom Lenins mausoleet på Röda torget.

På 1990-talet fanns marginella grupperingar med en prostalinistisk agenda. De rehabiliterande bokverk om Stalin som gavs ut var kompilationer, endera av Stalins tal och skrifter (*Kamrat Stalin har ordet*) eller sammanställningar av vad statsmän och politiker i Väst som Churchill, de Gaulle och andra skrivit uppskattande om Stalin. Gallupundersökningar noterade kring millen-

► Buss med Stalins porträtt i S:t Petersburg 2010.

nieskiftet en i jämförelse med perestrojkatiden mer positiv bild hos de tillfrågade om sovjettiden i allmänhet och om Stalineran i synnerhet. Den ansedde författaren Vladimir Karpov (1922–2010) gav 2003 ut sin panegyrik "Generalissimus". Titeln till trots behandlar den populärt skrivna boken Stalins hela liv och trycktes i stora upplagor. Karpov var krigsveteran och hade utsatts för repressalier på 1940-talet, men sedan rehabiliterats innan han debuterade som författare. Hans Stalinbiografi blev uppmärksammas i fackpressen endast av det skälet att han smugit in uppenbara falsifikat. Viktor Danilov hörde till dem som kunde pulverisera de märkliga slutsatser som Karpov byggde på sina fabricerade "dokument".

Karpovs klumpiga hyllningsskrift togs som varnande exempel av andra prostalinistiska populärhistoriker. Deras skrifter med talande titlar som *Stalin inför pygméernas domstol* och *Det godas imperium* (underförstått i polemik mot Reagans benämning "Ondskans imperium") har plockat poäng på att kritisera överdrifter och förenklingar som fanns såväl i Chrusjtjovs uppgörelser 1956–64 som i Solzjenitsyns skönlitterära och andra dissidenters dokumentära verk under det kalla kriget. Udden riktas ofta mot tidigare gängse, men i ljuset av arkivforskning förlegade uppfattningar bland västhistoriker om Stalins terror och Gulag. Arsen Martirosian har sammanställt kritik mot 200 myter om Stalin, med vilket han menar vandringslegender och ogrundade påståenden om Stalins ledarstil. Igor Pychalov utmanar dem som drivit uppgörelsen med det förflutna utan att vara medvetna om sina felaktiga kalkyler om Gulag eller om sina misstag beträffande olika händelser under andra världskriget och det sena 1940-talet. De har således gjort lättvunna vidräkningar med de Stalintolkningar som var dominerande i Ryssland fram till mitten av 1990-talet. Båda knyter an till arkivdata om Stalins beslutsfattande som forskningen redovisat sedan dess. Pychalov raljerar polemiskt mot alla och envar i sina böcker *Förtalet mot Stalin, Varför lät Stalin deportera hela folk?* och *De allra fräckaste myterna om Stalin*.

Dessa populärhistoriker hyser en klockartro till Stalins egna motiveringar och rättfärdigar med hans argument även de grävsta brott som tvångskollektiviseringen och massavrättningarna av sociala och etniska grupper på 1930-talet. De diskussioner som i dag förs i kommentarsfälten på internet kring radio- och teveprogram vittnar om att prostalinistiska synsätt har vunnit tilltro bland talföra grupper. Än mindre sofistikerade är de publicister som håller fast vid den stalinistiska retoriken från 1930- och 1940-talet och som på fullt allvar argumenterar utifrån dåtidens tankvärld om folkfiender, sabotörer och allmänt opålitliga element som Stalin med rätta skulle ha

förpassat till glömskan. Jurij Zjukov, Igor Muchin och Konstantin Romanenko är exempel på flitiga publicister som väver in traditionell stalinistisk ideologi med olika teorier om Stalins kamp för en stark sovjetmakt, hans strävan efter ett slags demokrati underifrån och hans outtröttliga kamp mot byråkrater, karriärister, spioner och agenter som värvats av utländska underrättelsetjänster.

Enligt min uppfattning granskar tyvärr alldeles för få av Rysslands yrkeshistoriker den flora av prostalinistiska alster som ovanstående är exempel på. De flesta akademiker anser det överflödigt att ens försöka analysera karaktären i vad som avfärdas som "publicistik". I förlängningen har detta lett till allt större spridning i bloggösfären av en ny historieförvanskning om Stalinepoken.

VID SIDAN OM den postkommunistiska renässansen för en uttalad Stalinvurm finns statsmän och politiker med en traditionell, konservativt präglad historiesyn med den starka staten i centrum. De kan ibland göra uttalanden om Sovjets historia och särskilt om Stora Fosterländska kriget som till synes implicerar en positiv syn på Stalins regim. Bland de mest aktiva i ett försvar för stormakten hör professorn i historia och Dumaledamoten Natalija Narotjnitskaja. Hon representerar ett ofta förekommande paradigm där man bestämt tar avstånd från Lenins och bolsjevikernas maktövertagande och terror, men samtidigt försvarar Stalins roll inför och under andra världskriget. Essensen i deras resonemang är att Stalin till syvende och sist var den som mer än andra räddade den ryska nationen undan en nazitysk ockupation och upplösning.

Mycket i Narotjnitskajas verk riktar sig i övrigt mot politiska kampanjer som startats i politiska fora i Väst- och Centraleuropa om Sovjetunionens brottsliga historia. Appeller och resolutioner från Europarådets Parlamentariska församling, OSSE och andra församlingar, har likställt nazismen och sovjetkommunismen. Själva antikommunistiskt inställda värjer sig således Narotjnitskaja och hennes likasinnade mot denna politiserade historieskrivning. I detta sammanhang kan nämnas att många av de brännande frågor som för tiotalet år sedan utgjorde hett stoff i de mellanstatliga relationerna mellan Ryssland och några av dess grannländer underhand har kunnat lösas upp tack vare solida meningsutbyten mellan yrkeshistoriker från respektive länder.

PÅ 1990-TALET UPPLEVDE ryska historiker en oanad frihet att själva bestämma forskningsämnen och kunna publicera sig utan direkt påverkan från makthavarna. Under den djupa ekonomiska krisen kunde staten inte upprätthålla finansieringen av universitet och institut. Detta

motsvarades av ett välkommet ointresse från politikernas sida för vad historikerna skrev och debatterade. I takt med att staten konsoliderats och ekonomin förbättrats har politiska utspel för att styra historieskrivning och läroböcker kunnat noteras. I viss utsträckning har det varit en reaktion på den politisering man tyckt sig se i Baltikum och Östeuropa beträffande händelser i det förgångna, som dagens Ryssland anser sig oförtjänt få skulden för. Ur en annan synvinkel gäller det för politiker att i samverkan med landets yrkeshistoriker försöka gestalta en så harmonisk helhetsbild som möjligt av den i många stycken konfliktfyllda utveckling som karaktäriserade såväl Tsarryssland genom seklerna som Sovjetunionens sjuttioåriga system.

Som ett alltför litet uppmärksammat fenomen kan här framhållas att Vladimir Putin helhjärtat stödde idén om att ge ut en förkortad skolupplaga – i en volym – av Solzjenitsyns *GULAG-arkipelagen* och att denna sedan höstterminen 2011 ingår i kanon för gymnasister. Därmed har man överbryggt avståndet till de liberala krafter som ansett att för litet tagits upp om Stalinterrorn i skolorna. Dessutom har man slagit in en kil mot dem som med hänvisning till vilka överdrifter som varit i omlopp under propagandakriget på 1950- till 1970-talet försöker skyla över de otaliga mänskliga tragedier som terror och lägerstraff innebar för miljoners enskilda familjer. I samma anda har makthavarna det senaste året både vurmat för det återbildade Ryska Historiska Sällskapet, som hade sin glanstid på 1800-talets senare hälft, och som i dag ses som ett forum för att stimulera intresset i breda grupper i samhället för landets förflutna. Därtill har man tid efter annan efterfrågat en mer enhetlig grundbok för skolornas högstadium i Rysslands historia, i motsats till den uppsjö av i och för sig auktoriserade läroböcker men i mångt och mycket med motstridiga berättelser som används i dag.

MOT BAKGRUND AV den nyss nämnda akademiska isoleringen från den omfattande utgivningen av panegyriker om Stalin, beslöt för några år sedan Andrej Sorokin, chef för det ledande historiska förlaget Rosspen (Ryska politiska akademien) att satsa på ett konferens- och bokprojekt, *Stalinismens historia* (Istorija stalinizma). Tanken har varit att bilda en solid motvikt till de prostalinistiska strömningarna i samhället men lika mycket att visa på hur arvet efter Stalinepoken även genomsyrar mycket av statsapparatusens funktioner än i dag. Man har hittills ordnat fem Stalinismkonferenser om teman som repressionen på landsbygden, terrorn mot specialister och intellektuella samt tvångsarbets ekonomiska betydelse. Tack vare solid finansiering från President Jeltsin-fon-

den har man kunnat ge ut drygt etthundratrettio volymer i skriftserien. De flesta är nya verk av ryska historiker samt översättningar av framstående västliga historiker. Varje bok distribueras gratis till samtliga universitetsbibliotek och lärarhögskolor i Ryssland. Tidigare hörde det till undantagen att västliga historikers verk översattes till ryska. På sovjettiden var det nomenklaturans privilegium att få läsa dem i piratöversättningar för att offentligt kunna fördöma ”borgerliga historieförfalskningar om Sovjet”. Bland de många ryska historiker som bidragit i serien kan nämnas Oleg Leibovtj, Jelena Zubkova och Sergej Krasilnikov som gjort detaljerade studier av Stalins maktapparat, annekteringen av Baltikum, repressionens mekanismer och de sociala omvälvningarna på landsbygden. I välsorterade bokhandlar finns Rosspenseriens verk sida vid sida med de nämnda hyllningsskrifterna till Stalin.

Tack vare att arkiv i Ryssland blivit tillgängliga för forskare från Väst och inte förbehållna ett fåtal betrodda inhemska historiker har många andra internationella projekt om Stalinepoken genomförts. I dag har det ryska historikersamfundet en solid kunskapsbas både av tidigare slutna arkivsamlingar och av strömningar i den internationella Stalinforskningen. När det gäller Stalin som historisk gestalt kommer förhoppningsvis landets yrkeshistoriker med sina insikter om stalinismens uppkomst och dystra konsekvenser att överbrygga avståndet till den prostalinistiska, förskönande litteratur och vildvuxna bloggofär som hittills frodats, oberörd av den kritik som experterna sinsemellan uttalar mot den ryska vänster som vill återuppväcka idoliseringen av Stalin från ”personkultens” dagar.

BILDEN AV STALIN bland dagens ryssar är således inte lika självklar och fyrkantig som man skulle tro om man endast haft tillgång till västliga massmedier. Det har utkristalliserat sig ett antal huvudfärar där den mest solida har akademisk prägel och söker sätta in Stalinepoken i ett komplext historiskt skede, samtidigt som den tar avstånd från de politiserade försvarstalen om Stalins tid vid makten som framträtt kring Ryska Federationens Kommunistparti. ■

► Lennart Samuelson är docent i ekonomisk historia på Östekonomiska Institutet på Handelshögskolan i Stockholm. Han bedriver i dag ett flerårigt projekt om historikerdebatterna i Ryssland efter 1992. Bland hans publikationer kan nämnas *Tankograd: Den ryska hemmafrontens dolda historia, 1917–1953* (SNS 2008) och *Sovjetepoken i backspeglarna: Debatter och omtolkningar i Ryssland sedan 1992* (Stockholm 2010).

AÅR 1922 GJORDE fem kvinnor sitt inträde i den svenska riksdagen, två i andra kammaren och en i första. Kerstin Hesselgren, i första. Där kom talmannen Hugo Hamilton i beråd om hur han nu skulle tilltala ledamöterna. "Mina herrar", bestämde han, skulle det bli också i fortsättningen – bara en enda dam hade ju blivit invald. Detta talmannens osynliggörande återberättas av historikern och genusforskaren Renée Frangeur i boken *Kerstin Hesselgren – Den gränsöverskridande politikern. En biografi*. Frangeur har, inom parentes sagt, inte noterat att de övriga manliga riksdagsledamöterna tog efter talmannen. "Mina herrar!" var också i fortsättningen gängse apostrofering i första kammaren.

Kerstin Hesselgren (1872–1962) var pionjär inom en rad områden och kallades ofta "Kerstin den första". Åtskilligt har skrivits om henne tidigare, men hon har inte ägnats en mera fullständig biografi. Hennes politiska verksamhet är tyngdpunkten i Renée Frangeurs framställning. Frangeur har tidigare i sin doktorsavhandling analyserat 1930-talets Kvinnoarbetskommitté, som föregicks av riksdagsmotioner om att begränsa gifta kvinnors arbete utanför hemmet. Kerstin Hesselgren var ordförande i kommittén och resultatet blev motsatt motionernas syfte. År 1938 förstärktes gifta kvinnors anställningstrygghet genom förbudet att avskeda arbetstagare på grund av trolovning, äktenskap eller graviditet.

Med avhandlingen väcktes alltså Frangeurs intresse för Kerstin Hesselgren som politiker. En väsentlig bakgrund till det politiska engagemanget finner hon redan i barndomen. Hesselgren växte upp i en stor familj i bruksmiljö. Fadern var läkare. Han blev en idealgestalt för dottern, som följde honom i hans yrkesutövning och på det sättet fick inblick i bruksarbetarfamiljernas levnadsvillkor.

Ur den erfarenheten växte ett socialt engagemang som följde henne genom livet. Hon ville bli läkare som fadern, men an-

sågs, eller ansåg sig själv, som för klen för läkarstudierna – ett vanligt argument mot flickors utbildning på den tiden. Detta hindrade henne dock inte från att utbilda sig först till fältskär, sedan till sjuksköterska. I samband med en utbildning till hushållslärare följde hon också kurser i hygien vid Karolinska institutet. Under åtta år var hon föreståndarinna för "Högre folkskolan för

kvinnliga arbetarna och ursinnigt bemötande från deras arbetsgivare. Utmärkta språkkunskaper förvärvade hon inte bara genom de många och långa utlandsvistelserna. Som flicka hade hon skickats till en schweizisk flickpension för att studera just språk. Den låga inomhustemperaturen i pensionen bidrog till att hon drabbades av en svår halskörtelinfektion. En operation ledde till kvarstående ärr. Elegant klädd dolde hon alltsedan dess halsen med halsduk eller krås.

Återkommen till Sverige blev Hesselgren först anställd som bostadsinspektis, senare skolköksinspektis, i Stockholm. 1912 blev hon Sveriges första yrkesinspektis. Som sådan arbetade hon för bättre arbetsförhållanden, inte minst för kvinnor i industrin. Nöd- och hjälpsarbete för kvinnor vid arbetslöshet var en av de frågor hon drev.

POLITISKT VERKSAM VAR

Kerstin Hesselgren däremot inte och hon blev inte förrän långt fram i tiden medlem i den kvinnliga rösträttsrörelsen. Då anslöt hon sig till de frisinnade kvinnorna. Denna anknytning och hennes allmänt goda anseende gjorde att hon 1921 nominerades på en liberal lista i Göteborg, dock inte på valbar plats. Socialdemokraterna i Göteborg bestämde sig för att stödja hennes kandidatur, och hon blev utan att ha hållit ett enda valtal, invald i första kammaren. Rösterna räckte dock bara till vad som betecknas som "ett halvt mandat". Den andra halvan fick den konservativa historikern Sam Claeson. Lotten avgjorde till Kerstin Hesselgrens fördel. Själv beskrev hon det som att hon "halkade in i första kammaren".

Hon gick med i Liberala samlingspartiet, men vid partisprängningen 1923 valde hon att ställa sig utanför de nya partibildningarna. De frisinnade kvinnorna bildade ett eget förbund och Kerstin Hesselgren blev ordförande.

I första kammaren satt hon sedan till 1934, återvald 1926 med hjälp av samma kombination av liberala och socialdemokratiska röster, denna gång för Örebro.

HISTORIA

Renée Frangeur

Kerstin Hesselgren – Den gränsöverskridande politikern. En biografi

CARLSSON | 185 S. | ISBN9789173315616

FEMINISTISK PIONJÄR OCH POLITISK VILDE

Recensent *Ann-Sofie Ohlander*

KERSTIN HESSELGREN VAR pionjär inom flera områden. År 1912 blev hon Sveriges första yrkesinspektis och arbetade inte minst för bättre förhållanden för kvinnorna inom industrin. År 1921 valdes hon in i första kammaren och satt som politisk vilde där längre än någon annan. Åtskilligt har skrivits om henne men först nu blir hon föremål för en fullständig biografi. Hennes politiska verksamhet står i fokus för Renée Frangeurs undersökning, som är noggrant genomförd och väldokumenterad. De teoretiska avsnitten är emellertid inte lika övertygande.

flickors hushållsarbete" i Stockholm. Hon engagerade sig i Centralförbundet för Socialt Arbete. Stipendier möjliggjorde studieresor för utbildning i hygien i flera länder.

År 1902 kunde Hesselgren via ett stipendium från Fredrika Bremerförbundet börja en flerårig utbildning till "Sanitary inspector", yrkes- och bostadsinspektis, i London. Där kom hon i kontakt med vad hon beskrev som vidriga förhållanden för de

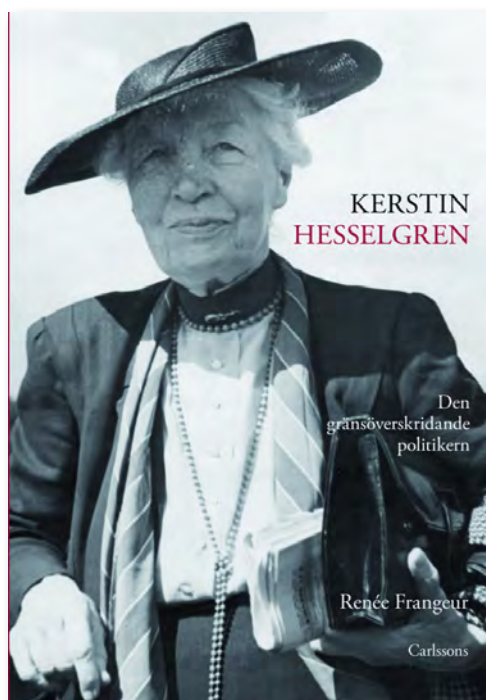
Från 1936–1944 satt hon i andra kammaren för folkpartiet, nominerad på en särskild lista som drog många röster.

UNDER HELA SIN tid i första kammaren var hon därmed politisk vilde. I den egenskapen har ingen suttit längre tid i riksdagen än hon. Både den omständigheten och att hon länge var enda kvinna i första kammaren ledde till en omfattande arbetsbörda – hon måste oftast på egen hand sätta sig in i frågorna och agera i kammaren. Det gjorde hon både resolut och självständigt. Hon använde termen feminist om sig själv, och hon drev från början frågor som rörde kvinnors och barns förhållanden. Hennes jungfrutal i riksdagen handlade om barnmorskornas arbetsförhållanden och löner. Kvinnors löner, pensioner, utbildning och anställningsförhållanden återkom hon till i motioner och anföranden. Särskilt gällde det offentliganställda kvinnor. ”Principerna om likalön gäller ej i praktiken”, skrev hon 1925.

Hon ivrade för flickskolor och flickläroverk och lade också en motion om att kvinnor skulle få lika utbildning som män att bli ladugårdsförmän; kor och mjölkhantering var ju sedan gammalt kvinnors område. Nödvändigheten av sexualupplysning och sexualundervisning i skolorna var ett återkommande tema. Hon krävde läkarvård för landsbygdens barn, vände sig mot att vanartslagen och lösdrivarlagen gällde för barn och ungdomar under 21 år och krävde eftervård för prostituerade som varit på tvångsarbetsanstalt. Hon föreslog förändringar i abortlagen och kallade 1910 års preventivmedelslag för ”en sorts klasslag”. Mödravård, barnbidrag, moderskapspenning och mödrahjälp tillhör de frågor hon arbetade för. Tillsammans med socialdemokraten Ruth Gustafsson yrkade hon 1939 i en motion på ”underlättande av inflyttning till Sverige av vissa av andra länders raspolitiskt hotade utlänningar”, kritiserade Sveriges stränga flyktingpolitik och pläderade för ett bättre mottagande, yrkesundervisning och kuratorer för flyktingar. 1942 protesterade hon i en motion mot etnisk och religiös diskriminering.

I MÅNGA FRÅGOR samarbetade hon med de andra kvinnliga riksdagsledamöterna, bland dem liberalen Elisabet Tamm och socialdemokraterna Olivia Nordgren, Agda Östlund och Nelly Thüring. Mera sällan var hon på samma linje som hö-

gerkvinnor, bland dem Bertha Wellin och Ebon Andersson. Samarbeta med och stöd från manliga ledamöter fanns också, även över partigränserna. Den liberala medicinprofessorn Israel Holmgren gjorde gemensam sak med henne i fråga om sexualupplysnings-, preventivmedels- och abortfrågorna. Stöd hade hon också från vänstervilden Carl Lindhagen. Hon och Gustav Möller drev ofta samma frågor i andra kammaren. I försvarsfrågan fick hon stöd av Hjalmar Branting. När flera folkpartister, bland dem C. G. Ekman, försökte få henne att lämna sin riksdagsplats i förtid 1942, fick hon stöd av sin suppleant, Bertil Ohlin.

Minst lika viktigt som stödet i riksdagen var samarbetet med ett stort antal kvinnoorganisationer; de hade i henne och i andra riksdagskvinnor språkrör och möjligheter till politisk påverkan och bistånd med upplysningar och motionskrivande. Hon hänvisade också ofta i motioner och debatter till den starka uppslutningen från kvinnoorganisationerna.

Motstånd mötte hon flitigt, men ihållande och personligt färgat verkar det enbart ha varit från C. G. Ekman. Tvärtom tycks Hesselgren trots radikala förslag och ironisk skärpa i debatterna ha väckt allmän respekt och beundran. Emilia Fogelklou framhåller i en artikel 1933 Hesselgrens ”konciliatoriska förmåga”. Hon ”kunde åstadkomma avspänning så att de fana-

tiska och hätska kunde skratta eller bortse från oförrätter”, och hon ”uppvissade en lika intresserad min när diskussionen gick henne emot som när den gick hennes väg”. Seghet, kompromissvilja och envishet uppvisar hon också.

KERSTIN HESSELGREN RADIKALA inriktning och väckande av nya frågor mötte regelmässigt motstånd och hon hade ofta svårt att få gehör. Men hon gav sig inte utan kom tillbaka. Slående exempel på detta framkommer i Frangeurs framställning av hennes arbete som mångårig svensk delegat i Nationernas Förbund. Här har Frangeur också gjort en pionjärinsats; hon har besökt NF:s arkiv i Genève, och tagit fram nytt material. Där var Hesselgren den enda svenska kvinnliga delegaten och sakkunniga mellan 1928 och 1946. Under samma period var hon också aktiv vid ILO och International Council of Women (ICW). I NF var hon ordförande i den femte kommittén, vice president i församlingen 1933, och förbindelselänk mellan de kvinnliga delegaterna. Hon engagerade sig särskilt i freds-, kvinno- och människovärdesfrågor. 1935 föreslog hon att en expertgrupp inom NF skulle göra en undersökning av ”kvinnors legala status i världens olika länder”. Efter många vedermoder och kompromisser kom denna till slut till stånd. Dess påbörjade arbete avbröts abrupt av andra världskrigets utbrott.

Internationell uppmärksamhet vann Kerstin Hesselgren med ett tal i NF:s församling 1935. Kraftfullt kritiserade hon där NF:s svaga agerande mot Italiens ockupation av Etiopien 1935: ”Och resultatet! Sämre än ingenting. Den lilla nationen som NF skulle hjälpa är utsuddad och tron på NF är skakad i sina grundvalar.” Hon ser sig i talet som representant för ”kvinnors känslor i många delar av världen”. Med hänvisning till 1930-talets låga födelsetal använder hon det klassiska Lysistrateargumentet: Varför skulle kvinnor vilja föda barn ”till en värld så osäker, så hopplös”? Talet refererades i internationell press och en amerikansk författare inspirerades till en pjäs med namnet ”Refuse to be born”.

DE VÄSENTLIGA DELARNA av Frangeurs politiska biografi om Kerstin Hesselgren utgörs i huvudsak av tre kapitel. Övriga kapitel upptas dessvärre till stor del av, som jag uppfattar det, pliktskyldiga reverenser för gängse uppfattningar om biografi-

► Kerstin Hesselgrentalar i radion.

skrivande och till samhällsvetenskapliga teorier en vogue med åtföljande begrepp. Mycket får ingen tillämpning i framställningen, i ett par fall blir utfallet olyckligt. En psykologisk teori om uppkomsten av identitetsvarianter – ”personae” – i samspillet mellan personlighet och sociala roller passar dåligt in på Hesselgren. Hon visar påfallande integritet och sammanhang i samtliga sina verksamheter.

Frangeurs huvudfrågeställning gäller Hesselgrens ”politiska kapital”, hur det skapades, hur hon skapade det, dess natur. Med tanke på Hesselgrens avsaknad av politiska karriärambitioner och hennes egen beskrivning av hur hon ”halkade in i första kammaren” blir framför allt föreställningen om att Hesselgren medvetet skulle sökt skapa något sådant ”kapital” malplacerad. Politisk opportunistik verkar ha varit henne främmande. Däremot besatt hon uppenbarligen klokhet, övertygelse och vilja att driva för henne angelägna frågor. Frangeur påpekar själv i ett sammanhang att uttrycket ”politiskt kapital” var främmande för den tid hon behandlar. Det ligger då nära till hands att reflektera över om den nutida hemfallenheten åt olika ”kapitalbegrepp” mer säger något om oss själva och vår kultur, än om att det skulle lämpa sig som historiskt analysbegrepp och verklighetsbestämning.

Men i praktiken ägnar Renée Frangeur som väl är i allt väsentligt sin undersökning åt att beskriva och utreda Hesselgrens politiska verksamhet och dess innehåll, såväl i Sverige som internationellt. Nycklar till drivkrafterna i denna verksamhet ger hon dels i Hesselgrens bakgrund och tidiga engagemang för i vid mening sociala

frågor, dels också i ett slutkapitel där hon tar upp Hesselgrens omvittnade religiösa övertygelse och närhet till kväkarrörelsen.

Renée Frangeur har trots vissa invändningar all heder av sin undersökning av Kerstin Hesselgrens politiska verksamhet. Den är noggrant genomförd, väl återgiven och väl dokumenterad. Bildmaterialet är rikligt och väl placerat i framställningen. En särskild eloge skall Frangeur ha för sin pionjärforskning om Hesselgrens verksamhet och betydelse som delegat i Nationernas Förbund. Där skulle man gärna se en utvidgning och fortsättning. Men redan nu visar Frangeurs biografi att Kerstin Hesselgrens politiska gärning har en räckvidd och betydelse som bör ge henne en större, mera framträdande plats i 1900-talets svenska politiska historieskrivning än vad som hittills varit fallet.

TILL SLUT EN liten iakttagelse. Också efter Kerstin Hesselgrens inval i första kammaren fortsatte ju talmannen Hugo Hamilton och övriga manliga ledamöter att apostrofera kammaren med ”Mina herrar!”, ett språkbruk Hamilton hade förvarnat Hesselgren om. Själv skulle hon ju utan vidare som enda kvinnliga ledamot kunna använda samma tilltal. Men det gjorde hon inte. En kontroll i förstakammarprotokollen ger vid handen att hon inledde sina anföranden med: ”Herr talman, ärade kammarledamöter!”. En fingervisning så god som någon.

► Ann-Sofie Ohlander är professor emerita i historia vid Örebro universitet.

Gunnar Wetterberg
Wallenberg – Ett familjeimperium

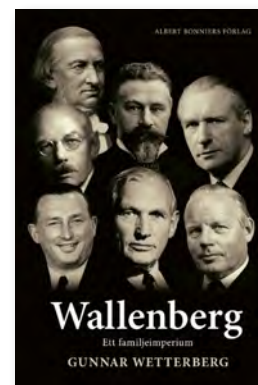
BONNIERS | 313 S. | ISBN 9789100134167

INTE MYCKET NYTT OM FAMILJEN WALLENBERG

Recensent *Lars Magnusson*

GUNNAR WETTERBERGS BOK är ett beställningsarbete från familjen Wallenberg med syfte att sammanfatta vad tidigare historiker skrivit. Författaren är en driven skribent men det finns inte mycket nytt och många intressanta frågor lämnas därhän.

HISTORIA

DET VAR INTE alls självklart att familjen Wallenberg och Stockholms Enskilda Bank skulle bli så ledande i svenskt näringsliv som det tett sig i efterhand. För hundra år sedan var både Skandinaviska banken och Handelsbanken minst lika betydande aktörer och Louis Fraenckel vid den sistnämnda en minst lika framgångsrik kapitalist som ”härads hövdingen”, det vill säga Marcus senior, och hans bror Knut

Agathon Wallenberg. Men nu för tiden ses det närmast som en självklarhet att Sverige inte kunnat uppnå sin rikedom och framgångsrika industri om det inte varit för familjen Wallenberg. Det är nog ändå en sanning med modifikation. Sin särställning uppnådde inte Wallenbergarna förän på 1930-talet, inte minst på grund av turen och skickligheten att slippa undan de värsta effekterna av Kreugerkraschen 1932. Enskilda banken hade varit försiktig och inte dansat lika intensivt kring guldkalven Kreuger som de andra affärsbankerna. I efterhand har familjen nästan personligen kommit att förknippas med den kraftigaste välståndsutveckling som vårt land upplevt, den mellan 1945 och 1970. Visst bidrog man till "de gyllene åren", men det fanns också andra krafter som hjälpte till.

På grund av sin status som ikon har familjen Wallenberg förärats med en rad tjocka och gedigna historiska och biografiska verk, de flesta av yppersta klass. Särskilt gäller det Göran B. Nilssons tre tjocka band om grundaren på 1800-talet, André Oscar Wallenberg, men det gäller även Torsten Gårdlunds biografi över Marcus "häradshövdingen", Ulf Olssons över Knut Agathon och Marcus Junior samt Håkans Lindgrens biografi om Jacob. Mot denna bakgrund känns det kanske en smula underligt att Gunnar Wetterberg nu tar sig an familjen och i en bok på 250 sidor försöker skildra deras öden och äventyr under hela perioden från mitten av 1800-talet till 1980-talet. Vad nytt kan man tillföra?

FÖRFATTAREN STICKER INTE under stol med att detta i första hand är ett beställningsarbete från familjens sida med syfte att sammanfatta vad tidigare historiker och biografier skrivit och tyckt. Det är i och för sig inget fel med detta. Sammanfattande framställningar som försöker skapa ordning i ett stort myller av detaljer är ofta av stort värde. Men ett verk av detta slag som dessutom är en beställningsvara väcker två grundläggande frågor. För det första om författaren förmått att hålla sig neutral och objektiv till sitt objekt. För det andra om framställningen tillför något nytt genom sitt syntetiska anslag, om författaren genom att dra kontentan ur gamla texter gett upphov till nya och spännande infallsvinklar och gett svar på olösta frågor.

När det gäller objektiviteten tror jag nog att Wetterberg inte gör några övertramp. Han är en driven historisk skribent och även en del besvärliga incidenter i familjens historia – som den berömda Bosch-affären under andra världskriget då Wallenbergarna anklagades för att ha fungerat som bulvan för nazistiska intressen – finns med och behandlas på ett neutralt sätt. På

det hela taget redogör Wetterberg nyktert och redligt för vad som hänt och boken kan inte betraktas som hyllningsskrift. Samtidigt betonas familjen Wallenbergs särställning i Sveriges moderna ekonomiska historia på ett sätt som ändå får läsaren – när han till sist lägger boken åt sidan – att hålla med om att utan Wallenbergs hade det mest blivit pannkaka. Men det är som sagt en tes som kan diskuteras.

”Kanske har författarens krav att stå fri från eventuella påtryckningar från familjens sida lett till att han i alltför liten grad vågat utnyttja deras egen kunskap och minne.”

KOMMER DÅ WETTERBERG fram till något nytt? Tyvärr måste man konstatera att det är magert med nyupptäckter i hans framställning. Det valda formatet möjliggör förstås inga stora djupdykningar. Men nog hade man väntat sig litet mer, inte minst eftersom familjen varit inblandad i bokens tillkomst. Kanske har författarens krav att stå fri från eventuella påtryckningar från familjens sida lett till att han i alltför liten grad vågat utnyttja deras egen kunskap och minne. Nu blir det en smula ytligt och översiktligt, inga klavertramp, men å andra sidan ingenting som kunde vara kontroversiellt eller nytt.

Vi får veta att familjens framgångar i första hand beror på två saker. För det första att man lyckats hålla ihop väl inom familjen. Det finns en speciell "Wallenberg-anda" som spelat en viktig roll, men som alla andra "andor" är även denna svår att konkret nagla fast. Till detta kommer även "turen" att André Oscar kom att efterträdas av två bröder, Marcus senior och Knut Agathon i slutet av 1800-talet och Marcus Jr Marcus junior och Jacob under 1900-talet. Liksom i de biografier som författaren bygger sin framställning på framhäver han att relationerna mellan bröderna inte på något sätt var okomplexerade, snarare tvärtom, men att de kompletterat varandra på ett föredömligt sätt.

För det andra hävdar Wetterberg att ett viktigt särmerke med familjen Wallenberg har varit deras starka relation till

industrin. Att man varit aktiva ägare – det gäller särskilt Marcus Junior – har påtalats många gånger förut. Det är då ofta det långsiktiga engagemanget, inte sällan över sekler, som understryks. När i övriga västländer från och med 1930-talet maken över företagen övergick från ägarerna till direktörerna följde inte Wallenbergs med. De förblev aktiva och fortsatte att styra och ställa med "sina" företag.

DET SENARE ÄR förstås en möjlig tolkning när det gäller familjen Wallenbergs särställning, men den fordrar i så fall en vidare förklaring. Möjliggjordes detta aktiva ägande av något speciellt i den svenska ekonomiska utvecklingen under 1900-talet? Var kanske Sverige mindre öppet och mera protektionistiskt än vi ofta vill medge? Var nätverken mer stängda? Accepterade de andra ägarnätverken mer eller mindre Wallenbergs ledande ställning? Spelar vår lagstiftning kring ägande av företag någon roll – det faktum att man med relativt sett små poster via vårt svenska system med olika röstetal för olika sorters aktier kunde utöva starkt ledarskap? Sådana frågor hade det kanske varit värt att ställa och försöka besvara. Men det gör inte Wetterberg.

Till sist är det ett problem med att framställningen bara tas fram till cirka 1980. Det är synd eftersom det mesta man vet om familjen Wallenberg handlar om perioden fram till detta datum, men inte mycket därefter. Nog hade det varit värt att dra fram trådarna till i dag. Kommer imperiet Wallenberg bestå? Hur ser relationen bank-företag ut i dag? Fortsätter den unika relation som i flera fall utvecklades med ett ägande som i dag på ett paradoxalt sätt är ännu mera anonymt än tidigare, samtidigt som det blivit allt viktigare? Numera hänger det mesta på kortsiktig avkastning, annars flyttar kapitalet på sig. Att ägare ger sig in i detaljerade rekonstruktioner av företag såsom Marcus Wallenberg Jr en gång gjorde är nog ytterst ovanligt. Kan man spekulera något om framtiden och familjen Wallenbergs roll i den?

NÄR DETTA ÄR sagt skall det ändå framhållas att Wetterbergs bok är värd att läsas av dem som vill ha en kortfattad framställning av familjen Wallenbergs skiftande öden sedan mitten av 1800-talet samt dess roll i den svenska ekonomiska historien. Det kan vara gott nog. Men visst hade man önskat att Gunnar Wetterberg vågat ta ut svängarna lite.

► Lars Magnusson är professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet.

Bo Lidegaard *Landsmän – De danska judarnas flykt i oktober 1943*

(*Landsmän – De danske jøders flugt i oktober 1943*)

ÖVERS. MARGARETA EKLÖF

BONNIERS | 526 S. | ISBN 9789100135249

RÄDDNING AV DANSKA JUDAR VAR UNIK

Recensent *Kim Salomon*

NÄR DET NAZISTISKA förintelsemaskineriet 1943 skulle slå till mot de danska judarna lyckades den överväldigande majoriteten fly till Sverige. Bo Lidegaard kartlägger berättartekniskt skicklig förloppet under dessa kritiska dagar och försöker förstå hur denna räddningsaktion var möjlig.

HISTORIA

BO LIDEGAARDS BOK *Landsmän* handlar om en nordisk succéhistoria med internationell räckvidd. Den överväldigande majoriteten av de danska judarna räddades och befolkningen ställde beredvilligt upp och hjälpte de flyende. Svenska eftergifter för Nazitysklands krav på trupptransporter genom Sverige kompenenserades moraliskt av det positiva välkommandet av de judiska flyktingarna från Danmark.

Boken är på sätt och vis traditionell ef-

tersom upplägningen slaviskt följer kronologin. Den inramas förvisso av en prolog och epilog, men annars är tidslinjen rak. I fjorton kapitel får vi följa utvecklingen dag för dag mellan den 26 september och 9 oktober 1943, från de första tecknen på en tysk aktion mot danska judar till den lyckade flykten. Varje kapitel omfattar en dag. I detalj får vi följa det politiska spelet och parallellt berättas om de judiska flyktingarnas umbäranden. Mikro- och makroperspektiven ligger omlott.

Mindre konventionellt är dock att personliga och privata berättelser ges stort utrymme. Långa dagbokscitat fyller sidorna. Framför allt refereras till fyra judiska flyktingars dagböcker, skrivna av en kvinna och mor, en företagsledare, en uppmärksam pojke och en åldrande patriark. Från olika utgångspunkter ger de tillsammans med andra samtida berättelser inblick i flyktens påfrestningar samt hur det kändes att tvingas lämna ett samhälle som de uppfattade sig som en naturlig del av. Citaten berättar om enskilda människöden i en omvälvande epok i världshistorien. Lägg till att Lidegaard är en ovanligt berättartekniskt skicklig historiker. Inga byggnadsställningar eller teoretiska begreppsapparater tynger framställningen.

Mer eller mindre ocensurerade sinnesstämningar står i fokus. Minnen nedskrivna i efterhand väljs ofta bort. Det är det samtida perspektivet som fixeras, inte efterhandskonstruktioner och tillrättalaganden av minnesbilder. Med dagböckerna som ledsagare borrar Lidegaard på mikronivå för att i det lilla synliggöra den gigantiska och obegripliga tragedi som Förintelsen utgör.

Dagboksförfattarna själva varvar triviala problem med dramatik i skuggan av det storpolitiska spelet. De skriver om svårigheter att hitta transport inför flykten, om vad de äter medan de är på väg, om kostnaden för båtresan, om rädslan för minor och tyska patrullbåtar, om sjösjuka, om oron över vad som hände med vänner och familj samt om det fantastiska välkommandet i Sverige. Flyktingarnas inlevelser, känslor och tankar blandas med faktaspäckade redovisningar av händelseförlopp. Vid läsningen av de långa dagbokscitatet drunknar man ibland i likgiltiga detaljer, ibland rycks man med av spänningen och inlevelsens intensitet. Allvaret i livsvälen blir emellertid tydliga som när en flykting skriver om dilemmat han ställs inför. Ska han själv försöka att segla en båt över till Sverige, vilket han betraktar som omöjligt. Eller ska han stanna, vilket han alltför väl vet innebär säker död?

Själv anser Lidegaard att det samtida unika materialet kastar nytt ljus över den välkända historien. På ett plan har han

förstås rätt, eftersom dagböckerna frilägger enskilda öden. Samtidigt relaterar han endast mycket kortfattat till grundläggande mänskliga hållningar som självbevarelsedrift, trots och hjälpsamhet. Ett mer generellt och analytiskt resonemang kring dagboksberättelsernas principiella verkningskrets hade öppnat för bredare perspektiv och aktualiserat frågor som i vilken utsträckning böckernas berättelser är tidsbundna och i vilken utsträckning de kan ses som tidlösa eller allmängiltiga dokument om oro och fruktan?

PÅ MAKRONIVÅN LUTAR sig Lidegaard tryggt mot etablerad forskning, benar ut händelseförloppet och vrider och vänder på orsakskedjor och bevekelsegrunder. Han vill förklara hur det kom sig att den stora majoriteten av de danska judarna undslapp Förintelsen och formulerar en rad relevanta och vägledande frågor: Vad var det som gjorde att danskarna förhöll sig helt annorlunda till jedeförföljelseerna än medborgarna i de flesta andra tyskockuperade länder? Vad var det som gjorde att ett av Europas svagaste länder trots Förintelsens systematiska utrensningar förmådde Tyskland att vara återhållsamt mot de danska judarna? Varför vidarebefordrade den tyska utrikesminister von Ribbentrop Hitlers order om aktionen med tillägget "att aktionen så vitt möjligt ska genomföras på ett sådant sätt att större ofördelaktig uppmärksamhet bland det danska folket undviks"?

Frågor om tyskarnas likgiltighet och Danmark som ett undantag i Förintelsemaskineriet är förstås centrala. Lidegaards kunniga och ingående resonemang visar tydligt att den tyska krigsmakten och ordningspolisen drog benen efter sig. Det finns talrika uppgifter om tåg och hamnar fyllda med flyktingar, där tyska soldater vände ryggen till och såg mellan fingrarna på vad som pågick.

En viktig anledning till tyskarnas passivitet var enligt Lidegaard rädslan för att äventyra samarbetspolitiken, vilket i sin tur skulle betyda svårigheter att hålla det danska samhällsmaskineriet i gång. Inte minst var Tyskland intresserat av danska

jordbruksprodukter. Den tyska ockupationsmakten upplevde därför samverkan med danska myndigheter som viktigare än utrotningen av landets judar. Förvisso greps judiska flyktingar och några få sköts medan andra deporterades. Men siffrorna var marginella i jämförelse med vad som hände i andra ockuperade länder. Den "fredliga" ockupationen av Danmark var dessutom, enligt Hitlers uppfattning, förbildlig och en modell för hur Tyskland efter kriget kunde organisera sitt världsherradöme.

Det som emellertid i sista hand var avgörande för att förhindra utrotningen av de danska judarna var enligt Lidegaard "det bergfasta danska motståndet mot projektet". Danskarna hade en djup motvilja mot att införa särskilda lagar eller åtgärder riktade mot judarna, som betraktades som likställda med andra medborgare. De accepterade inte att judarna definierades som annorlunda och oönskade.

Här ser Lidegaard ett samband mellan den medmänskliga instinkten och den nationella plikten. En tydlig antisemitisk inställning likställdes med att gå nazisternas ärenden. För danskar, som kände sig besvärade av samarbetet med den tyska ockupationsmakten, blev hjälp till judarna därför ett sätt att göra motstånd. Dessutom upplevde inte heller många danskar det som en extrem form av illegalt arbete, vilket kan vara en bidragande förklaring till varför de deltog i räddningsaktionen.

Självklart förekom angiveri, feghet och girighet. Men Lidegaard konstaterar att majoriteten av den danska befolkningen försvarade grundläggande demokratiska värden och gjorde allt för att motarbeta tyskarna. Med beslutet att inleda en aktion mot judarna i Danmark hade nazisterna enligt honom "väckt den starkaste kraft som finns i ett land: en gemensam folkvilja". Han ser det danska folket som den verkliga hjälten i succéhistorien och inkluderar även de ansvariga för samarbetspolitiken, som vägrade att medverka i den tyska aktionen. Lidegaard understryker också att det danska exemplet vittnar om att det trots allt var möjligt att säga nej till totalitarism och diktatur.

När Bulgarien anslöt sig till axelmakterna i mars 1941 berövades förvisso judarna alla medborgerliga rättigheter. Men när regeringen 1943 planerade deportering av landets 48 000 judar protesterade ledande grupper i samhället och projektet verkställdes aldrig. Den bulgariska befolkningen engagerade sig dock inte i en räddningsaktion på samma sätt som den danska.

LIDEGAARD STÄLLER FRÅGAN om något motsvarande den danska befolkningens

insats kunde ha skett i andra europeiska länder. En förutsättning hade enligt honom varit en utmönstring av antisemitiska tankefigurer. Samtidigt är han försiktig med att generalisera och moralisera eftersom historien, ockupationens villkor, kulturella traditioner och lokala förhållanden gjorde situationen specifik i varje land.

Att den danska räddningsaktionen var unik framstår också tydligt i jämförelse med förhållandena i norra Europas ockuperade länder. I Norge och Nederländerna fanns liksom i Danmark ansatser till antisemitism som emellertid aldrig tog extrema former. Likväl fick kriget olika konsekvenser för judarna i respektive land. Tre fjärdedelar av de 140 000 nederländska judarna miste livet och drygt en tredjedel av de 2 100 norska mördades, medan den stora majoriteten av de 7 000 danska judarna överlevde. Skillnaderna mellan länderna är många. I Nederländerna fanns inte samma geografiska förutsättningar till flykt som i Danmark och Norge. En väsentlig skillnad var också att både den danska förvaltningen och polisen vägrade att delta i aktionen mot judarna, medan deras motsvarigheter i Norge och Nederländerna var djupt engagerade.

Den systematiska utrotningen av judarna, som den nazistiska ledningen betraktade som livsviktig för Tysklands överlevnad, pågick också vanligtvis i skymundan. Omfånget och karaktären var ursprungligen endast känd av ett fåtal. Aktionen mot de danska judarna pågick emellertid mer eller mindre för öppen ridå, inte minst på grund av den svenska pressens rapportering.

Läsningen av *Landsmän* öppnar självklart associationsbanor till dagens situation, till det starka stråket av främlingsfientlighet i Danmark, till brister i Sveriges flyktingmottagande och till umbäranden som flyktingar får utstå för att ta sig till Sverige i dag. Parallellerna är tydliga och uppenbara.

FÖR MIG PERSONLIGEN finns det dessutom en existentiell dimension med kontrafaktiska förtecken. Min far tillhörde dem som lyckades ta sig över till Sverige under dessa dagar 1943. Om den unika räddningsaktionen inte lyckats, hade jag inte suttit här och skrivit denna recension. Kanske hade det inte ens funnits ämne för en hel bok, utan det hade räckt med ett par rader i Förintelsens historia om att av alla de miljoner judar som utrotades var ungefär 7 000 från Danmark.

► Kim Salomon är professor i historia vid Lunds universitet.

Dan Korn

Kejne – Verkligheten bakom 1950-talets rättsröteaffär

CARLSSON | 851 S. | ISBN 9789173315708

KEJNE-AFFÄREN GRUNDLIGT KARTLAGD

Recensent *Henrik Berggren*

DAN KORNS BOK är plågsamt detaljerad och vindlande småpratig men samtidigt den bästa skildring av 50-talets rättsröteaffärer som recensenten har läst. Förvisso speglar Kejne-affären tidens fördomsfulla syn på homosexuella men den handlar också om övergången från ett mer intimt till ett mer opersonligt samhälle.

HISTORIA

DAN KORNS BOK om Kejneaffären är orimlig: över 800 sidor lång, plågsamt detaljerad, vindlande småpratig och närmast biblisk i sina genealogiska ambitioner. Samtidigt är *Kejne* den bästa skildring av femtioalets rättsröteaffärer som jag har läst.

"Rättsröten" – det var det begrepp som användes av regeringskritiska journalister och debattörer – har nämligen visat sig historiskt svärbemästrad. Kanske beror det på att tolkningarna är så övermättade. Först kom den färdigpaketerade skildringen av den syndikalistiska tidningen *Arbeta-*

rens och Vilhelm Mobergs heroiska kamp mot korrupt ämbetsmannavälde, sedan den motsatta berättelsen om en paranoid tid där en sensationslysten press piskade upp vågor av homofobi. Och däremellan har vi serverats märkliga historier – sanna som mytiska – om de bohemer, poeter och småtjuvar i det gamla Stockholm som flöt till ytan i skandalernas efterföljd.

Journalisten och rabbinen Dan Korn har valt bort de postmoderna tolkningsmodellerna till förmån för en mer handfast metod: att rekonstruera händelseförloppet så exakt som möjligt: vem gjorde vad, när och hur? Han gör det omständligt och ibland känns det som han vandrar vilse i det omfattande källmaterialet. Men för det mesta får han fatt i den röda tråden igen. Den läsare som orkar hålla ut får den märkliga historien berättad på ett förtroendeingivande och begripligt sätt.

Persongalleriet i Korn's berättelse är enormt, men det finns tre huvudpersoner; den vidlyftige direktören Haijby, den socialt engagerade pastor Kejne på stadsmissionen i Gamla stan och det originella statsrådet Nils Quensel. Ingen av dessa tre herrar kände ursprungligen varandra eller hade ens någon indirekt förbindelse. Ändå är de oåterkalleligen hopplänkade av två tankefigurer som i sin mest reducerade form innebar 1) att homosexualitet var något ytterst skamligt och 2) att svenska ämbetsmän tog särskilda hänsyn beroende på människors ställning i samhället.

Kurt Haijby föddes 1897 som Kurt Johansson på Hornsgatan i Stockholm. Familjen hade det relativt gott ställt, fadern drev en vilt- och jaktaffär i Gamla stan. Men Kurt var en orolig själ. Han hoppade av realskolan vid 15 års ålder och blev efter diverse konflikter utsparkad från hemmet. Han tog ströjobb, gick till sjöss, hamnade kortvarigt i Främlingslegionen och blev tagen av polisen för diverse småstöldar och förskingringar. Våren 1923 försökte han fly från en polisstation i Göteborg och råkade skjuta en polis till döds under handgemänet. Han blev dömd för vållande till annans död och avtjänade ett drygt år på Härlanda fängelse.

Efter det tog hans liv en vändning till det bättre. Han etablerade sig som framgångsrik krögare och affärsman i Stockholm, fast det är oklart var pengarna kom ifrån. I början av 1930-talet gifte han sig med en tio år äldre kvinna som ägde restaurang Savoy på Sveavägen samt ett konditori på Vasagatan; i den vevan bytte han också till namnet Haijby. Några år senare öppnade makarna en gemensam restaurang och behövde utskänkningstillstånd. Men som polisdräpare var inte Haijby betrodd, vilket fick honom att söka audiens hos den 75-åriga monarken Gustav V. Där, hävdade

han själv, började hans homosexuella förbindelse med kungen.

Korn menar att det finns tydliga källor som visar att Gustav V var homosexuell. Att Haijby verkligen hade ihop det med kungen är svårare att belägga, fast hovet agerade som om det var sant. När Haijby hotade att offentliggöra att han haft en relation till kungen i samband med sin skilsmässa 1936 (han hade alltså varit otrogen med Gustav V) valde man att betala av honom. Under de följande åren skulle Haijby mjölka hovet på pengar, enligt vissa uppgifter närmare en kvarts miljon kronor, och tjänster i utbyte mot sin tystnad.

”Men Kejne hade också mer ljusskygga bundsvanter vilkas homofobi låg i öppen dager.”

OM DET VARIT allt hade det knappast blivit någon affär eller i alla fall inte några anklagelser om rättsröta. Men under de följande femton åren fick hovet omfattande hjälp av statsförvaltningen och en rad enskilda svenska ämbetsmän med att säkra Haijbys tystnad och skydda kungens rykte. Metoden var en blandning av hot och mutor; å ena sidan hotades Haijby med inläggning på Beckomberga, å andra sidan fick han pengar och hjälp i sin affärsverksamhet. Förhoppningen var att problemet skulle lösas definitivt om Haijby flyttade utomlands, ett projekt som nästan lyckades 1938 då han slog sig ner i Berlin. Men han arresterades av Gestapo, som skickade den obekväme svensken tillbaka till hemlandet.

Haijby hanterades framför allt av polismästaren i Stockholm, Alvar Zetterquist. Det var en märkvärdigt intim relation; polismästaren betraktade sig som personlig vän till Haijby samtidigt som han försökte skydda hovet från skandal. Men i längden gick det inte att få tyst på den expansive Haijby. Hans historia läckte långsamt ut i det svenska samhället.

En av dem som kom i kontakt med Haijbys berättelse var Pastor Karl-Erik Kejne på Stadsmissionen i Gamla stan, som misstänkte att han likt Haijby var utsatt för en myndighetskomplott. Men detta är också den enda egentliga kopplingen mellan Haijby- och Kejneaffären, vilket är förvånande eftersom de alltid sammanlänkas.

HELT RIMLIGT VÄNDER sig Kejne och varför trodde han att han var offer för en konspiration? Han

föddes som Karl-Erik Johansson i Värmland 1913, men likt Haijby bytte han namn längs vägen. Fadern var sågverksarbetare och Kejne gjorde en klassresa från folkskolan till läroverket i Karlstad. Till skillnad från Haijby var han en skötsam yngling, medlem både i KFUM och ungdomens helykterhetsförbund. I början av trettio-talet kom han till Uppsala och läste teologi. Under studietiden engagerade han sig i en rad religiösa verksamheter, däribland Stadsmissionen i Stockholm. Han trivdes med det sociala arbetet och när han prästvigts 1939 blev han biträdande pastor i fattigkvarteren i Gamla stan.

I sin verksamhet kom Kejne i kontakt med pojkar och unga män som antingen prostituerade sig homosexuellt eller utsattes för inviter av äldre, ofta etablerade män. Visserligen hade homosexualitet avkriminaliserats 1944, men det snarare ökade än minskade oron för prostitution och utnyttjande av unga män och pojkar. Våren 1948 blev han ombedd av en arbetskamrat att hjälpa en ung man som blivit hotad av lägenhetsinnehavaren i den Östermalsmvåning han var inneboende i.

Kejne ringer då en god vän vid polisen och tillsammans åker de hem till Gösta Malmberg, ägaren till våningen. Malmberg var en på många sätt underlig figur. Likt Kejne var han präst, han hade nazistiska sympatier och enligt en del av sina hyresgäster ville han dra in dem i olika former av sexuella aktiviteter, såväl hetero- som homosexuella. Väl i våningen förhandlar Kejne med Malmberg om att den unge hyresgästen ska kunna flytta ut och få sin försöksthyra tillbaka. Men de skiljs åt under påtaglig fientlighet.

Där tycks Kejneaffären ha sin start. Malmberg och Kejne blir oförsonliga fiender och anklagar varandra för att bedriva förtalskampanjer. Men Kejne blir mer och mer övertygad om att han inte bara har Malmberg emot sig utan är förföljd av en homosexuell liga som ogillar att han lägger sig i dess verksamhet. Att det gick rykten om Kejne är odiskutabelt; bland annat stod det saker som ”Pastor Kejne har en stor kuk” i en telefonkiosk på Artillerigatan. Enligt Kejne förekom också mystiska telefonsamtal och nattliga besök i hans bostadshus.

HELT RIMLIGT VÄNDER sig Kejne till polisen med sina misstankar. Men återigen, liksom i Haijbyaffären, är polisens agerande näst intill obegripligt med vår tids ögon. I stället för en professionell utredning blir polischefen Alvar Zetterqvist på en gång förunderligt intim och samtidigt misstänksam mot Kejne. Å ena sidan får Kejne känslan av att han inte bara är ett offer utan också en extra ordinarie polis-

utredare. Han är med på avgörande förhör, har daglig kontakt med olika poliser, inte minst Zetterquist, och behandlas över lag som en mycket viktig person.

Å andra sidan misstänker en del poliser Kejne för att själv vara homosexuell. Detta kommer framför allt till uttryck då en stadsfiskal och två poliser ordnar den så kallade "knivfällan". En ung man som säger att han haft sex med Kejne skickas till pastorns bostad för att fråga efter en fällkniv som han glömt där. Den snillrika planen är då att Kejne på något sätt ska avslöja sig själv. Det gör han förstås inte – vittnet visar sig vara extremt opålitligt – men händelsen får Kejne att känna sig förföljd av polisen.

Ur detta växer Kejnes övertygelse om att han motarbetas av ett homosexuellt nätverk med förgreningar inom polisen och statsförvaltningen. Haijbyaffären blir ytterligare bränsle – den visar ju att polisen skyddar högt uppsatta personer, det vill säga kungen. Kejnes motdrag blir att söka stöd hos tredje statsmakten, som entusiastiskt nappar på hans anklagelser. I slutet av april kan stockholmarna läsa tidningsrubriker som "Känd Stockholmspräst svårt trakasserad, går till polis" (*Expressen*), "Fruktansvärda förhållanden bland homosexuella. Pastor Kejne avslöjar: Djävulsdyrkan, Orgier, Slaveri" (*Aftonbladet*) och "Pastor Kejnes förföljare skyddas på högt förvaltningshåll" (*Stockholm-Tidningen*).

Kejne fick stöd av en rad kulturpersonligheter: Stieg Trenter, Thorsten Johnson och framför allt Vilhelm Moberg. De kritiserade maktmissbruket och hävdade ofta att det inte var homosexualiteten i sig som upprörde dem. Men Kejne hade också mer ljusskygga bundsförvanter vilkas homofobi låg i öppen dager. Och i takt med att förföljelsemanin bredde ut sig haglade beskyllningarna om homosexualitet. Enligt konspirationsteorins logik måste den som förnekade Kejnes anklagelser också vara homosexuell. Parallellerna till kommunismen i USA, som pågick under samma tid, är uppenbara.

Den maktbävare på "högt förvaltningshåll" som hamnade i skottgluggen när Kejneaffären briserade i pressen våren 1950 var statsrådet Nils Quensel. Att han blev indragen berodde på den lösmynte Alvar Zetterquist, som berättade för Kejne att han inte var ensam om att ha problem med homosexuella ligor: statsrådet Quensel hade också drabbats av utpressning. För Kejne var detta ingen tröst. Hans slutsats blev istället att polisens ovilja att agera mot hans fiender berodde på att Quensel ville tysta ner allt prat om homosexualitet för att skydda sig själv. Kejne var – så såg han det – ett oskyldigt offer för homosexuella maktbävare som Gustav V och Quensel.

QUENSEL KOM FRÅN en släkt av jurister och ämbetsmän. År 1936 togs han in i regeringen som konsultativt statsråd, 1940 blev han president i kammarrätten och 1943 återvände han till samlingsregeringen och blev kvar i de efterföljande socialdemokratiska regeringarna med särskilt ansvar för kyrko- och utnämningssärenden. Han hade ingen partianknytning utan var den klassiske svenska ämbetsmannen med känslorna stramt tyglade av ett korrekt yttre, vilket kanske bidrog till att göra honom till måltavla i rättsrötedebatten.

Men det huvudsakliga skälet till att han blev indragen var att han bedrev en omfattande privat välgörenhetsverksamhet vars underliggande motiv är svåra att få grepp om. Utan tvekan fanns en stark impuls att hjälpa människor i nöd: med nästan änglalikt tålmod hjälpte Quensel socialt utsatta personer med pengar, bostad, arbete och oppmuntrande tillit. Hans skyddslingar kunde gå på gång missbruka hans förtroende och ändå räkna med att få ytterligare hjälp. Även om det ännu under fyrtioalet var relativt vanligt att människor med ekonomiska och sociala bekymmer vände sig till ledande ämbetsmän och politiker för att få bidrag stod Quensels välgörenhetsverksamhet i en klass för sig.

Men det fanns också misstankar om att det fanns låga motiv bakom Quensels givmildhet. Bland annat hade en kvinna vars make fått omfattande hjälp av Quensel skrivit ett brev där hon anklagade honom för homosexuellt utnyttjande (det var så polischef Zetterquist fått reda på att Quensel var utsatt för utpressning). Sanningshalten i detta är svår att bedöma. Det är den enda anklagelse om att Quensel skulle vara homosexuell som kom till ytan; massor av tacksamma människor vittnade däremot till hans försvar. Men det fanns bisarra och obehagliga drag i Quensels behandling av vissa hjälpsökande, som fick ta emot våldsamma utskällningar, örfilar och slag. Detta är en nyttig påminnelse om att det finns andra sätt att förnedra människor på än de uppenbart sexuella.

Men det var inte misshandel och över-sitteri som Quensel anklagades för av Kejne och hans anhängare i pressen. I deras tolkning av händelseförloppet blev han en mörkrets furste som låg bakom fruktansvärda brott, framför allt mordet på en ung man i en eldsvåda i en cykelverkstad på Krukmakargatan år 1936. Utredningen hade visserligen kommit till slutsatsen att mannen ifråga blivit innebränd, men eftersom det fanns en del oklarheter kunde Kejnesupportrarna spekulera om mord och att branden sedan anlagts för att dölja spåren. Och eftersom den unge mannen varit en av Quensels skyddslingar var det naturligtvis denne som var skyldig.

Den kommission som regeringen tillsatte 1950 för att undersöka Kejneaffären friade Quensel. Men det hjälpte inte. Mistankarna levde vidare och eftersom många av de värsta ryktena återgavs i kommissionens utlåtande fick anklagelserna mot Quensel vidare spridning. Hösten 1951 avgick Quensel, vilket lämnade ett permanent dåligt samvete hos Tage Erlander. Och som i sin tur kan ha påverkat hans dåvarande sekreterare Olof Palmes agerande under Geijeraffären på sjuttioalet.

HUR SKA VI förstå Kejneaffären i dag? Självklart handlar den om tidens fördomsfulla syn på homosexuella. Kanske speglar den också en neurotisk underström i början av femtioalet som kom till ytan lite varstans i världen: McCarthyismen i USA, Slanskyprocesserna i Östeuropa, antisemitismen i Sovjet. Det var år av rädsla och jakt på inre fiender.

Men min misstanke är att det också handlar om en mer djupgående transformation av det svenska samhället; en rörelse från ett mer intimt till ett mer opersonligt samhälle. Om man ser till hur maktbävare reagerade ter sig anklagelserna om rättsröta och mörkläggnings absurda. Tvärtom är det slående hur regering och myndigheter vänder ut och in på sig själva för att gå till botten med misstankarna – vilket naturligtvis ger kritikerna en stark känsla av bekräftelse.

Den korrekta diagnosen vore inte rättsröta, utan snarare ett alltför flexibelt och personligt myndighetsutövande. Nils Quensels svaghet är att han bedriver välgörenhet – möjligtvis med obehagliga förtecken – på ett sätt som för honom i kontakt med både fattiga och kriminella. Jag har svårt att tro att någon högt uppsatt jurist har den typen av kontaktytor i dag – och därmed skulle blotta sig på samma sätt för skandalskriverier.

Eller ta polismästare Alvar Zetterquist, som blir du och bror med både Haijby och Kejne. Uppenbarligen har han en idé om ett proaktivt polisarbete – att lösa konflikter snarare än att lagföra alla brott. Risker är bara att denna typ av intimitet skapar rättsosäkerhet och gynnar den som har pengar och makt. Kejne misstänkte att en pastor vid Stadsmissionen inte fick samma stöd av polisen som ett statsråd eller kungen. Och det hade han förmodligen rätt i – vilket gör Kejneaffären till ännu ett steg på vägen i skapandet av det moderna Sverige.

► Henrik Berggren är historiker och författare bland annat till *Underbara dagar framför oss: en biografi över Olof Palme* (2010).

UTBLICK

AMERIKANSKA FÖRETAGS STORA MEN SPLITTRADE INFLYTANDE PÅ POLITIKEN

Skribent *Martin Gelin*

DET AMERIKANSKA NÄRINGSLIVET har länge haft stort inflytande på politiken. Konsultfirman McKinsey har inte bara präglat företag utan också påverkat Vita huset. Men näringslivets agerande har förändrats dramatiskt de senaste decennierna. Tidigare tog man ett övergripande samhällsansvar och kunde fungera som en stabiliserande kraft i politiken, men numera tiger ofta näringslivet i nationella ödesfrågor. Två nya böcker belyser de amerikanska företagens förändringar.

PÅ FEMÅRSDAGEN AV konkursen för Lehman Brothers, som utgjorde kulmen på den amerikanska finanskraschen i september 2008, bjöd det amerikanska debattprogrammet "Meet the press" in en handfull experter på ekonomi för ett rundabordsamtal. "Har den amerikanska ekonomin bättrat sig sedan dess?" frågade värden. Självklart, instämde de allihopa. Men varför känns det då inte så för den amerikanska medelklassen? löd följdfrågan. Här tuderades panelen, som bestod av bland andra tidigare finansministern Hank Paulson, om att förklara att de måste ha tålmod. Snart kommer tillväxten att gynna fler än den amerikanska ekonomins toppskikt.

En finansjournalist som var inbjuden uppmanade i sin tur tittarna att "sluta demonisera Wall Street" och finanssektorn, då det bara är de som kan skapa välstånd för medelklassen. Barney Frank, en tidigare kongressledamot för demokraterna som länge arbetat med att reglera finanssektorn, frågade då: "Om det nu är så kämpigt för finanssektorn, varför ger de sig själva så mycket pengar?"

Dow Jones rusar i höjden, de största företagen i USA gör rekordvinster och direktörernas bonusar ökar snabbare än någonsin. Resten av USA tycks fortfarande befinna sig i en ekonomisk kris. Var tredje amerikanskt barn lever under den nationella fattigdomsgränsen, infrastrukturen

är i akut behov av att förbättras och på delstatsnivå har så många lärare och brandmän avskedats under krisåren att samhället tycks gå på kryckor. På 1900-talet brukade amerikaner säga att det som var bra för General Motors var bra för Amerika. Men 2013 verkar det inte längre vara så att det som gynnar näringslivet i USA gynnar medborgarna. USA är fortfarande ett oerhört rikt land, men det känns inte så för många som bor här.

I TVÅ NYA böcker vidgas perspektiven på det amerikanska näringslivets förändring under de senaste 50 åren. *The Firm – The Story of McKinsey and its Secret Influence on American business* av ekonomijournalisten

Duff McDonald, visar hur ett enda företag, konsultfirman McKinsey & Company, har haft mer inflytande än någon enskild amerikansk president över landets riktning de senaste 50 åren. Det är den mest ambitiösa skildringen hittills av McKinsey, ett av USA:s mest mytomspunna företag. McDonald gör det tydligt att McKinsey i princip fungerat som ett skuggkabinett till Washington sedan 1950-talet. De har inte bara haft enormt inflytande över själva Vita Huset utan framför allt över näringslivet.

Av världens 150 största företag har 100 någon gång anlitat McKinsey. I USA sitter tidigare McKinsey-anställda som direktörer på mer än 150 företag som vart och ett omsätter minst en miljard dollar om året. "McKinsey är näringslivets FN, med en viktig skillnad: det fungerar", har brittiska *Sunday Times* skrivit. Just effektivitet är också det McKinsey är mest kända för. Om de hade en slogan skulle det nog bara vara detta ord.

Inför presidentvalet i fjol blev det stor uppståndelse när republikanernas kandidat Mitt Romney påstod att han skulle ta in McKinsey-konsulter för att effektivisera statsapparaten om han blev president. Romney hänades för uttalandet, som uppfattades som ett tecken på att han såg presidentämbetet som ett slags marionett-docka för näringslivet. Men i själva verket har i princip alla presidenter sedan Dwight Eisenhower på 1950-talet samarbetat med McKinsey i någon form. Även Barack Obamas administration har rekryterat flera anställda därifrån.

McKinsey har också format Washington i en häpnadsväckande utsträckning. Det var exempelvis en McKinsey-konsult som föreslog president Eisenhower att han borde tillsätta en ny typ av administrativ chefstjänst i Vita Huset, en "chief of staff" (stabschef). Denna position har sedermera blivit en av Vita Husets viktigaste.

I USA finns det ett mytiskt, nästan konspiratoriskt skimmer kring detta hemlighetsfulla företag. Därför är det efterlängtat att läsa en så detaljerad inifrånskildring som McDonalds bok. När McKinsey grundades för 87 år sedan av finansmannen James McKinsey var det en radikal idé att starta ett företag som inte sålde några produkter, utan expertis och rådgivning. I dag omsätter McKinsey sju miljarder dollar årligen och har 102 kontor världen över, inklusive ett i Stockholm. McDonald har övertygande argument för att de blivit ett av världens mest inflytelserika företag.

MED FRAMGÅNGEN HAR även följt en viss arrogans. Bokens titel är en referens till hur McKinsey-anställda i USA själva kallar sitt företag, "firman". I ett memo från en av McKinseys ägare 1976 skrev han att "vi

är helt enkelt överlägsna som människor", men påpekade sedan att det inte är något man bör säga till utomstående.

När McKinseys rådgivning har gått åt skogen skyller man på klienten: de har inte lyssnat ordentligt. När det går bra tar man gärna åt sig äran. Vad det nu än är McKinsey gör som särskiljer dem från konkurrenter som Bain & Company och Booz Allen Hamilton verkar deras kunder nöjda. 85 procent av företagets intäkter kommer från återkommande kunder; ofta blir samarbetet så långvarigt att McKinsey blir en integrerad del av företaget de hjälper, vilket var fallet med exempelvis telefonbolaget AT&T i USA, som betalade 96 miljoner dollar till dem under fem år på 1990-talet. McKinseys långvariga relationer med stora företag slutar ofta med att de båda gör strålande vinster. Men ibland går det inte lika bra.

hela regioner av Kalifornien för att trissa upp energipriserna. Om det inte vore för terrorattackerna i USA några månader senare hade Enron-kollapsen sannolikt blivit en av de mest ihågkomna berättelserna om Bush-åren i USA. Enron var även George W. Bushs största enskilda kampanjfinansierare i valet mot Al Gore. Enron-affären slutade med att Jeff Skilling dömdes till 24 års fängelse. Hans kollega Clifford Baxter, som dömdes till ett liknande straff, tog livet av sig. Men McKinsey kom undan med hedern i behåll.

MCKINSEYS SMÅ OCH stora misslyckanden i det amerikanska näringslivet bleknar dock inför bokens större frågeställning: Har McKinsey och de konsultfirmor som etablerats i deras kölvatten skapat ett bättre USA, med mer effektiva och lönsamma företag, eller bör man snarare se McKinsey

”I USA finns det ett mytiskt, nästan konspiratoriskt skimmer kring detta hemlighetsfulla företag.”

Man låg bakom omorganiseringen av General Motors på 1980-talet, som generellt bedöms som ett enormt misslyckande och ledde till drastiskt förlorade marknadsandelar till Japan och Tyskland. McKinsey var också drivande bakom den katastrofala sammanslagningen av medie-företagen Time Warner och AOL och man gav tvivelaktiga råd till Hewlett-Packard, JP Morgan och Swissair. De hade enligt McDonald även en bidragande roll i dot-com-bubblan vid millennieskiftet.

Våren 2001 gav McKinsey-konsulten Richard Foster ut boken *Creative Destruction*, där han lyfte fram Enron som en perfekt modell för framtidens amerikanska företag. Ett halvår senare blev Enron den dittills största konkursen i USA:s historia, efter att det visat sig att man manipulerat bokslut flera år tillbaka för att göra aktieägare glada. Det är ett tecken på McKinsey teflonimage att ingen i dag förknippar Enron med dem, trots att Enrons vd och grundare Jeff Skilling arbetade på McKinsey i 21 år, där han var en av firmans yngsta delägare. Enron hade även intensiva relationer med McKinsey under de år då skandalen ägde rum, och man hade anlitat dem som rådgivare samma år som företaget gick i konkurs, 2001.

För Enron innebar den starka inriktningen på aktieägarnas vinst att man började bete sig omoraliskt och till sist olagligt. Det mest berömda exemplet är att man skapade självförvållade "strömavbrott" i

som ett destruktivt verktyg, vars främsta bidrag till USA är att de "slagit rekord i att legitimera massuppsägningar"?

Det enskilt mest betydelsefulla man gjort för amerikanskt näringsliv är enligt McDonald att introducera idén om omorganisering och "downsizing"; inte bara företag som går dåligt bör skära ner på personal, utan även företag som går bra. I början av 1990-talet betalade Proctor & Gamble 3 miljoner i konsultarvoden till McKinsey för en omorganisering av företaget. Man gjorde enorma uppsägningar, trots att företaget gick bra och sparade till slut 90 miljoner dollar på att skära ner på personal. Det sågs som en brutal men väldigt lönsam metod som snabbt började anammas av allt fler företag. En ny era föddes därmed i amerikanskt näringsliv.

Redan 1935 gjorde McKinsey sin första stora "downsizing", då man avskedade 1200 personer från ett handelsföretag, vilket blev känt som "McKinseys utrensning". Begreppet skulle populariseras i USA på 1980-talet då "downsizing" blev normen för stora företag på jakt efter ökad lönsamhet. Detta är också det som McKinsey blivit mest kända för: att stövla in på ett företag och skära ner på personalen, trots att företaget går bra. "För vanliga anställda är det sällan ett lovande tecken när McKinsey dyker upp på ditt jobb", skriver McDonald.

Denna bild av McKinsey tycks ha fått större genomslag i resten av världen än i USA. I exempelvis Tyskland blev McKinsey

i princip synonymt med begreppet "downsizing" och det växte fram en enorm backlash mot McKinsey på 1990-talet. Veckotidningen *Der Spiegel* gjorde en omslagsartikel 2005 som kritiserade "McKinsey-samhället". I en omdiskuterad tysk pjäs av Rolf Hochhuth, "McKinsey kommer!", svartmåladades firman för sitt samarbete med Deutsche Bank, som avskedat 11 000 anställda samma år som de gjorde sitt dittills bästa ekonomiska resultat med en vinst på 9,4 miljarder Euro. I USA upprätthöll man däremot ett starkt varumärke.

EFTER ATT HA läst McDonalds bok råder det knappast något tvivel om att McKinsey för det mesta är kompetenta. Problemet är inte att det skulle vara bortslösade pengar att köpa deras tjänster, utan snarare vad dessa tjänster faktiskt har gjort med det amerikanska näringslivet när de lyckas. Utöver massuppsägningar har McKinsey även varit en drivande kraft bakom det enorma gapet mellan direktörer och anställdas löner. Sedan 1978 har direktörernas löner i USA ökat med i snitt 725 procent, medan en genomsnittlig anställds inkomst ökat med bara 5,7 procent under samma period.

Att gapet i inkomst mellan direktörer och anställda vuxit så oerhört de senaste 40 åren kan, enligt McDonald, delvis spåras till en enda hyperaktiv McKinsey-konsult, Arch Patton, som var rådgivare åt i princip alla USA:s största företag och banker på 1950-talet och 1960-talet. 1951 anställdes Patton av General Motors för att studera företagets direktörlöner. Resultatet av undersökningen publicerades som en artikel i *Harvard Business Review*, där Patton förklarade att de anställda på General Motors hade ökat sina löner med 100 procent de senaste elva åren, medan direktörernas löner bara ökat med 35 procent.

Patton var ingen ekonom, men att publiceras i Harvard's ansedda tidskrift gav undersökningen en akademisk tyngd och han blev snart uppringd av allt fler företag som ville ha rådgivning om vad som var en rimlig lön för direktörer. Patton insåg att han upptäckt en guldkalv. Tio år senare hade han publicerat två böcker om direktörernas löner, där slutsatsen var att de måste höjas. Han blev föga förvånande mycket populär bland amerikanska företagsledare och skapade även en ny nisch hos McKinsey. 1990 gav McKinsey ut boken *The War for Talent* där man uppmuntrade till kraftigt ökade löneskillnader mellan ett företags mest produktiva och minst produktiva (man föreslog också att tio procent av alla anställda bör avskedas varje år).

Det är svårt att hitta något område i amerikanskt näringsliv där McKinsey haft tydligare inflytande än just här. 1982 tjä-

nade en amerikansk VD i snitt 42 gånger mer än sina anställda. 1992 tjänade de i snitt 200 gånger mer än sina anställda. I fjol slog lönegapet rekord. Nu tjänar enligt McDonald en vd 354 gånger så mycket som sina anställda.

McKinsey har även, om än till synes motvilligt, bidragit till att flytta näringslivets fokus från långsiktiga mål till kortsiktig vinst för aktieägarna. I ett av de mest ekonomiskt framgångsrika konsultuppdrag som man gjorde på 2000-talet förvandlade man försäkringsbolaget Allstate från att vara ett hyfsat lönsamt företag, som ägnade sig åt att betala ut försäkring till folk som drabbats av olyckor, till att bli ett extremt lönsamt företag som ägnade sig åt att undvika att betala ut försäkringspengar till folk som drabbats av olyckor. Innan McKinsey anlätades av Allstate betalade man ut 75 procent av sin omsättning till försäkringar. Efter McKinsey blev det bara 35 procent. Samtidigt avskedade man tusentals anställda. De som tjänade på denna omvandling var direktörerna och aktieägarna på Allstate, samt McKinsey själva.

På företagets svenska hemsida kan man läsa: "På McKinsey står inte avkastningskrav från aktieägare i centrum, utan våra klienters långsiktiga framgång." Men om det är något McDonalds bok visar så är det att just aktieägarnas avkastning blivit det främsta skälet att anlita företaget från klienternas håll.

HUR BLEV DET amerikanska näringslivet så ointresserat av att ha en konstruktiv roll i det större samhället? Det försöker Mark S Mizruchi svara på i boken *The Fracturing of the American Corporate Elite*. Han beskriver ett USA där näringslivet är fientligt inställt till staten, i de fall då de inte rentav har övertaget och använder Washingtons politiker mer som en spelbricka för sina egna intressen.

Men så brukade det inte fungera. Mizruchi visar hur näringslivet i USA historiskt sett var angelägna om att vara samhällsnyttiga och samarbeta med Washington för landets bästa. I mitten av 1900-talet såg företagseliten investeringar i det amerikanska samhället som självklara. År 1951, när Koreakriget pågick, uppmanade de tre ledande organisationerna för näringslivet president Truman att höja skatterna: "Skatterna är redan höga, men nu behöver vi ha de högsta skatterna någonsin". Man lobbade för, och fick igenom, en skattehöjning på 10 miljarder dollar, vilket bidrog till att balansera den federala budgeten.

Under Eisenhower-åren lobbade näringslivet för en höjning av bensinskatten för att finansiera det nationella motorvägsnätet, en av 1900-talets viktigaste och mest framgångsrika investeringar i

infrastruktur i USA. Under Vietnamkriget enades näringslivets elit åter för att höja skatterna för att uppnå budgetbalans.

Mizruchi målar upp en bild av en pragmatisk näringslivselit som enades i övertygelsen om att kapitalismen fungerar bäst när företag inte bara bryr sig om sin egen vinst, utan även om en fungerande välfärdsstat, ett bra utbildningssystem, minskad fattigdom, låg arbetslöshet, minskad diskriminering. Deras generella övertygelse var att ekonomin fungerar bäst när medelklassen har tillräckligt med pengar för att konsumera de produkter som säljs.

Från och med 1970-talet började dock denna inställning försvinna från det amerikanska näringslivet. Efter en lång lågkonjunktur, en rad nya regleringar från president Nixon (som bland annat skapade USA:s miljödepartement) och en välorganiserad fackförbunds rörelse som uppfattades som allt starkare, kände sig näringslivets ledare attackerade och utsatta. De svarade med att skapa en ny typ av offensiv mot fackförbund, mot Washington, mot skatter och alla former av regleringar.

År 1973 grundades organisationen Business Roundtable med det uttalade målet att skapa en symbolisk korridor mellan kongressen i Washington och styrelserummen för landets största företag. De etablerade sig snabbt som Washingtons mest inflytelserika lobbygrupp för näringslivet, men de var ursprungligen inte heller emot skattehöjningar eller kompromisser med kongressen när det gällde regleringar. Under Reagans tid som president lobbade Business Roundtable för sänkt företagsskatt, men höjd inkomstskatt, trots att det exempelvis skulle innebära att direktörerna i organisationen skulle betala miljontals dollar mer i skatt.

Så sent som 1989 hade affärsmagasinet *Fortune* ett omslag där rubriken lød: "Amerikanska direktörer enade: Höj skatterna nu!" Det baserades på en undersökning som tidningen gjort där man frågat hälften av direktörerna på Fortune 500-listan – USA:s största företag – om de ville höja skatterna: 68 procent svarade ja. President George H. W. Bush lyssnade på dem och höjde skatterna 1991, vilket generellt anses ha kostat honom omvalet;

Sedan Bill Clinton blev president har republikanerna alltmer aktivt motarbetat pragmatiska och moderata tendenser i det organiserade näringslivet i Washington. Anledningen till att ordet lobbyism har en så negativ klang i USA beror till stor del på att republikanerna varit så framgångsrika med detta arbete. Under Clinton-åren inledde en rad inflytelserika republikaner ett projekt som kallades K Street Project, efter den gata i Washington DC som är knutpunkt för lobbyföretag. Målet var att

ersätta så många demokrater på lobbyfirmor som möjligt med republikaner. Gradvis förändrades därmed lobbyismens roll i Washington från att ha en ofta konstruktivt rådgivande relation med kongressen, till att bli ett verktyg för radikala idéer hos republikanerna.

I samma veva skedde också en revolution inom det republikanska partiet, där man ersatte moderata republikaner med dogmatiskt konservativa. Skattesänkaraktivister som Grover Norquist (som även låg bakom K Street Project) har varit otroligt effektiva i att organisera republikanerna kring denna sammanhängande fråga, och att stöta ut alla republikaner som tummar på dessa regler. Efter att Bush förlorade valet mot Bill Clinton 1992 sade Norquist att det var bra, eftersom Bush höjt skatterna och bör bestraffas för detta. Sedan dess har Norquists inflytande vuxit enormt och han ses numera som en ideologisk ledargestalt bland republikanerna. I dag har nästan alla republikaner i kongressen skrivit under Norquists berömda ”kontrakt”, *The Pledge*, där man lovar att aldrig under några omständigheter höja någon skatt. Inför presidentvalet i fjol hade för första gången samtliga ledande republikanska kandidater skrivit under det.

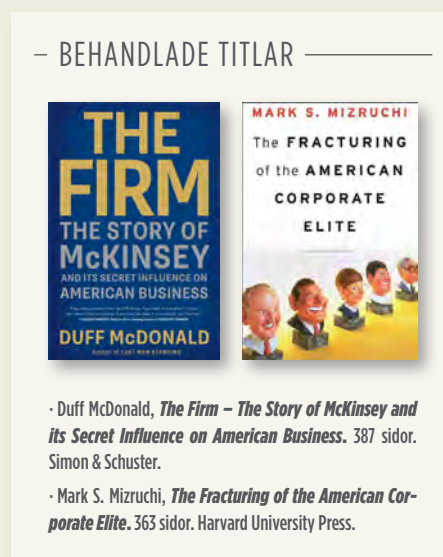
Skatteviljan hos näringslivets organisationer i Washington har samtidigt försvinnat. Under 1970- och 80-talet hade exempelvis Business Roundtable och deras liknande organisationer i Washington alltid föreslagit skattehöjningar för antingen företagen eller för privatpersoner när budgetunderskottet blev för stort; numera föreslår man aldrig något sådant.

Under de stora politiska debatterna i USA de senaste åren har näringslivet antingen motarbetat Washington eller varit passiva. Efter finanskraschen 2008, under 2009 års förhandlingar om Obamas sjukvårdsreform och under låsningen i kongressen sommaren 2011 – då USA riskerade statlig konkurs efter att kongressen vägrade höja skuldtaket, vilket slutade med att Standard & Poor nedvärderade landets kreditstatus – hjälpte Business Roundtable inte till med någonting. Man föreslog inte skattehöjningar som man gjort i tidigare kriser och kom inte med några konstruktiva råd till vare sig Obama eller den republikanska oppositionen. Om näringslivselitens frånvaro under debatten om Obamas sjukvårdsreform konstaterar Mizruchi: ”I en av vår tids viktigaste debatter nöjde sig näringslivets elit med att hålla sig på sidlinjen. I en situation som hade behövt deras ledarskap var denna grupp knappt synbar.”

MIZRUCHI HAR EN rad förklaringar till denna utveckling. Bland annat har närings-

livets direktörers uppdrag blivit mer flyktiga: för 30 år sedan satt en vd i snitt på sitt jobb i tio år, i början av 2000-talet sitter de bara i knappt 7 år. Han visar även hur globaliseringen har gjort företagsledning mer rörliga, vilket innebär att de inte har lika starka känslor gentemot landet de befinner sig i. Att investera i exempelvis utbildning för amerikanska barn är inte så självklart när ett företag har fler anställda i Kina och när vd:n rekryterats från Tyskland eller Singapore.

Fokus på aktieägarnas vinster har också skadat chanserna för företag att enas om långsiktiga mål. Efter 1980-talets mergers & acquisitions-våg ökade kraven på att tillfredsställa aktieägarnas intressen. Därmed

slutade de stora företagen att vara institutioner som tänkte på långvarig hållbarhet och förvandlades till verktyg för att kortsiktigt maximera vinst, så att de skulle kunna säljas vidare.

Ett generationsskifte i det amerikanska näringslivets topp har också varit betydelsefullt. Moderata pragmatiker har försvunnit och ersatts av mer dogmatiska ledare med krasst fokus på kortsiktig vinst, som har mycket mindre kapacitet för att åstadkomma kollektiva lösningar på problem som är viktiga både för näringslivet och samhället i stort. Detta skifte har enligt Mizruchi spelat en avgörande roll i krisen för 2000-talets demokrati i USA.

Alltså har vi i dag en näringslivselit som är fragmenterad, ineffektiv och ovillig att ta itu med landets stora problem och hålla de destruktiva inslagen i amerikansk politik under kontroll. Mizruchis poäng är inte att näringslivet har för litet politiskt inflytande – rent ekonomiskt har de aldrig spenderat mer pengar på politisk opinionsbildning eller lobbying – utan att det gradvis har av sagt sig sitt politiska ansvar. Washington skulle behöva närings-

livet i ett konstruktivt samarbete av det slag som präglade USA på 1950-talet. Just bristen på en konstruktiv dialog mellan Washington och pragmatiska näringslivsledare framstår som en bidragande orsak till landets pågående kriser.

MIZRUCHI GRUNDLÄGGANDE TES är kanske litet överdriven. Näringslivets makt i Washington har inte minskat, men aktörerna är mindre intresserade av att agera tillsammans, eftersom de inte behöver det – de får igenom sina krav ändå. Det som försvunnit är snarare en viss typ av relation mellan Washington och näringslivet, den goda sortens lobbying där olika falanger av den amerikanska ekonomin för en ömsesidig, pragmatisk dialog och kommer med konstruktiva råd till regeringen för att förbättra hela landet. Det finns fortfarande gott om sådana ledare i det amerikanska näringslivet: Warren Buffett, Michael Bloomberg, Bill Gates, Starbucks-vd:n Howard Schulz, eller Eric Schmidt på Google och många andra (men långt ifrån alla) Silicon Valley-företag. Men det som saknas är inflytelserika organisationer som arbetar för något mer långsiktigt än de egna aktieägarnas vinster.

Journalisten George Packer skrev nyligen i sin uppmärksammade bok *The Unwinding* att den mest väsentliga förändringen i maktförhållanden i USA de senaste 40 åren är att ”organiserade arbetare har ersatts av organiserade pengar”. Facken har kollapsat, medan näringslivet tycks starkare än någonsin. Men Mizruchi visar övertygande att det snarare handlar om ”oorganiserade pengar”. Näringslivet talar inte längre med en enad röst, utan en kakafoni av individuella krav som ofta står i direkt konflikt med varandra. Onkel Sam skulle kunna citera Alfons Åberg: alla bara tänker på sig själva, ingen tänker på mig.

Båda dessa böcker visar vikten av att USA:s näringsliv engagerar sig i landets allmänna intressen igen. Washington behöver mer inflytande från näringslivet, inte mindre inflytande. Men först måste näringslivet förändras i grunden; direktörerna måste få ett samvete igen, de måste lära sig att ta ansvar för det stora samhället och den amerikanska medelklassen och se sin egen roll i den långsiktiga globala ekonomin och planetens välbefinnande, bortom kosmetiska CSR-kampanjer.

Ringer någon McKinsey och styr upp detta?

► Martin Gelin är New York-korrespondent för *Dagens Nyheter* och senaste författare till *Den amerikanska högern – Republikanernas revolution och USA:s framtid*.

KERSTIN THORVALL VAR en författare som ständigt skrev om sig själv. Hon var därtill extremt produktiv och kom ofta ut med en eller flera titlar per år, samtidigt som hon också var en driven och uppskattad illustratör. Enligt all rim och reson borde det inte finnas så mycket kvar att skriva om hennes liv eftersom hon själv till synes uttömt ämnet och därtill gjort det med en vägran att utelämnas ens de minsta, mest pinsamma små detaljer. Men det finns mer. Efter att ha läst Beata Arnborgs biografi, *Uppror i skärt och svart*, är jag övertygad om att Kerstin Thorvall aldrig kan bli ett uttömt ämne. Som person var hon också mycket mer än vad varje enskild bok eller ens böckerna sammantagna skulle kunna rymma. Arnborgs biografi är, detta till trots, ett försök att fånga Kerstin Thorvalls väsen och liv i en enda bok och denna livsskildring är, liksom Thorvalls egna versioner, högst läsvärd. Beata Arnborg har tidigare fått stor uppmärksamhet för sin skildring av Barbro Alving (Bang) i biografien *Krig, kvinnor och gud* (2010).

Biografien är en intressant konstnärsskildring som ger en inblick i författarens villkor under andra halvan av 1900-talet. Det är fascinerande att få följa Thorvalls karriär som väldigt tidigt tog en överraskande framgångsrik väg, med tanke på hur svårt det ofta är för unga konstnärer att slå igenom. Efter att ha gått en utbildning i kläddesign blev Kerstin under några år modetecknerska i Paris, där hon bjöds med på alla de mest inflytelserika modevisningarna. Det faktum att hon var bra både på att teckna och skriva har varit till stor nytta för Thorvall i karriären, och hon fick så småningom ett högt anseende inom båda sina specialiseringar. Det bidrog även till att det fanns en hög grad av omväxling i hennes yrkesliv. Ofta kom Kerstin ut med en barn- eller ungdomsbok under samma år som hon skrev en vuxenbok och tecknade.

Hon var under många år också en uppskattad krönikör för *Damernas värld*. Under 1950-talet etablerade Thorvall sig som

ungdomskännare genom en serie reportage och genom livsstilsboken *Boken till dig*, som också var Thorvalls debut som författare. I boken blandades goda råd om mode med goda råd om livet och kärleken för ungdomar på ett sätt som visade sig uppskattas mycket av många unga läsare. Beata Arnborg erkänner själv sig vara en av de Thorvall-läsare som först lärt sig upp-

värt att så mycket av det Thorvall skrev fick stor betydelse som uttryck för en förändring som låg i tiden vid stunden för just den publikationens tillblivelse. Hennes reportageserie om ungdomar och *Boken till dig* bevittnar födelserna av den framväxande ungdomskulturen och hjälpte enligt Arnborg till att bana vägen för en ny syn på tonåringar. "Föräldrar uppmanades nu att visa sina tonåringar såväl hänsyn som respekt." I *Boken till dig* tecknade Thorvall även fram det nya klädmode som bidrog till att märka ut denna nya ungdomskultur. Som ungdomslitteraturförfattare vann Thorvall flera priser och hennes "Vart ska du gå?" "Ut!" blev tongivande i 1960- och 1970-talets diskussioner om ungdomsromanen. Den gav uttryck för det som kommit att kallas för ungdomsromanens "jämlika tilltal", där berättelsens perspektiv utgår ifrån den ungdomliga huvudkaraktären utan att moralisera utifrån vuxenvärldens normer. Thorvalls debattartikel "Bor alla barnboks-författare i Tomtebolandet?" som publicerades i *Expressen* 1965 är ett annat exempel på när Thorvall stått mitt i förändringarnas vindar. Artikeln orsakade en debatt om könsroller och om verklighetstrogenheten i barnlitteraturen för de allra yngsta, som i förlängningen inspirerade till den nya socialrealistiska strömningen inom 1960- och 1970-talets bilderboksutgivning.

När det gäller vuxenlitteraturen gav Thorvalls *Det mest förbjudna* från 1976 upphov till en het debatt om vad som lämpade sig att skriva om när det gällde kvinnors personliga erfarenheter och sexualitet. Romanen är kanske

den mest åberopade när det gäller att exemplifiera den väg av kvinnlig så kallad bekännelselitteratur som växte fram under 1970-talet. Andra författare som skrev bekännelseromaner var bland andra Sun Axelsson och Kerstin Strandberg. För Thorvall blev debatten och kritikernas fördömande utlåtanden en fruktansvärd motgång som plågade henne under en lång period av hennes liv. Längre fram fick romanen *När man skjuter arbetare* (1997)

KONSTARTERNA & MEDIER

Beata Arnborg

Uppror i skärt och svart

ATLANTIS | 404 S. | ISBN 9789173535878

HON VAR FÖR MYCKET BÅDE PÅ DET BRA OCH DÅLIGA SÄTTET

Recensent Sara Kärrholm

TROTS ATT KERSTIN Thorvall skrev oerhört mycket om sig själv visar Beata Arnborg i sin läsvärda biografi att det finns åtskilligt att tillägga. Boken är en berättelse om en person som ständigt var i konflikt men som också var helt igenom mänsklig och därför blev älskad av många.

skatta, för att inte säga dyrka, *Boken till dig*. Det anmärkningsvärda med denna bok var att den tog ungdomars situation och problem på allvar på ett sätt som var ovanligt i samtiden samtidigt som den innehöll mer lättsamma inslag och intervjuer med läkare och andra "experter".

Thorvalls produktion, som omfattar en lång rad vuxenromaner, ungdomsböcker och barnböcker, är inte endast imponerande genom sin volym. Det är anmärknings-

funktionen att bli den slutgiltiga återupprättelsen av Thorvalls författarskap. Romanen och hela Signe-trilogin har inte minst framhävts som kulturhistoriskt värdefulla skildringar av klassamhället under första halvan av 1900-talet.

DET FINNS ÖVERLAG många vittnen om hur betydelsefull Kerstin Thorvall varit för sina läsare som en inspirationskälla och för den möjlighet till identifikation som gavs i hennes romaner och krönikor. Hon gjorde sig känd som en skribent som berättade som det var, utan förskönande omskrivningar och utan att dölja någonting, ens om det handlade om de mest tabubelagda ämnen. För många läsare blev det en tacksam ventil för de egna frustrationerna att läsa om någon annans erfarenheter av att inte alltid förbehållslöst tycka om och uppoffra sig för sina barn. Bakom Thorvalls starka synpunkter i ämnet låg ett komplicerat förhållningssätt till hennes egen överbeskyddande och uppoffrande mamma.

Få personer har varit så besvärliga och obekväma som Kerstin Thorvall var, både i det privata och i det offentliga. Hon trilskades för det mesta och bråkade högljutt med såväl familj och vänner som kritiker och andra förespråkare för det litterära etablissemanget. Precis som Cristine Sarrimo noterat i sin avhandling, *När det personliga blev politiskt* (2000), fungerar Thorvalls författarskap så att hennes personliga erfarenhet blev till politiskt sprängstoff, just genom den starka identifikationen som kunde uppstå mellan henne och hennes läsare. Hon hade starka feministiska ståndpunkter, men lyckades ändå hamna i konflikt med de flesta feminister under 60- och 70-talet, perioden då kvinnorörelsen växte sig som starkast. Konflikterna berodde på att hon hade svårt att se utanför sig själv. Hon beskrev kvinnornas situation utifrån hur hon upplevde den och utan några tillrättaligganden för att anpassa sig till ett kollektivt mål. Hennes sätt att framhäva kvinnans rätt till arbete samtidigt som hon lade stor vikt vid sådant som mode och kvinnans rätt att också vilja vara en god förälder retade exempelvis gallfeber på kvinnorättskämpen Eva Moberg, författaren till den inflytelserika debattskriften *Kvinnans villkorliga frigivning* från 1961.

ARNBORGS BERÄTTELSE OM Kerstin Thorvall är en berättelse om otaliga konflikter och berg- och dalbanerelationer mellan privatpersonen Kerstin och familjemedlemmar, förläggare, kollegor och älskare. Det är också berättelsen om en person som tillät sig att vara helt igenom mänsklig och som blev högt älskad av många. En av de saker som mest fascinerar mig med personen Kerstin Thorvall är hur hon kunde förena en sådan stark livslust med en lika stark livsångest. Hur går det egentligen ihop? Kerstin Thorvall var en på många sätt komplicerad och paradoxal personlighet; en som ville älska och dansa genom

tens och kritikerkårens aktning av hennes författarskap under sin levnadstid och det gav henne en stark tillfredsställelse mitt i den livsångest som på många sätt förvärrades med tilltagande ålder.

Arnborg lyckas hålla sitt eget språk precis så genomskinligt att det blir följsamt att läsa, samtidigt som det inte lägger något hinder i vägen för mottagandet av Thorvalls språk. Det hör nämligen till en av bokens förtjänster att Thorvalls språk är så genomgående närvarande i texten. Thorvall uttryckte sig inte bara med ett originellt språk i sina böcker och krönikor. Språket hörde intimt samman med henne

i allt hon tog sig för och boken ger många bevis för hennes språkliga bravur, även i brev, i dialoger och andra helt vardagliga sammanhang. Ett annat lyckosamt inslag är bokens formgivning i skärt och svart tillsammans med alla de bilder från Thorvalls egen penna som finns inlagda här och där. Det är därtill befriande att Arnborg emellanåt inte kan låta bli att döma Kerstin för en del av de många tvivelaktiga handlingar hon begått mot sin familj, samtidigt som hon vidmakthåller en respektfull hållning mot människan och konstnären Kerstin Thorvall.

BIOGRAFIN INLEDS MED ett uttalande som Sara Lidman fällde om Kerstin vid en offentlig uppläsning som hade sparat ur: "Kerstin, du är en katastrof." Lidman förklarar vidare: "Du vågar visa oss alla hur vi står inför kärleken. Vi står absolut hjälplösa. Du ger den mest katastrofala sidan av mig själv en röst. Att du vågar. Jag älskar dig, Kerstin, för ditt mod!" Uttalandet fångar något av det som jag uppfattar som Kerstin Thorvalls essens: hon

var helt enkelt för mycket, samtidigt som hon var högst älskvärd och också älskades av många. Hon var för mycket på både det bra och det dåliga sättet: genom denna för myckenhet växte hon sig lika stor som livet självt, med alla dess skavanker och ljusglimtar.

► Sara Kärrholm är docent i litteraturvetenskap och lektor i Förlags- och bokmarknadskunskap vid Lunds universitet.

► Kerstin Thorvall, 1970.

livet, men som ibland inte klarade av att gå ut bland folk på egen hand.

Biografen är även berättelsen om en författares resa genom en litteraturkritikerens skärseld i samband med mottagandet av *Det mest förbjudna* – den totala förödmjukelsen – mot ett helhjärtat erkännande på den litterära parnassen. Efter publiceringen av Signe-trilogin, vars första del är *När man skjuter arbetare* (1997) tilldelades Thorvall Ivar Lo-Johanssons litteraturpris och hon har sedan dess räknats som en av Sveriges mest betydande författare. Det är trösterikt att hon, till skillnad från många andra, fick uppleva detta lyft i allmänhe-

Sara Danius

Den blå tvälen– *Romanen och konsten att göra saker och ting synliga*

BONNIERS | 430 S. | ISBN 9789100120498

ÄR REALISMEN FRÄMMANDE FÖR VERKLIGHETEN?

Recensent *Hans-Roland Johnsson*

SARA DANIUS HYPOTES är att avståndet mellan litteraturen och världen aldrig varit större än i den realistiska 1800-talsromanen, här främst representerad av Stendhal, Balzac och Flaubert. Hon kanske inte får oss att revidera vår läsning av dessa klassiker men hon får oss att läsa dem bättre.

KONSTARTERNA & MEDIER

SIN INFLYTELSERIKA STUDIE *Mimesis* från 1946 utredde den tyske litteraturforskaren Erich Auerbach hur den seriösa skönlitteraturen från Homeros till Virginia Woolf gradvis förändrades genom att i allt högre utsträckning inkorporera alldagliga och jordnära aspekter av tillvaron, vilka tidigare främst tillhört komedins domäner. I början av 1800-talet, när industrialisering, urbanisering, alfabetisering och en växande medelklass skapade en delvis ny läsekrets med andra förväntningar på skönlitteraturen, bredades ytterligare det sociala och politiska

spektrum inom vilket författare som De-foe, Goethe, Austen eller Chateaubriand tidigare arbetat. Senare under århundradet kunde författare som Huysmans eller bröderna Goncourt göra även torftiga delar av de lägre klassernas liv till föremål för allvarligt syftande framställningar. Med en term hämtad från samtida strömningar inom måleriet kom denna typ av litteratur att betecknas som "realistisk". I litteraturhistoriska handböcker förknippas den i första hand med Stendhal, Balzac, Flaubert och Zola, även om utvecklingen också ägde rum i länder utanför Frankrikes gränser.

Den realistiska genren – vanligtvis i form av en roman – uppfattas ofta som en möjlig framställning av den reella världen i den bemärkelsen att den även ger plats för drastiska och ibland motbjudande skildringar samt att den på ett objektivt sätt berättar om något som skulle ha kunnat vara en verklig händelse. Den formar sig med andra ord till en "som-om värld". En förutsättning för att berättelsen skall framstå som verklighetstrogen är att den saknar osannolika element, vilket Aristoteles redan framhöll i *Om diktkonsten*. Den realistiska romanen blandar faktiska beskrivningar av händelser eller platser (till exempel staden Rouen i *Madame Bovary*) med trovärdiga, men påhittade, miljöer och personteckningar som läsaren känner igen från sin egen erfarenhet och vilkas uppgift det är att suggerera verkligt liv.

Det handlar således om att med verkligheten som ram och förebild styra läsarens inbillningskraft så att övertygande gestalter och skeenden tornar upp sig för den inre synen. Att "verkligheten" är en produktiv och uppskattad komponent i modern skönlitteratur speglas av förhållandet att romaner som *Madame Bovary* och *Anna Karenina* kommit att utgöra själva sinnebilden för vad en roman egentligen är. Andra typer av berättelser, såsom fantasy eller science fiction, uppfattas vanligen som avvikelser från romanens standardmodell.

Även om till synes verklighetsförankrade omständigheter och en trovärdig psykologisk gestaltning är viktiga genremarkeringar, utmärks den realistiska 1800-talsromanen inte minst av detaljerade beskrivningar av de fiktiva personernas utseende, deras klädsel, de platser de vistas på eller den miljö de lever i. De stundom långa utvecklingarna formar sig ibland till hela block och fungerar då nästan som den ömsom kommenterande, ömsom förklarande kören i ett grekiskt drama, som i Melvilles valfångstäventyr *Moby Dick*, eller som veritabla detaljrika fresker, som i Zolas uppmålning av torghandeln i *Hallarna*. Bland olika typer av beskrivningar som

står författaren till buds är den visuella en av de mera verkningsfulla för att skapa en realistisk illusion. Den visuella noggrannheten är inte förvånande eftersom den ger ett intryck av tillägnad kunskap, ty det visser tror vi oss också vanligen veta (jämför grekiskans *oida* som betyder "jag vet", men egentligen "jag har sett").

Handlingen i en realistisk roman kan ta olika vändningar, men måste på ett eller annat sätt vara sammanhängande. Beskrivningens plats i romanen är inte lika självklar. Roland Barthes föreslog 1969 i artikeln "L'effet de réel" att "överflödiga" beskrivningars uppgift är att skänka en viss stämning, samtidigt som de i texten fungerar som arbiträra, men inte nödvändiga markörer för det som skulle kunna vara verkligt.

SARA DANIUS VILL i sin större betraktelse *Den blå tvälen – romanen och konsten att göra saker och ting synliga* på ett nytt sätt förstå betydelsen av visuellt inriktade beskrivningar i den realistiska romanen. Danius väljer att främst uppehålla sig vid ett par kända franska 1800-talsromaner av Stendhal, Balzac och Flaubert, eftersom det enligt hennes uppfattning är litteratur från detta språkområde som förmår att "famna mest". Hon uppmärksammar på ett förtjänstfullt sätt inte bara hur de olika författarna gestaltar fiktiva personer, utan även hur de behandlar materiella objekt, bland annat kläder. Mode blir litterärt intressant när människors sociala status inte längre alltid korrekt kan avläsas genom deras klädsel, och klädedräkten dramatiserar således på ett intrikat sätt förhållandet mellan att se och veta. För Danius innebär detta att mode är en nyckel till att förstå den realistiska romanens politiska dimension, inte minst hos Balzac. Även Stendhal var medveten om modets betydelse och han gjorde, med Danius ord, sin hjälte Julien Sorel i *Rött och Svart* till "ett laboratorium för ett gigantiskt klädkodsexperiment".

Det som intresserar Danius i första hand är dock inte själva "seendet" eller det faktum att den visuella beskrivningen utgör ett avbrott på den narrativa linjen – och att handlingen då stannar upp – utan hur den litterära realismen "misslyckas med ambitionen att framställa verkligheten", när den försöker synliggöra den. Hennes i förstone kanske överraskande hypotes är att "avståndet mellan den gestaltande litteraturen och den gestaltade världen har historiskt sett aldrig varit större" än i den realistiska 1800-talsromanen. Danius framhåller att även om verkligheten i den realistiska romanen kommer till uttryck som en synlig värld, är den inte därmed förklarad, "genomskinlig", eftersom att se inte är liktydigt med att veta. Tvärtom, i

denna typ av litteratur finns ”en grundläggande misstänksamhet mot den synliga världen”, trots att författarnas ambition varit att på ett näst intill vetenskapligt stringent sätt blottlägga hur människan och samhället fungerar. Danius menar att en författare som Stendhal – vars bestämning av romanen som en ”spegel” av världen ofta citeras som realismens credo – ”i själva verket återskapar världens oläsbarhet”. Ett studium som fokuserar på hur ”1800-talsrealismen springer ur en generell verklighetsförlost” är av värde, eftersom – om vi får tro Danius – ”den moderna konsten att göra saker och ting synliga

ambition från 1800-talets senare hälft och framåt, är däremot inte så sällan av sådan natur att de skulle kunna vara hämtade ur ”verkliga livet”. Det är inte förvånande att Dubois räknar in Georges Simenon i realisternas skara.

Ett exempel på Danius sätt att dissekera den visuellt orienterade framställningen är hennes analys av Emma i *Madame Bovary*, vilken inte på ett traditionellt vis är centrerad kring själva personen utan kring hur hon som bild avslöjas som ett objekt i ”det manliga begärets kraftfält”. Danius läsning verkar dock till mindre grad ta tillräcklig hänsyn till hur Flaubert låter

sionomi eller klädsel är en del av en större helhet. Något sådant som Emma eller hennes kläder har ju aldrig existerat så det finns inget att avbilda, däremot att hitta på. Problemet i en diskussion om de möjliga världar som *Madame Bovary* och andra realistiska romaner utgör är att sådana uttag ser ut på samma sätt som utsagor om reella företeelser. Emmas dräkt beskrivs semantiskt på samma sätt som staden Rouen, trots att vi rör oss mellan två olika referentiella fält i romantexten: den påhittade världen och den verifierbara världen.

När Danius i sin penetrerande och intressanta genomgång av beskrivningens form i *Madame Bovary* och *Hjärtats fostran* skickligt spjälkar upp Flauberts intrikata bildteknik i dess beståndsdelar, är hennes diskussion av sådana scener emellertid förankrade i den realistiska illusionen. Danius skriver exempelvis att vi inte särskilt ofta får höra vad Charles och Emma säger, men sådana samtal har aldrig ägt rum. Det som är nedtecknat är vad Flaubert fantiserar fram – det finns inget bortom texten och det som läsaren, möjligtvis, avläser som ”del av samtal”. Danius sätt att beskriva apotekaren Homais som en författare med en stil som skiljer sig från ”kollegan” Flauberts egen är ett exempel bland flera hur lätt det är att tala om fiktiva gestalter som om de vore riktiga personer. Danius blir därför själv ett exempel på hur vi lever oss in i den realistiska romanens text, hur vi accepterar dess förutsättningar och – om en sådan anmärkning tillåts här – hur vi talar om dess tillskapta, fiktiva värld som om den vore en spegel av verkligheten. Det är av denna anledning som flera av Danius utläggningar och utförliga förklaringar blir spännande.

Danius val att i detalj behandla en viss aspekt i några romaner är en styrka, eftersom ämnesbegränsningen tillåter en djupare genomlysning i detta perspektiv av några mycket kända texter i den franska litteraturens kanon. Det är också en svaghet eftersom genomgången i mindre utsträckning säger något om den realistiska litteraturen i allmänhet. Innebär då Danius genomgång att läsaren nu är beredd att revidera sin läsning av *Madame Bovary* och andra realistiska klassiker? Kanske inte, även om han eller hon säkerligen läser dem med en fördjupad uppmärksamhet – och all god litteraturkritik har ju som främsta uppgift att göra oss till bättre läsare.

► Avbildningar av Zola, Flaubert och Stendhal. Men vad avbildade deras verk egentligen?

inte har gjorts till föremål för systematisk reflexion”. Denna ansats innebär en distansering från tidigare studier i ämnet som till exempel Peter Brooks *Realist Vision* och Jacques Dubois *Les Romanciers du réel*.

ATT DEN REALISTISKA romanen inte alltid är realistiskt övertygande är en viktig och bara skenbart paradoxal anmärkning, men kanske inte primärt på grund av att romanen ”frambesvärjer verkligheten” och misslyckas som mimetisk konst, vilket Danius menar, som att den medvetet för in ett konkurrerande estetiskt element till den mimetiska återgivningen. Hos namnkunniga författare som Flaubert eller Zola får själva beskrivningen allt som oftast ett egenvärde. Stil, retorik och kompositionsteknik blockerar då försöket att skapa en alternativ fiktiv verklighet. Emmas och Rodolphes möte som interfolieras med lantbruksmässans livliga aktiviteter, hennes och Léons dräpliga färd längs Rouens gator i en täckt droska och Emmas utdragna död i *Madame Bovary* är exempel på konstfärdigt elaborerade scener som får läsaren att beundra Flauberts skickliga penna snarare än att beröas av Emmas öde. Sådana textavsnitt bryter den realistiska illusionen. De signalerar inte verklighet utan litteratur. Texter i den realistiska genren, med fokus på själva handlingen och präglade av en mindre konstnärlig

olika perspektiv – de litterära gestalternas likväl som berättarens – sammantaget forma sig till en större helhet. Scener och beskrivningar är inte solitära storheter i Flauberts sammansatta väv. Det viktiga är ju hur läsaren, givet alla indikationer, styrs av författaren för att förstå Emma, både som person och till utseende. Vi läser en roman som summan av alla dessa komponenter. Charles Bovarys märkliga mössa, som förekommer i inledningen till romanen, nämns utan vidare kommentar av Danius. Trots att mössan beskrivs ingående av Flaubert har ingen riktigt lyckats förstå hur den egentligen ser ut. Är detta kanske en bild av den visuella beskrivningens tvetydighet? Även i andra udda passager, samt genom den subtila användningen av ironi vilken eventuellt är riktad mot både Emma och läsaren, förefaller det som om Flaubert öppnar för möjligheten till en mer komplex förståelse av romanen. De partiella analyser som Danius presenterar är alla tänkvärda och avslöjar något väsentligt om Flauberts tillvägagångssätt, men de skulle ha behövt integreras i en mera totaliserande och sammanhållna analys för att kunna bidra till en övergripande förståelse av *Madame Bovary*.

ORD SOM BESKRIVA, bild, bildrum och synliggöra i Danius framställning suggererar att framställning av en romanpersons fy-

► Hans-Roland Johnsson är fil. dr och forskare i franska vid Stockholms universitet.

Ragnar Haake

Frihetskonst – Författarroll och modernitet genom Sven Lindqvists tidiga författarskap

ATLAS | 340 S. | ISBN 9789173894364

KONSTNÄRLIG ESSÄFORM MED SANNINGS- ANSPRÅK

Recensent *Stina Otterberg*

RAGNAR HAAKE BELYSER hur Sven Lindqvist sätter frågor om litteraturens funktion och författarens ansvar på spel. Särskilt värdefullt är Haakes utredning av den essäform Lindqvist utvecklade och som har sanningsanspråk som för den nära vetenskapen.

KONSTARTERNA & MEDIER

JAG FÅR BÖRJA med två bilder. Den första hämtar jag ur Ben Lernalers bok *Leaving the Atocha Station*, en roman som handlar om en amerikansk diktarstipendiat i Madrid, men som också bär på ett metafiktivt stråk om litteraturens själv, om dess funktioner, dess betydelse, dess nytta eller onytt. Hos Lerner låter den sig bara fångas i negativa ordalag. Ungefär så här: det är svårt att leda i bevis att konsten egentligen behövs och lika lätt att visa hur överflödig

den är. Kanske är det insikten om allt som dikter inte kan göra som får romanens huvudperson att förlamas av (o)möjligheten i sitt eget poetiska projekt. Dikter kan inte störta regeringar eller avblåsa folkmord. De kan inte avskaffa klassamhället eller rädda planeten. Och samtidigt är tanken på en värld utan dem outhärdlig. "I realized that, in such a world, I would swallow a bottle of white pills", konstaterar romanens antihjälte.

Min andra minnesbild är från ett seminarium på Bokmässan nu i år där *Dagens Nyheter*s kulturchef Björn Wiman samtalande med de rumänska författarna Mircea Cărtărescu och Norman Manea. Samtalet handlade om författarens ansvar i den publika debatten – men kretsade också kring hur både Maneas och Cărtărescus författarskap ställer sig i dialog med Thomas Manns. Särskilt är det *Bergtagen* och avskildheten på sanatoriet Berghof som återkommer: en tidsficka och ett gömställe som gör att huvudpersonen Hans Castorp kan upprätta ett perspektiv på livet nedanför. För Cărtărescu var tanken på isolering inte bara en romanstrategi. "Det var också idén om en inre frihet som höll oss levande under kommunismen, som hjälpte oss att överleva", sade han.

En annan författare som ägnat sig åt friheten som löfte och motsättningarna mellan verklighet och litteratur är Sven Lindqvist. Hos honom är det kanske främst Herman Hesses roman *Glaspärlspelet* som skickar impulser genom i synnerhet det tidiga författarskapet. Detta har nu ägnats en avhandling. Det är Ragnar Haake från Umeå universitet som skriver under titeln *Frihetskonst. Författarroll och modernitet genom Sven Lindqvists tidiga författarskap*. Den period som studeras infaller mellan Lindqvists debut 1955 och boken *Praktika* från 1962. Det är sju år som är utsnittade ur en annan tid, men som lyfter fram problem minst lika angelägna och aktuella i dag.

DE FEM BÖCKER Haake behandlar i studien är *Ett förslag* (1955), *Handbok* (1957), *Reklamen är livsfarlig* (1957), *Hemmaresan* (1959) och *Praktika* (1962). Särskilt i fråga om den senare får Haake också anledning att aktualisera *Myten om Wu Tao-tzu* från 1967 som han framhåller som en dystopisk kontrast mot den utopi om frihetskonsten – löftet om en estetik som griper in i våra liv på riktigt – som *Praktika* drömmer om och argumenterar för. Mellan de två böckerna ligger strömkantringens år. *Myten om Wu Tao-tzu*, skriven i ett helt annat politiskt skede, tycks radera den där myten om framsteget. Men 1962 var en bok som *Praktika* fortfarande möjlig. Haake framhåller den som en korsväg för romantik och pragmatik i det tidiga sextioalet. Han

läser den som ett litterärt manifest där texten argumenterar för nyttan med onyttan och tecknar Lindqvists konstprogram som på samma gång reformistiskt och avantgardistiskt.

En tidig debattartikel som Sven Lindqvist skrev i *Dagens Nyheter* hade rubriken "Varför litteratur?". Ragnar Haake tar fasta på detta som en central fråga i Lindqvists författarskap. Till utgångspunkt för sin studie tecknar han en bild (möjligen väl härddragen) av ett femtiotal där moderniteten när exempellösa framgångar, men där modernismens strävan efter autonomi samtidigt gått så långt att den blivit ett problem. Förutsättningarna för Lindqvists eget skrivarliv identifierar Haake mot den bakgrunden: en upplevelse av att friheten blivit ett fängelse och att litteraturen tappat kontakten med verkligheten. Att bergstoppen och livet nedanför vänt sig från varandra och blivit sig själva nog.

”Jag har till exempel svårt att nöja mig med att Gunnar Nordahls sublimala lugn på fotbollsplanen skulle utgöra Lindqvists främsta estetiska inspiration.”

AVHANDLINGEN PRÄGLAS AV ett dubbelt arbetssätt. Den har både en närläsande ambition och ett litteratursociologiskt fokus. Avhandlingsförfattaren intresserar sig för hur Lindqvists texter sätter frågor om litteraturens funktion i samhället och författarens ansvar på spel, men han vill också med Sven Lindqvist som exempel undersöka hur författarnas villkor ser ut just i detta historiska skede. Studien pendlar därför mellan en uppmärksamhet på Lindqvists författarskap som en värld i sig och ett betraktande av hans texter som en utkristallisering av något i tiden. Överlag klarar Haake detta dubbla uppdrag rätt bra, även om det ibland blir en krock mellan närläsning och sociologisk metod där texten inte riktigt bringar reda i huruvida Lindqvist främst ska behandlas som en "case study" från ett litterärt fält eller om det ska utredas en problematik i hans böcker. Avhandlingen är som bäst när den ägnar sig åt det senare.

Särskilt värdefullt är det att Ragnar Haake har ett längre genrehistoriskt orienterat kapitel där han utreder den essäform som blivit Sven Lindqvists särart. Haake

► Författarparet Sven och Cecilia Lindqvist 1964.

visar övertygande hur denna texttyp växer fram som Lindqvists *modus scribendi* – en hybridform med ett personligt tilltal, inte utan poetiska inslag, men med ett sanningsanspråk som för den närmare vetenskapen än fiktionen. ”Tvärlitteratur”, som Lindqvist själv har kallat det. Det är också utmärkt att Haake placerar Lindqvist i en tradition av moralisk litteratur och lärodikt med rötter hos Vergilius och Lucretius och att han visar på viktiga impulser från både klassicism och upplysning. Överlag är avhandlingsförfattaren skicklig att hitta de historiska linjerna. Något han däremot helt utelämnar är essäns samband med kritiken något som jag tror kunde givit en del samtida kontaktytor som nu saknas i avhandlingen. I det kulturradikala femtiotalet är ju de kritiska texttyperna ständigt närvarande, inte minst i den tidning Sven Lindqvist då och då medverkade i och som styrdes av professor Tingsten, vars ideologiska program Alf W. Johansson har visat spinner runt ett enda begrepp: frihet.

Likaså är det visserligen givande att Haake sätter Lindqvists livspoetiska projekt i samband med författare som Henry David Thoreau och Vilhelm Ekelund, men till del sker det på bekostnad av en uppmärksamhet på femtiotalets egen litteratur och kultur. Debattartikeln ”Varför litteratur?” var till exempel inte någon engångshändelse, som man kan få intryck av här, utan en del i en lång debatt som lockade en mängd skribenter. Även i stilistisk bemärkelse riskerar Haake att överbetona Lindqvist som en särling. Här tror jag att en uppmärksamhet på femtiotalets kritik kunde ha placerat författarskapet i ett textsammanhang och ett intellektuellt nätverk, som utan att devalvera värdet av Lindqvists böcker ändå fått dem att framstå som något mindre unika, något mer dialogiska. Jag har till exempel svårt att nöja mig med att Gunnar Nordahls sublimes lugn på fotbollsplanen skulle utgöra Lindqvists främsta estetiska inspiration. Det måste gå att hitta också

litterära valfrändskaper i samtiden, lika relevanta som de historiska inspirationskällor Haake övertygande visar upp.

DE MÅNGA INTRESSEVÄCKANDE och skärpta diskussionerna utgör en stor förtjänst i den här avhandlingen – utom i något enstaka fall där argumentationen tappar över i spekulation. Ett sådant exempel är Haakes tolkning av Sven Lindqvists uttalande om essän som konstnärlig litteraturform, något avhandlingsförfattaren uppfattar som ett medel att legitimera författarskapet på det litterä-

ra fältet: ”han är upptagen med att få ett erkännande som författare”. I mina öron låter detta som för mycket av kalkyl och efterhandskonstruktion. Jag är möjligen förgiftad av drömmen om glaspärlespelet, men jag uppfattar författarens behov av – och begär efter – essäformen framför allt sammanhörandes med en inre drivkraft som tillhör skrivandet självt i mycket högre grad än det tillhör marknaden eller de yttre belöningsystemen. Jag ser det som det ärliga sökandet efter ett möjligt sätt att tala. Resten är sekundärt. Jag kan förstås ha fel.

Däremot är det sympatiskt och lovvärt att Ragnar Haake låtit den essäistiska rörligheten i Sven Lindqvists författarskap motsvaras av en rörlighet i den egna texten. Några undantag finns. Avhandlingen hade klarat sig fint utan ett par alltför teoritunga och kursuppsatsmässiga avsnitt med pliktskyldiga redovisningar av Foucault och Bourdieu – teoretiker som Haake sedan använder så pass allmänt att dessa inslag med fördel kunnat tonas ned och läggas på fotnotnivå. I gengäld hade jag gärna sett en mer utförlig forskningsredovisning av tidigare kommentarer på området, något som avhandlingsförfattaren får avklarat väl raskt och smärtfritt.

MEN DET ÄR anmärkningar i marginalen. Som läsare känns det framför allt väsentligt att mötas av en avhandling som i så hög grad präglas av ett personligt engagemang – ett engagemang som inte står i vägen för klarhet och precision i diskussioner och argument. Däri ligger en stor del av bokens läsvärldhet. Ragnar Haake griper efter mycket i *Frihetskunst*. Han når inte allt. Men långt hellre en sådan hållning än en avhandling som nöjer sig med för lite.

► Stina Otterberg är fil. dr i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet.

Bia Mankell & Per Dahlström *Modets bildvärldar – Studier med utgångspunkt i Röhsska museets modesamling*

RÖHSSKA MUSEET | 215 S.
ISBN 9789187039027

MODETS MATERIALITET ÄR PÅ MODET

Recensent *Louise Wallenberg*

RÖHSSKA MUSEET i Göteborg har inriktat sig på att vara ett modemuseum och dess samlingar diskuteras i sex essäer i denna antologi, som är en blandning mellan coffee table book och akademisk studie. Boken är inte invändningsfri men skapar utan tvivel intresse för museets samlingar.

KONSTARTERNA & SAMHÄLLE

DENNA ANTOLOGI GES en beskrivande och målande bild av väl valda delar av Röhsska museets modesamling. I sex essäer analyseras och presenteras denna samling ur olika perspektiv, det konstvetenskapliga, det etnografiska och det konsumtionskulturella. Tillsammans bör dessa essäer förstås som ett medvetet försök att väcka ett mer aktivt samspel mellan forskning och museer till liv. I bokens inledning betonar en av bokens redaktörer, Bia Mankell, vikten

► Erik Wessel-Fougstedt. Akvarell från 1933.

av att studera modets materialitet, mer specifikt att den teoretiska inriktning som mycket av modevetenskaplig forskning antagit bör balanseras med studiet av modets och kläders materialitet (och de effekter kläder har på faktiska kroppar).

Samtidigt är också modets visualitet, det vill säga representationen av mode, i centrum för Mankell och hennes medförfattare: de olika artikelbidragen delar ett övergripande perspektiv, vilket presenteras som ett mantra genom boken, och detta perspektiv är det konst- och bildvetenskapliga. Med bild avses här bild i dess bredaste bemärkelse, i modesammanhang inte enbart själva bilden (modefotografiet eller modeteckningen), utan också modevisningen, det vill säga presentationen av mode, fångad på film eller upplevd i den "autentiska verkligheten".

För att vetenskapliggöra diskussionen av modet och dess visualiseringar, här specifikt bundna till valda delar ur en museal modesamling, använder sig bokens författare av vedertagna teoretiska ingångar,

alla hemmahörande inom kanon för studiet av kläder och mode. Bidragen är alla tydligt kontextualiserande: de olika bilder, plagg och uttryck som studeras ges av respektive författare en tydlig och konkret bakgrundsinnramning, vilket borde bidra till att bredda bokens läsarinnes väsentligt. Och *Modets bildvärldar* kommer helt rätt i tiden: den är ett uttryck för, men också ett försök att tillgodose, det stadigt växande intresset för mode som industri och som konstyttring.

FORSKNING OM KLÄDER, mode och dräkt har länge bedrivits – i synnerhet inom konstvetenskap, etnologi och till viss del även sociologi – men det är först under de senaste åren som modevetenskap, vad som internationellt kallas för *fashion studies*, vuxit fram som eget akademiskt ämne inom universitetet. Den främsta anledningen till modevetenskapens etablerande är den stora ekonomiska och kulturella betydelse som mode har kommit att få: i Sverige, precis som i många andra länder

i vilka modeproduktionen tidigare varit ganska blygsam, expanderar modeindustrin rekordartat, och har så gjort under det senaste decenniet. Ser vi till de senaste årens stadigt ökande siffror, finns det inget som tyder på att industrin snart skall nå en mättnad.

Därtill har mode kommit att synliggöras och diskuteras i olika former av både kommersiella och sociala medier, och sedan några år ges mode ett högst närvarande utrymme i svensk kulturdebatt, inte sällan sida vid sida med debatter och recensioner rörande litteratur, konst, teater och film. Som samhällsligt, ekonomiskt, kulturellt och estetiskt fenomen har mode helt tydligt blivit ett angeläget ämne, ständigt värt att diskutera, analysera, studera. Det nya intresset för mode avspeglas också på museerna: som museibesökare har man i Sverige under de senaste åren kunnat gå från en modeutställning till en annan: det har alltid funnits minst en, men ofta flera utställningar om mode och dräkt på våra olika museer, såväl i storstäderna som i

småstäderna. Och i denna kontext har Röhsska museet i Göteborg utmärkt sig inte bara med en tydligt uttalad målsättning att verka som ett modemuseum, utan också genom sina tongivande och relativt många utställningar. *Modets bildvärldar*, helt tillägnad (delar av) dess modesamling, tjänar så till att ytterligare betona detta museums status och roll som just modemuseum.

ANTOLOGIN INNEHÅLLER EN högst lättläst samling essäer författade av forskare verkamma vid universitet eller vid museer, och alla dessa bidrag är lustfyllt illustrerade med vackra bilder, av vilka merparten är tagna från museets samlingar. Dessa har kontinuerligt utvidgats sedan mitten av 1990-talet och de sex essäerna erbjuder specifika nedslag i denna samling, för vilken hög estetisk och teknisk kvalitet är ledord. De olika essäerna behandlar vitt skilda områden som sinsemellan inte har några egentliga kopplingar: visuell couture och pappersklänningar; brudkläder; modemagasinet *Bojjes Magasin* (1818-1844); modedesignern och klädskaparen Rohdi Heintz; museets marknadsföring och varumärksbyggande; och Erik Wessel-Fougstedts modeteckningar från det tidiga 1930-talet. Med sin vackra formgivning och sina många vackra bilder – flertalet i

färg – utgör boken en märklig blandning av en *coffee table book* och en akademisk antologi.

Snarare än att verka som ett akademiskt bidrag till en akademisk miljö, är boken ett akademiskt bidrag till den mer publika miljö som museikontexten utgör. Det är också som museibesökare denna skribent läser boken, inte som forskare. I sitt slag är *Modets bildvärldar* inte den första, och kommer heller inte att vara den sista; till exempel kan nämnas att Hallwylska museet och Livrustkammaren i Stockholm tidigare gett (mode)forskare i uppdrag att skriva om deras mode- och dräktsamlingar. Det har i alla dessa fall visat sig bli mycket fruktbara möten och samarbeten. Med mode i fokus för olika typer av museer vilka innehar egna mode- och dräktsamlingar – och det finns en hel del runt om i Sverige – kommer den här typen av ”crossover”-litteratur säkert bara att öka. Att forskare samarbetar med museer och inbjuds att skriva om objekt, plagg och bilder ur deras samlingar, kan endast bidra till att, som Mankell efterlyser, modets materialitet börjar tas på allvar och integreras i den annars så teorifokuserade forskningen. Idealt för museerna själva vore givetvis att ha en egen forskningsverksamhet, gärna då i nära och öppet samarbete med forskningsverksamheten vid lärosäten.

TILL DE ESSÄER som utmärker sig i *Modets bildvärldar* hör Viveka Kjellmers ”Visuell couture: om pappersklänningar och betraktandets konsumtion” och Lena Johannessons ”Streetsmart mode i 1930-talets Sverige: Erik Wessel-Fougstedts gatumodeprojekt”. Kjellmers text diskuterar pappersklänningens historia och ger en tydlig kontextualisering för olika kreationer skapade av tre nordiska modeskapare/konstnärer och som antingen ingår i Röhsskas fasta samling eller har visats på Röhsska som del i en utställning. Dessa kreationer är gjorda av olika typer av papper och tjänar, som Kjellmer så övertygande skriver, till att lösa upp gränsdragningen mellan mode, plagg och konst.

Johannessons väl skrivna text behandlar en serie modeteckningar av den unge Erik Wessel-Fougstedt, gjorda under det tidiga 1930-talet. Träffande beskriver Johannes-

son hur bilderna verkar till att beskriva sin egen tid, karaktäriserad av modernitet och modernism, men också en relativt långsam övergång från det gamla till det nya, i alla fall om man ser till modet. Kopplingen till Röhsska är dock en aning långsökt: de teckningar som Johannesson studerat och så välformulerat beskriver, finns inte i museets samling, men hos Kungliga akademien för de fria konsterna i Stockholm. Att Wessel-Fougstedt hade en förkärlek till Göteborg och att han uppskattade Röhsska som museibesökare må vara korrekt, men det framgår inte vilken hans eventuella koppling till dess samling var.

När det gäller bokens vetenskapliga ansats hade det varit uppfriskande om inte flertalet av bokens bidrag refererat till *the usual suspects*, utan i stället vågat se utanför denna ganska så grunda kanon och hämtat inspiration från mindre dominerande ingångar och teoretiska ramar. Vidare hade ytterligare en genomarbetning av bokens olika essäer och den helhet som de tillsammans avser att skapa varit önskvärd, detta för att undvika upprepningar och överlappningar mellan – och felaktiga referenser och återkopplingar till – de olika bidragen. När det gäller språk och stilistik hade vissa författares gödslande med utropstecken och bitvis långa stycken med korta, stackatoformade meningar, vilka mer hör hemma i journalistiskt än i akademiskt skrivande, med fördel kunnat tvättas bort, i synnerhet som redaktörerna inledningsvis är så noga med att lyfta fram bokprojektets vetenskapliga kvalitet.

TROTS DETTA LYCKAS *Modets bildvärldar* med att öppna upp för ett intresse kring Röhsska museet och dess ständigt växande modesamling. Efter att ha läst de olika bidragen, om än med varierande nöje, så vill i alla fall undertecknad mer än gärna sätta sig på tåget och besöka Röhsska ganska så omgående – i synnerhet som museet står i begrepp att välkomna en ny chef, Tom Hedqvist, en person med oerhört stor kunskap om och erfarenhet av design och mode, både i Sverige och utomlands. Kanske är det också då dags att Röhsska museet ges möjlighet att skapa en egen forskningskontext, med möjlighet att knyta forskare till sig mer långvarigt. Det vore i sådana fall mycket välkommet och skulle hjälpa Röhsska museet att ytterligare etablera sig som det modemuseum det vill vara.

► Louise Wallenberg är föreståndare vid Centrum för modevetenskap vid Stockholms universitet.

► Godispapperskorsett av Virpi Vesanen-Laukanen.

MEDICINSKA DIAGNOSER BERÖR i dag allt fler av oss. Statistiskt sett bär de flesta av oss på åtminstone en. Det kan vara ett akut sjukdomstillstånd eller en diagnos vi får leva med resten av livet; diagnoser bildar ramar för vår tillvaro och ger oss identitet. Vi tolkar också våra medmänniskor med hjälp av diagnoser som vi känner till. Bråkiga barn misstänks vara "bokstavs barn" och när någon framstår som märklig, avvikande eller besvärlig tänker vi att hon eller han "måste ha någon diagnos". Vad är det då som har hänt? Håller vi på att bli allt sjukare? Eller är det så att den vetenskapliga utvecklingen leder till upptäckter av en massa sjukdomstillstånd som vi tidigare kanske led av, men inte visste fanns? Till viss del stämmer naturligtvis det senare. Den medicinska forskningen har gjort och fortsätter att göra värdefulla framsteg. Men processen är betydligt mer komplicerad än så. För att medicinsk diagnostik skall bli var mans egendom, måste den fylla en viktig funktion i samhället. Den bild som framträder i Fredrik Svenaeus nya bok, *Homo patologicus – Medicinska diagnoser i vår tid*, är att vi låter vetenskapen fylla ett hål i vårt sökande efter livsmening, och det är ett hål som den per definition inte kan fylla, enligt författaren.

I titeln till boken, *Homo patologicus*, finns en dubbeltydighet som på ett fint sätt sammanfattar dess problematik. Närmast tänker vi kanske på ordet "patologi", som pekar mot föremålet för den medicinska vetenskapen, det vill säga *den sjuka människan*. Men titeln kan lika gärna uttolkas som *den lidande människan* om vi utgår från grundbetydelsen i grekiskans "pathos", som det medeltidslatiniska "patologi" bygger på. Huvudpoängen i boken är hur som helst att dessa båda människobilder inte nödvändigtvis sammanfaller. Visserligen innebär sjukdom alltid ett lidande, men lidande är inte ovillkorligen ett tecken på sjukdom. Lidandet och inte minst reflektionen över vårt lidande är något av det som gör oss till människor. Vad som händer "i vår tid" är att vi hänskjuter

alltmer av detta lidande till den medicinska vetenskapen, menar Svenaeus. Vi lider numera "på vetenskapligt vis". Hur det blivit så och vad får det för konsekvenser? Det är frågor som boken ställer.

Ökningen och specificeringen av diagnoser sker på alla medicinska områden, men är kanske tydligast inom psykiatrin. Till stor del handlar också *Homo patologicus* om

fullt och detaljerat, i det här fallet rentav inifrån upplevelsens centrum. Ytterligare tre kapitler handlar om psykiatriska diagnoser: depression, ADHD och ett av de senaste tillskotten, datorspelsberoende. Men även om tonvikten ligger på psykiatriska diagnoser ägnas ett kapitel en helt annan folksjukdom, fetma, och genom boken behandlas många olika såväl psykiatriska som somatiska diagnoser. Syftet är nämligen inte att granska vårt sjuka själsliv eller att specialgranska ett enskilt medicinskt fält. Inte heller de enskilda diagnoserna är egentligen måltavlan, även om många beskrivningar är utförliga och träffsäkra. Vad Svenaeus vill göra är att skapa ett helhetsresonemang kring diagnosernas plats i vårt moderna samhälle, kring lidande, livsmening och vetenskapens roll.

PÅ SÅ VIS diagnosticerar Svenaeus också vår samtid. Det blir tydligt i det sista kapitlet, "Rapport från en skurhink anno 2013", där avsikten är att knyta ihop säcken och använda bokens lärdomar till att ställa en diagnos på det närliggande 1970-talet, ett decennium som författaren noterar "i vissa avseenden redan tycks tillhöra en annan galax". Som ofta sker när diagnoser skall ställas på historiska epoker – de klassiska exemplen är Jesu tid och Tredje riket – faller emellertid ljust starkast på betraktarens egen utsiktspunkt. Fredrik Svenaeus sitter i bilen och lyssnar på Maja Ekelöfs berömda roman från 1970 i en uppläsning på radion. Den självbiografiska romanen kretsar i hög grad kring den

politiskt motiverade ångest författaren känner över Vietnamkriget och orättvisorna i världen. Då slår det honom: "Maja Ekelöf lider ju av ett solklart ångestsyndrom!"

Den medvetna presentismen i Svenaeus reflektion sätter fingret på något viktigt. Ångest betyder inte detsamma i dag som det gjorde för 40 år sedan. Det som på 1970-talet kunde ses som en reaktion på sociala och politiska förhållanden, eller kanske rentav som tecken på filosofisk insikt, betraktas i dag som symptom

FILOSOFI & PSYKOLOGI

Fredrik Svenaeus

Homo patologicus

– *Medicinska diagnoser i vår tid*

TANKEKRAFT | 218 S. | ISBN 9789186273408

NUMERA LIDER VI PÅ VETENSKAPLIGT VIS

Recensent *Patrik Möller*

I DAG OMFATTAS allt fler aspekter av tillvaron av diagnoser. Fredrik Svenaeus menar att vi försöker låta vetenskapen fylla bristen på livsmening, vilket den inte kan. Boken rekommenderas till alla som är intresserade av medicinska frågor och vår tid.

psykiatriska diagnoser. Kapitel ett tar upp den (ännu) inte helt etablerade diagnosen HSP (*highly sensitive person*) för att visa hur en medicinsk etikett kan vinna popularitet genom att ge lidandet legitimitet och mening för stora grupper av människor.

I kapitel två behandlar Svenaeus modigt det ångestsyndrom han själv lider av. Det självupplevda gör emellertid inte skildringen till en patografi i gängse mening. Snarare blir kapitlet en fint exempel på författarens fenomenologiska ambition att skildra de saker han studerar inlevelse-

på medicinska problem av biologisk eller psykologisk art. Med ändrade orsaksförklaringar följer att ångesten sannolikt inte heller upplevs på samma sätt. Åtminstone är det tydligt att vi väljer andra sätt att behandla vårt lidande. Där Maja Ekelöf och hennes generationskamrater sökte tröst i skönlitteraturen och *Mao Tse Tungs tankar*, skrev böcker och engagerade sig politiskt, går vi i dag till vårdcentralen, medicinerar, motionerar och undviker att läsa om det som oroar oss.

Svenaesus idealiserar varken 1970-talet eller 2010-talet. Han tror inte att en världsrevolution hade befriat Maja Ekelöf från hennes ångest, men han tror inte heller att ett snävt fokus på hjärnans synapsfunktioner utan hänsyn till patientens livsbetingelser är lösningen. Medikaliseringen av lidandet innebär samtidigt en individualisering av problemen. Vi tenderar att söka problemens rot i individen snarare än i de politiska, sociala eller ekonomiska omständigheter som omger individen. Därmed försöker vi också lösa problemen på individnivå. Det finns helt klart en risk att en sådan utveckling gör oss till navelskådare. Svenaesus uttrycker det kärnfullt:

Om den religiösa och politiska ångesten var sårbar för totalitära berättelser, så är den psykiatriska ångesten sårbar för berättelser som skär bort det yttre sammanhanget till fördel för vårt eget lilla universum. Där kan signalsubstanser samsas med positiv psykologi och yoga allt medan världen går under.

SOM SYNES I citatet talar Svenaesus gärna om berättelser. Vi människor behöver livsberättelser som ger våra liv mening. Frågan blir vem eller vilken instans som ger form och levererar material till vardagens livsberättelser. En gång för inte så hemskt länge sedan var det ideologierna, i dag är det i allt högre grad vetenskapen.

Tydligast blir nog ändå samtidsdiagnosen i kapitlet om datorspelsberoende. Svenaesus beskriver där en värld som kanske är okänd för de litet äldre av oss, men som engagerar många barn (och vuxna) flera timmar varje dag. För att ansluta till den utläggning författaren gör om Platons grottlänkning kan man säga att den unga generationen har fått ett eget skuggspel att leka med och vissa blir så fascinerade att de fastnar i grottan. Den digitala världen är helt enkelt så mycket mer fängs-

lande än den verkliga. Intresset övergår i ett beroende och behovet av en sjukdomsdiagnos väcks.

Egentligen är Svenaesus inte så rädd för att för mycket datorspelade skall leda till beroende. Hans kritik mot företeelsen handlar mer om att datorspelen levererar berättelser som är så stereotypa och begränsade i relation till vad han anser är värdefullt i det verkliga livet. Till skillnad från skönlitteraturen och filosofin stimulerar de inte till ett kreativt och kritiskt levnadssätt. Men vad säger man då till en yngling som inte vill sluta spela? I vår tid? Hur motiverar man sina åsikter om vad som är ett gott liv i en tid som domine-

till att förstå och finna bot på lidandet, vi gör den också till ett redskap för att legitimerade gränserna för det vi anser är normalt och sunt.

Homo patologicus hör till en nu ganska omfattande medikaliseringsdiskurs. Med "medikaliserings", i sociologisk mening, menar man att (livs-)problem som inte med nödvändighet är medicinska omdefinieras till medicinska problem. Böckerna i genren är ofta mycket kritiska och vill gärna peka ut syndabockar. Det kan vara läkemedelsbolagen som ställs till svars för att lansera normala företeelser som sjukdomar i syfte att sälja piller – medikaliseringsen av blygsel är ett sådant exempel – eller det kan vara läkarna som miss-tänks vilja stärka sina positioner i samhället. Svenaesus är mycket mer nyanserad än så. Han är kritisk till medikaliseringsen av lidandet, men söker inte några konspirationer. Det är frågan om en samhällsutveckling som är mycket mer komplicerad, och som vi alla deltar i. Till sin hjälp tar han den sene Foucault och pekar på att det naturligtvis finns ett konglomerat av goda avsikter och egenintressen som utgör ett slags "biomakt". Inte minst ekonomiska intressen spelar in. *Homo patologicus* växer fram i skuggan av en annan människobild, *homo oeconomicus*. Men det är också frågan om något som kan betecknas som "självteknologier". Vi är i hög grad delaktiga i och ansvariga för processen att skapa oss själva och den värld vi lever i.

TILL SKILLNAD FRÅN vissa medikaliseringssteoretiker vill Svenaesus inte heller relativisera lidandet genom att ifrågasätta att de lidandetillstånd som di-

agnoserna betecknar verkligen finns. Frågorna blir snarare hur de vetenskapliga anspråken motiveras och varför det är så viktigt för oss att dessa lidandetillstånd betraktas som just sjukdomar. Tydligast blir det på det psykiatriska området och för att beskriva vad en psykiatrisk diagnos är för något använder sig Svenaesus av en intressant metafor. Sådana diagnoser är som kometer, skriver han. I kärnan finns tydliga exempel på sjukdom eller avvikelse och denna kärna drar med sig ett stoftmoln av relaterat lidande på sin färd genom kulturen. Ibland tangerar kometer varandras banor och byter stoft med varandra, ibland kolliderar de och klumpas ihop till nya kärnor, ibland brinner de upp och för-tärs. Det är inte otänkbart att olika kom-

ras av den liberala övertygelsen att ingen skall få pracka på någon annan sina åsikter? Hur kan vi göra anspråk på generella värderingar om vad som är meningsfullt i livet i en tid av vad Svenaesus välfunnet kallar "livsmeningsrelativism"? I vår tid, då inga filosofier eller ideologier längre erkänns – förutom den förhärskande nyliberalismen som kamouflerat sig till verklighetsbeskrivning – återstår bara vetenskapen som kan hindra oss från att missbruka vår frihet. Den medicinska vetenskapen blir, som Svenaesus uttrycker det, "den frustrerade förälderns räddningsplanka". När det väl finns en diagnos är det mycket enklare att argumentera för en begränsning av datorspelandet. Därigenom använder vi inte bara vetenskapen

att de lidandetillstånd som di-

etkärnor består av samma sjukdom, inte heller att enskilda kärnor består av flera sjukdomar som tillfälligt klumpats ihop. Poängen är att lidandet är oomtvistligt, men att gestaltningen av det varierar samt att förändringar i kometernas/diagnoser-nas natur förvisso kan bero på medicinska upptäckter, men också på kulturella omvandlingar i samhället.

”Men vad säger man då till en yngling som inte vill sluta spela? I vår tid? Hur motiverar man sina åsikter om vad som är ett gott liv i en tid som domineras av den liberala övertygelsen att ingen skall få pracka på någon annan sina åsikter?”

Det stora problemet med att vi hänskjuter allt fler av våra livsfrågor till (natur-)vetenskapen är att vi tilldelar den en plats som den inte kan fylla. Vetenskapen svarar på frågor om hur någonting är. Ett ensidigt fokus på sådan kunskap leder till vad Sve-naeus kallar en ”förment vetenskaplig livs-stil”; vi lär oss mer om vissa saker, men vi försummar också viktig kunskap om vad det innebär att vara människa. Svaren på frågorna om hur vi *bör* leva våra liv kan ju varken vägas, mätas eller räknas fram. Sådana frågor handlar ytterst om människans jakt på livsmening och behandlas av tolkande och meningsorienterade discipliner inom humaniora och samhällsvetenskap. I dag växer ett fält fram som i Sverige kallas medicinens humaniora (*medical humanities* på engelska) där olika humanistiska discipliner tar sig an människans möte med medicinen. Men det slutar inte där. Diagnosfrågor berör i dag oss alla och samtalet bör inte isoleras till mottagningsrummen eller de akademiska korridorerna. *Homo patologicus* ger en både bred och djup inblick i problematiken. Den rekommenderas alla som är intresserade av medicinska frågor och vår tid.

► Patrik Möller är doktorand i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet.

David Larsson Heidenblad
Vårt eget fel – Moralisk kausalitet som tankefigur från 00-talets klimatlarm till förmoderna syndastraffsföreställningar

AGERINGS | 288 S. | ISBN 9789186119164

PÅVERKAS KLIMATDEBATTEN AV TRON PÅ SYNDASTRAFF?

Recensent *Jakob Norberg*

LARSSON HEIDENBLAD DRIVER tesen att det finns paralleller mellan dagens idéer om kollektivt ansvar för klimatförändringar och kristna föreställningar om syndastraff. Vid närmare påsyn övertygar resonemangen dock inte.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

HISTORIKERN DAVID LARSSON Heidenblad studerar i sin avhandling *Vårt eget fel* föreställningar om kollektivt ansvar och kollektiv skuld. Främst intresserar han sig för det kollektiva ansvaret för klimatförändringar, såsom problemet formulerades i svenska medier under en tid i mitten av 00-talet. Larsson Heidenblad försöker dock inte utreda vem som bär det avgörande ansvaret för den globala uppvärmningen eller vilken politisk-etisk analys av miljöproblematiken som kan göra anspråk på störst

giltighet. Han koncentrerar sig i stället på återkommande ”djupkulturella tanke-mönster” som enligt honom låter sig skönjas i klimatdebatten.

Närmare bestämt hävdar han att de skribenter som under 00-talet menade att alla bär ansvar för miljöproblemen, och att alla också kommer att drabbas av dem, omedvetet återvände till ”förmoderna” kristna föreställningar om syndastraff. De som runt 2006 utropade alla konsumenter i västvärlden till klimatbovar resonerade på ungefär samma sätt som lutherska präster, vilka under 1600-talet predikade att alla människor är syndiga och därför hotas av Guds straff i form av sjukdomar, olyckor och krig. I båda fallen, menar Larsson Heidenblad, finner man en bild av hur ett kollektiv går mot sin egen självförvalade undergång.

Larsson Heidenblad tycker sig alltså se samma ”tankefigur” dyka upp i klimatdebatten under 00-talet som i predikningar och psalmer från 1600-talets första hälft. Han kallar denna tankefigur ”moralisk kausalitet” och ställer den mot ”lokal kausalitet”, enligt vilken ett litet fåtal människor, till exempel en maktelit, sägs bära ansvar för svårigheter som drabbar alla. Ytterligare en kontrasterande modell, den ”strukturella kausaliteten”, beskriver hur ett samhällssystem, till exempel kapitalismen, orsakar problem utan att någon enskild individ kan anses moraliskt skyldig.

LARSSON HEIDENBLADS AVHANDLING har förtjänsten att den framför en tydlig och tillspetsad tes: det finns slående paralleller mellan samtida idéer om kollektivt ansvar för klimatförändringar och förmoderna religiösa visioner av syndastraff. Men stämmer det? Hur övertygande är tanken om ”djupkulturella tankemönster”?

Svaret är: Inte helt övertygande. Likheterna mellan klimatproblematiken och tron på Guds straff framträder endast vid en något ytlig och abstraherande betraktelse, som bortser från hur de flesta inblandade (experter, intellektuella, präster, teologer) har reflekterat över frågor om ansvar och skuld i de olika sammanhangen. Märkligt nog behandlar *Vårt eget fel* inte den intensiva och djuplodande debatt om kollektiv skuld och bestraffning som fördes av bland annat Hannah Arendt och Karl Jaspers efter andra världskriget.

Diskussionen om allas vår del i nutida och framtida miljöförsämringar bygger på en insikt om hur många individers till synes oproblematiske handlingar under vissa omständigheter leder till oanade och oavsiktliga negativa konsekvenser för kollektivet. Att som enskild ta bilen till jobbet är inte en uppenbart moraliskt förkastlig

► Enligt Bibeln lät Gud svavel regna ner över Sodom och Gomorra. Går liknande föreställningar om straff igen i dag?

handling; det är inte självklart förbundet med skam att pendla. Men när miljontals människor använder moderna transportmedel och förbränningen av fossila bränslen når höga nivåer, leder det till klimatproblem som slår mot alla (men kanske främst mot fattiga i särskilt utsatta områden, till exempel tätbefolkade kuststäder i tropiska regioner).

Det svåra är alltså att ansvaret för den globala utvecklingen är fördelat på så många individer och grupper. Det är så att säga utspritt på ett sätt som ställer den politiska och etiska fantasin inför utmaningar. Vilka är egentligen våra förpliktelser gentemot människor i andra delar av världen och framtida generationer och framför allt: hur skall det globala kollektivet förmås att leva upp till dessa förpliktelser utan enkla ansvarsförhållanden och tydliga gemensamma politiska ramar?

Syndastraffet följer en annan logik, vilket man kan utläsa ur de texter från 1600-talet som Larsson Heidenblad själv kommenterar i sin studie. Ur ett kristet, protestantiskt perspektiv är mänskligheten ett syndigt släkte. Varje människa är därmed ofrånkomligen en moraliskt klandervärd figur: "hwarken Ung eller Gammal/högh eller lågh/ kan säija sikh frij eller oskyldig", som det heter i ett bön-dagsplakat från 1646. Om byar, provinser eller hela länder drabbas av missväxt och farsot, då är det bara Gud som straffar syndare.

Men man kan i det här religiösa sammanhanget inte tala om ett spritt och

därför svåröverskådligt ansvar för ett växande samhälleligt problem. Varje enskild människas skuld är ju enligt det kristna synsättet absolut. När 1600-talsprästen i sin predikan påminner sin församling om Guds stränga blick på var människas inneboende syndighet, menar han inte att medlemmarnas vardagliga och till synes oproblematiske handlingar tyvärr får tidigare oanade men ödesdigra konsekvenser på ett globalt plan över tiden och att man därför måste finna kollektiva lösningar.

HUR KOMMER DET sig då att Larsson Heidenblad över huvud taget ser likheter mellan 00-tal och 1600-tal? Likheterna framträder för att hans definition av "moralisk kausalitet" är så allmänt hållen. I den inbegrips samtliga situationer där det som många människor är eller gör på något sätt upplevs vara kopplat till något som hotar många människor. I denna mycket rymliga kategori kan man placera både det relativt nyupptäckta gemensamma ansvaret för klimatförändringar och det förmoderna syndastraffet och sedan hävda att de trots allt skiljer sig från situationer när en liten grupp är ansvariga för många lidande.

Men när man offerar detaljer och nyanser i översikten av skilda epokers syn på ansvar och skuld framstår parallellerna till slut som på gränsen till innehållslösa. Den förmoderna kristna livssynen och det nutida miljömedvetna tänkandet förenas, skriver Larsson Heidenblad, i övertygelsen att människan står i "en moralisk rela-

tion till sin omgivning där vissa beteenden är bra och andra dåliga." De djupgående tanke-mönster, som enligt honom återkommer genom historien, verkar bestå av banaliteter.

Roten till problemet ligger kanske i Larsson Heidenblads val av källor. Han ser likheter mellan 00-tal och 1600-tal för att han tittar på retoriska strategier i dagspress och tv i stället för grundliga analyser av gemensamt ansvar inom politisk teori, socialpsykologi eller filosofi. Han kan hänvisa till hur tidningar som *Aftonbladet* och *Expressen* under hösten 2006 lanserade kampanjer där alla svenskar tilltalades

som ett slags klimatsyndare, vars vardagliga konsumtionsmönster nu måste värderas moraliskt. I fall som dessa försöker journalister och kolumnister uppmärksamma klimatförändringarna genom att få enskilda mediekonsumenter att känna personlig skuld. Frågan är hur klargörande just dessa kampanjer är.

KLIMATDEBATTEN I MITTEN av 00-talet präglades alltså under en tid delvis av en viss typ av skuldretorik som till synes uppvisade vissa likheter med en äldre, religiös tradition och dess förmanande tilltal. Men det betyder inte att sofistikerade samtida analyser av det globalt fördelade ansvaret för jordens klimat och den kristna, lutherska tron på Guds syndastraff skulle likna varandra på något meningsfullt och upp-lyssande sätt.

Vårt eget fel behandlar ett väl avgränsat och intressant ämne: ser vi en renässans för ett kollektivt ansvars- och skuldbegrepp? Bokens stora förtjänst är dess disciplinerade problemfokusering; alla delar och resonemang är underordnade en tydlig och aktuell frågeställning. Men för att på ett tillfredsställande sätt besvara Larsson Heidenblads tankeväckande fråga måste vi nog försöka identifiera fler och rikare teoretiska och vetenskapliga resurser och fördjupa diskussionen om kollektivt ansvar.

► Jakob Norberg är Andrew W. Mellon Assistant Professor vid Duke University.

Historien är mer lik myten än vi inser

av Johanna Dahlin

DEN FRANSKE ANTROPOLOGEN Claude Lévi-Strauss (1908-2008) publicerade 1962 sin bok *Det vilda tänkandet* som fortsätter att inspirera. Han ville belysa skillnaderna mellan myt och historia i dess mer västerländska bemärkelse och kom fram till att likheterna är mer grundläggande än skillnaderna. Vi återger det förflutna från nuets horisont och måste göra ett drastiskt urval mellan alla de saker som inträffat. Alternativet är kaos. Men samtidigt innebär det att varje historiskt faktum är konstruerat och inte mer givet än något annat.

CLAUDE LÉVI-STRAUSS VAR min första introduktion till antropologin, långt innan jag visste vad antropologi var. När jag som 15-åring praoade på bokhandel fick jag välja några böcker åt mig själv. En av dem var av någon outgrundlig anledning Lévi-Strauss *Lodjurets historia*, i vilken han analyserar sydamerikanska myter. Min far, som utsatts för Lévi-Strauss under sina studier i sociologi på 1970-talet, ställde sig lite frågande till sin dotters bokval och det ska väl erkännas att mitt 15-åriga jag fann boken ganska torr.

När jag några år senare började läsa socialantropologi var Claude Lévi-Strauss alltså redan ett bekant namn och han har fortsatt att fascinerar mig. Det finns en hel del i Lévi-Strauss analyser som är svårsmält och tvivelaktigt, men samtidigt har det ofta funnits något som fortsatt att inspirera. Det är särskilt genom diskussionen om historiens nödvändiga selektivitet och ofullständighet i *Det vilda tänkandet* (1962, svensk översättning 1971) som min fascination sedermera fått litet mer substans. *Det vilda tänkandet* har blivit en bok jag återvänder till, så till den grad att mitt exemplar, Arkiv förlags utgåva från 1984, närmast övergått till lösbladssystem. (Denna inbindning har fått mig att fundera över om förlagets tanke med sin klassikerserie var att klassiker är böcker man har i hyllan, inte sådana man läser.)

Som antropolog var Lévi-Strauss på många sätt atypisk. Han gjorde karriär utan särskilt mycket fältarbete och utan utbildning i just antropologi. Han hade i stället en hel del gemensamt med de av disciplinens grundare som föraktfullt brukar kallas "armchair anthropologists". Han byggde sina analyser på material insamlat av andra och precis som många inom ämnets tidiga utveckling var han intresserad av universella drag. Lévi-Strauss dog hösten 2009 vid en imponerande ålder av 100 år och 11 månader. I en dödsruna från en internationell nyhetsbyrå kunde man bland annat läsa följande:

Though bound to Paris, Lévi-Strauss preferred to live in Burgundy. "I like trees, I like plants, I like animals," he explained. "But I am not very fond of humans."

DENNA PREFERENS FÖR naturen är tydlig i *Det vilda tänkandets* franska originaltitel och omslag. Ordleken i *La pensée sauvage* försvinner i översättning. Originallets omslag pryds av den styvmorsviol som titeln också kan betyda. *Det vilda tänkandet* är en bok om klassificering och den centrala tesen är att det är något vi människor har gemensamt. Omslaget är mer än en ordlek; styvmorsviolen är ett exempel på den tes han driver i boken. Namn-

givandet av den, med klassifikation i både familj (*pensée*) och art (*sauvage*) är utmärkta exempel på hur klassificerande fungerar. Dessutom anknyter det till en metafor om odling som han använder. Styvmorsviolen är ju en vild växt, inte en trädgårdsblomma.

... men för mig är inte detta "vilda tänkande" "vildarnas tänkande" eller tänkandet hos en primitiv eller arkaisk mänsklighet, utan tänkandet i vilt tillstånd, skilt från det kultiverade eller domesticerade tänkandet som har tämjts för att ge avkastning.

Utgångspunkten för boken är att "varje klassificering är överlägsen kaos". Klassificeringen har ett egenvärde, hur den än är så är den bättre än avsaknad av klassificering. Grupperingen av ting och varelser är en början till en ordning i universum och kravet på ordning ligger till grund för allt tänkande, både det "primitiva" och "vårt". Boken är full av etnografiska exempel på hur människor runt om på jorden namnger och ordnar sin tillvaro. Lévi-Strauss syfte med detta är dock inte att peka på det obskyra och i vårt tycke lustiga. Han vill i stället genom alla dessa disparata exempel belysa det gemensamma. Även om huvuddelen av exemplen kommer ifrån samhällen som kallas primitiva blandar han det med referenser till vetenskap, kapplöpningshästar och andra västerländska påfund. De tänker som vi. Det är ett

påstående som kan ha varit nog så utmanande på tiden när det begav sig.

Lévi-Strauss framhåller på många ställen grundligheten i de primitiva system han diskuterar och betonar att den "primitiva" klassifikationen är metodisk och baserad på ett solitt teoretiskt vetande. Deras klassifikationer kan jämföras med dem som görs inom zoologin och botaniken. De är som vi, fast ändå annorlunda. Denna paradox lyckas han aldrig helt lösa. Han arbetar med kontrasten mellan vi och dem samtidigt som han försöker överbrygga den. Frågan om vilken art olikheten har förblir obesvarad.

Det vilda tänkandet rymmer också det som förmodligen är ett av Lévi-Strauss mest kända begrepp: *bricolage*. En bricoleur, eller tusenkonstnär som det heter i Jan Stolpes svenska översättning, är ett slags MacGyverfigur som skapar något användbart av det han eller hon har framför sig.

Och i våra dagar är en bricoleur, en tusenkonstnär, en person som arbetar med sina händer och använder medel som ligger helt vid sidan av vad den konstskicklige använder. Det egna för det mytiska tänkandet är nu att det uttrycker sig med hjälp av en repertoar som är oregelmsigt sammansatt och fastän omfattande förblir avgränsad; men det måste begagna sig av den vilken uppgift det än föresätter sig, ty det har ingenting annat till hands. På så sätt ter sig det mytiska tänkandet som ett slags intellektuell

► Claude Lévi-Strauss vid sitt skrivbord på Collège de France, Paris 1987.

tusenkonstnärssyssla (bricolage), något som förklarar de förbindelser som man kan iakttä mellan de två aktiviteterna.

Bricolage kännetecknar den vetenskap som Lévi-Strauss hellre kallar "primär" än primitiv. Materialet är begränsat till det som finns till hands, men i arbetet med det materialet uppvisar tusenkonstnären stor skicklighet.

DET ÄR BOKENS två sista kapitel om tiden och historien som haft störst betydelse för mig. I det näst sista kapitlet, *Tiden återvunnen*, konstaterar Lévi-Strauss att det tycks finnas ett slags grundläggande antipati mellan historien och klassifikationssystemen och föresätter sig att reda ut paradoxen. Om denna oförenlighet existerar, "hur klarar de klassifikatoriska system av att antingen eliminera historien eller, när detta är omöjligt, integrera den?" Här följer ett resonemang där Lévi-Strauss tar avstånd från den "klumpiga" beteckningen "folk utan historia" och föreslår att den borde ersättas med en distinktion mellan vad han kallar "kalla" samhällen och "varma", en distinktion som kan tyckas nog så klumpig. Med "kalla" samhällen menar han sådana som genom sina institutioner försöker upphäva den effekt som de historiska faktorerna skulle kunna ha på deras balans och kontinuitet. "Varma" samhällen däremot "interioriserar beslutsamt den historiska tillblivelsen och gör den till motorn i sin utveckling". Vidare bör man skilja mellan flera olika slag av historiska länkningsringar eller kedjor. Vissa av dem har en återkommande karaktär, till exempel årstidernas eller livets cykel. Sådana historiska länkar ställer inte till några problem för "kalla" samhällen eftersom de "periodiskt upprepas i tiden utan att deras struktur nödvändigtvis förändras". För de samhällen han benämner "kalla" menar han att målet är att tidens gång så litet som möjligt ska påverka varje cykels innehåll.

Här går Lévi-Strauss över i ett resonemang baserat på Ted Strehlows etnografiska material från Aranda i centrala Australien. Aranda är ett folk med en tidsuppfattning som kan beskrivas som radikalt annorlunda än vår. En huvudingrediens i deras myter är olika förfäder som gör det ena eller det andra – samlar bär, fiskar, bygger fördäm-

ningar – sammantaget, menar Lévi-Strauss, allt vad Aranda fortfarande gör. I myterna kan man utläsa en inställning "som så flagrant går emot detta giriga behov av förändring som är så eget för vår civilisation". I stället för att se det förflutna som en etapp på vägen mot nuet, blir det snarare en tidlös modell. Nuet rättfärdigas här precis som på många håll i världen med att "förfäderna har lärt oss det". Legitimiteten baseras på kontinuitet, på att praktiken har ett förflutet.

Den mytiska historien hos bland annat Aranda är alltså samtidigt skild från och förenad med nutiden. "Skild eftersom de första förfäderna var av en annan natur än de samtida människorna: de förra var skapare, de senare kopister; förenad eftersom ingenting annat har inträffat sedan förfäderna framträdde än händelser vilkas återkomst periodiskt suddar ut det partikulära." Verktyget som det "kalla" samhället använder för att överbrygga denna paradox är ritualer som reglerar förhållandet mellan synkroni och diakroni, liv och död. Riterna för över det förflutna till nuet och nuet till det förflutna. Aranda har också *tjuringa* som en koppling mellan nutiden och det förflutna. Tjuringa är ett samlingsnamn på heliga föremål, såsom dekorerade träbrädor och "bullroarer". Tjuringa representerar förfäderna och behandlas med stor vördnad och omsorg. De göms på särskilda ställen eftersom deras helighet är förbunden med

hemlighet.

Efter att ha visat på detta exotiska och primitiva, gör Lévi-Strauss en helomvändning och vänder ljuset mot "oss": tjuringa är i själva verket en slående motsvarighet till våra arkivdokument "som vi begraver i kistor eller anförtror i advokaters hemliga vård och tid efter annan beser med den försiktighet som vi är skyldiga heliga ting, restaurerar dem om nödvändigt eller lägger dem i elegantare mappar". Och precis som vid vården av tjuringa är tillfällena när vi beser våra arkivdokument tillfällen då vi berättar våra stora myter: "de trasiga och gulnade gamla pappren väcker minnet av dessa stora myter till liv: våra förfäders handlingar och bragder, våra hems historia sedan de byggdes eller förvärvades första gången." Precis som tjuringa har arkivdokumenten ingen direkt koppling till det förflutna. Om vi skulle förlora våra dokument skulle naturligt-

vis vårt förflutna inte avskaffas ”men det skulle berövas vad man kunde kalla dess diakroniska smak”. Levi-Strauss kommenterar jämförelsen på följande sätt: ”... när en exotisk sed fascinerar oss trots (eller på grund av) dess skenbart ensartade karaktär, är det i allmänhet därför att den liksom en skrattspegel ger oss en välbekant bild som vi förvirrat känner igenom utan att ännu lyckas identifiera den.”

Med detta resonemang vill Levi-Strauss visa hur det mytiska tänkandet inte bara lyckas övervinna motsägelsen, utan också gör den till material för ett sammanhängande system. Slutsatsen, och lösningen på paradoxen, är att klassifikationssystemet ändå gör det möjligt ”att integrera historien; till och med – och i synnerhet – den historia som man kunde anse skulle trotsa systemet”.

I SLUTKAPITLET I *Det vilda tänkandet*, till stor del en polemik med Sartre om det dialektiska förnuftet, tar sig Levi-Strauss an historien i dess mer västerländska betydelse. Här försöker han belysa skillnaderna och likheterna mellan myt och historia och i enlighet med bokens drivande tes är det ändå likheterna som är de mest grundläggande. Lévi-Strauss visar hur den franska historien, precis som skriftlösa folks myter, har ett normativt och kulturellt fäste i nutiden och återger det förflutna från nutidens horisont. Han kallar franska revolutionen för en myt (“och jag är beredd att gå med på att en nutida fransman som vill spela rollen av historisk agent måste tro på denna myt”) och framhåller vilka dilemman det ställer historikern inför. I slutändan är man tvungen att antingen ”avstå från försöket att i historien finna en helhetstotalisering av de partiella totaliseringarna; eller tillerkänna alla samma verklighet – blott för att upptäcka att franska revolutionen som vi talar om den inte har existerat”.

Det har skett ett oändligt antal händelser i det förflutna, och bara ett fåtal anses förtjäna en plats i historieböckerna. Det finns alltså inte en historia, det finns många historier. Därför framhåller Lévi-Strauss bland annat urvalets roll för historiskrivningen. Historien är oundvikligt partisk och partiell, skriver han, vilket i sig är en form av partiskhet. Urvalet är nödvändigt eftersom en verkligt total historia skulle innebära kaos, men det innebär också att varje historiskt faktum är konstruerat och att inget är mer givet än något annat. Han menar att föreställningen om ett historiskt faktum är problematisk. ”Ty ett historiskt faktum är enligt hypotesen det som verkligen har skett; men var är det det har skett någonting? Varje episod i en revolution eller ett krig upplöses i en mångfald av psykiska och individuella rörelser.”

Historiens kod är kronologin, men det är en ganska godtycklig kod eftersom dessa data inte

bildar en serie, utan är av olika art. Ett sätt att tolka koden är att prata om historiens tryck. De år, datum, klockslag då det anses ha skett många viktiga händelser har ett högre historiskt tryck. Här finns likheter med Eviatar Zerubavels begrepp *mnemonisk densitet*, där historien kan liknas vid en topografisk karta med toppar och dalar över minnesvärda och ointressanta dagar. De högsta höjderna är en handfull händelserika berg (“varma” kronologier i Lévi-Strauss terminologi) i ett ganska platt landskap där inget speciellt tycktes ske. Även om landmärkena får sägas vara lite flytande, kan ändrade prioriteringar plötsligt göra att en slätt höjer sig något. Historiens kontinentalplattor rör sig med en rasande hastighet i jämförelse med de geologiska.

I vad som man återigen kan tycka är ett olyckligt ordval framhåller Lévi-Strauss skillnaden mellan ”svag” och ”stark” historia. Den ”svaga” historien är den biografiska eller anekdotiska som behöver sättas in i en ”starkare” historia för att förklara något. Men även om den svaga historien är den minst förklarande, så är den ur informationssynpunkt rikare ”eftersom den betraktar individerna i deras partikularitet och i detalj går in på vars och ens karaktärsnyanser, på den enskilda motivationens krokvägar och på de olika faserna i deras överväganden”. I övergången till en ”starkare” historia, den som är mer översiktlig, så förloras den här informationsrikedomen. Den schematiseras och suddas ut. Så i slutändan står historikerna med ett val ”mellan en historia som lär mer och förklarar mindre och en historia som förklarar mer och lär mindre”.

SÅ HÄR NÄRMARE 20 år efter min första kontakt med Lévi-Strauss har jag blivit ganska fast förankrad i studiet av Ryssland och Sovjetunionen och frågor om hur nutiden förhåller sig till det förflutna. För att förstå detta kommer förmodligen *Det vilda tänkandet* fortsätta vara en inspirationskälla. Hur man ser på det förflutna hänger så tätt samman med hur man ser på samtiden. Det är när vi väljer ut och lyfter fram vissa av det oändliga antalet händelser i det förflutna som vi skriver historia. Urvalet är oundvikligt, en total historia skulle innebära kaos. Det är inte bara i relation till Sovjetunionen som det gamla sovjetiska skämtet ”inget är så föränderligt som det förflutna” har relevans. (Och klassiker borde således ges ut i mer stryktåliga utgåvor.) ■

► Johanna Dahlin disputerade i december 2012 på avhandlingen *Kriget är inte över förrän den sista soldaten är begravnen* som undersöker minnespraktiker kring andra världskriget i Ryssland.

TÄNK DIG ATT du för några månader sedan gick ut gymnasiet. Under sommaren har du arbetat i hemtjänsten och nästa helg går flyttlasset till en studentstad tjuo mil bort. Inom dig samsas förväntningar och ambitioner med oro och osäkerhet. Du vet inte riktigt vad du vill göra längre fram, men du tycker om att skriva och är intresserad av politik och samhällsfrågor.

För att komma väl förberedd till din första termin har du införskaffat en del av kurslitteraturen. I handen håller du en tunn, svart bok. Den väger nästan ingenting och känns därför som en lämplig text att börja med. De första ord du möter när du öppnar den är "tänk dig" och med tankens hastighet förflyttas du bort till en helt ny begreppsvärld.

Libers ambitiösa och lovvarða satsning *Begreppbart* är en serie böcker, i dagsläget 23 stycken, som primärt riktar sig till dem som för första gången närmar sig ett nytt samhällsvetenskapligt kunskapsfält. I varje enskild volym fokuseras ett begrepp som exempelvis kunskap, ansvar, queer eller kultur. Syftet med serien är att i en koncis och lättillgänglig form introducera centrala samhällsvetenskapliga begreppsvärldar. Författarna är verksamma akademiker från en rad olika discipliner och deras utredande framställningar följer en handfast mall. Först en kortare text på temat "tänk dig", därefter en huvudtext uppdelad i två större avsnitt, och avslutningsvis en reflekterande sammanfattning av författarnas viktigaste poänger. Böckernas omfång är behändigt, omkring 100 luftigt satta sidor.

Det råder ingen tvekan om att det finns ett behov av den här typen av orienterande texter på svenska. Steget från gymnasiet till högskolan är för många studenter stort nog i sig självt. Introducerande kurslitteratur på engelska gör steget till nya tankebanor ännu större. Resultatet blir ofta vaga uppfattningar om ingenting särskilt i stället för intellektuell precision och spänst. *Begreppbart*-serien är således ett mycket välkommet initiativ.

Redaktörer för serien är sociologen Mats Börjesson och företagsekonomen Alf Rehn. De har också tillsammans skrivit den första boken som gavs ut i serien: *Makt*. Volymens genomarbetade upplägg ger en god fingervisning om hur Begreppbart-seriens format är tänkt att fungera. Den inleds med ett "tänk dig"-exempel där läsaren befinner sig på en flygplats med

avkrävs därigenom alldaglig konkretion. Det är en stor förtjänst.

Detsamma gäller författarnas val att inte inleda sin volym med en parad av tänkare, teoretiker och blockcitater utan i stället försöka uttrycka avancerade resonemang med egna ord. Först trettio sidor in i boken inleds en historisk genomgång över hur maktbegreppet har definierats och använts inom samhällsvetenskaplig forskning. Exposén har ett i lärobokssammanhang originellt upplägg. Med utgångspunkt i det myllrande nuet leds läsaren bakåt i tiden genom olika tanketraditioner och skilda inspiratörers gärningar. Upplägget hade med fördel kunnat användas i fler av seriens volymer eftersom det så tydligt visar på det historiska perspektivets relevans för att förstå och förhålla sig till en samtida begreppsförvirring.

SERIENS ANSATZ ÄR uttalat tvärvetenskaplig och fast förankrad i de förhållningsätt som kommit att bli centrala inom human- och samhällsvetenskaperna genom den så kallade språkliga vändningen. Det är således ord, begrepp, betydelser och användningsområden som befinner sig i första rummet – inte fenomen, åtminstone inte icke-språkliga sådana. Vid en genomläsning av serien framgår det emellertid att distinktionen mellan begrepp och fenomen i praktiken kan vara svår att upprätthålla. Jag ska konkretisera med två exempel: Johan Fornäs *Kultur* och Tommy Jensens och Aina Tollefsens *Globalisering*.

Författarnas skilda ingångar antyds redan vid en hastig blick på innehållsförteckningarna. Fornäs lyfter där fram "kulturbegreppet" medan Jensen och Tollefsen

fokuserar på "globaliseringen". Nu är det förvisso inte så att de senare är ointresserade av globaliseringsbegreppet som sådant, dess skiftande innebörder granskas ingående i bokens första del. Genomgången mynnar dock ut i en positionsbestämning där författarna klargör hur de själva ser på begreppets innebörd, det vill säga: "samtiden som en ny fas i kapitalismens

UTBILDNING & SKOLA

Mats Börjesson & Alf Rehn

Makt

LIBER | 128 S. | ISBN 9789147087464

Johan Fornäs

Kultur

LIBER | 112 S. | ISBN 9789147097845

Tommy Jensen & Aina Tollefsen

Globalisering

LIBER | 127 S. | ISBN 9789147095902

Peter Aronsson

Historia

LIBER | 127 S. | ISBN 9789147095490

ANVÄNDBARA INTRODUKTIONER TILL CENTRALA BEGREPP

Recensent *David Larsson Heidenblad*

I LIBERS SERIE Gripbart presenteras centrala samhällsvetenskapliga begrepp för dem som för första gången närmar sig dessa kunskapsfält.

Serien fyller en viktig funktion som en tvärvetenskaplig infrastruktur men de olika författarna lyckas inte alltid upprätthålla distinktionen mellan begrepp och fenomen och tillgängligheten varierar mellan de olika volymerna.

allt vad det innebär av köer, avspärningar och högtalarröster. Scenariot används för att resa frågor kring vad makt är, hur makt kan analyseras och hur makt bäst kan förstås. I bokens huvudtext återkommer sedan författarna med jämna mellanrum till det inledande exemplet för att fördjupa sig i olika aspekter av maktbegreppets komplexitet. Abstrakta teoretiska resonemang

historiska utveckling där kvalitativt nya globala processer uppträder”. Denna definition är styrande för bokens andra del, i vilken skiftande värderingar av dessa världsvida ekonomiska utvecklingslinjer granskas. Fokus förflyttas därmed successivt från inledningens ”svårgripbara globaliseringsbegrepp” till olika synsätt på det rådande världsekonomiska systemet. Boken handlar därmed lika mycket om fenomenet kapitalism som om begreppet globalisering.

Johan Fornäs skrift *Kultur* följer en annan väg. I denna står själva begreppet konsekvent i fokus. Framställningens första del ägnas åt en redogörelse för framväxten och innebörden av fyra olika kulturbegrepp: det ontologiska, det antropologiska, det estetiska och det hermeneutiska. Genomgången synliggör det moderna kulturbegreppets överlagrade och motsägelsefulla karaktär, men visar även på att de mer avgränsade betydelsesfärerna inom sig rymmer betydande motsättningar och språkliga glidningar.

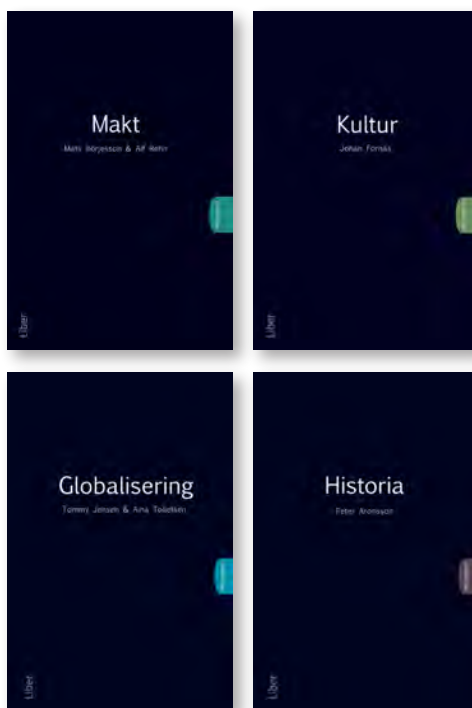
Kulturbegreppets mångtydighet är emellertid inget som beklagas. Fornäs intar en pragmatisk hållning och pekar på att konceptet fyller så många värdefulla funktioner att det inte är någon idé att försöka rensa och renodla språkbruket. Man gör bäst i att lära sig leva med de ofrånkomliga inkonsekvenserna och sträva efter en ökad medvetenhet och precision när man själv använder ordet. Bokens andra del tillför ytterligare konkretion genom att Fornäs där visar hur kulturbegreppet har använts – och används – inom samhällsvetenskaplig forskning och kommunal kulturpolitik. Sammantaget håller *Kultur* en hög nivå stilistiskt, intellektuellt och pedagogiskt. Det är den bok i *Begreppbart*-serien som jag hoppas att inledningens fiktiva student har fått i sin hand.

EN VIKTIG ANLEDNING till att *Kultur* höjer sig över det stora flertalet i *Begreppbart*-serien är att den är vad den utger sig för att vara, det vill säga en klagande introduktion till ett komplicerat kunskapsfält med begreppsanvändningen i fokus. Detta kan i sammanhanget synas vara en självklarhet, men så är inte riktigt fallet. Seriens författare har nämligen tolkat sin uppgift på ganska olikartade sätt. Glidningen mellan begrepp och fenomen är ett exempel som går igen i flera volymer. Ett annat, och kanske på sitt sätt allvarigare problem, är

att en del texter har en betydligt högre ambitionsnivå än att vara en introducerande lärobok. Jag ska exemplifiera detta genom Peter Aronssons *Historia*.

Aronssons text är utan tvekan både djärv och intressant och förtjänar att läsas och diskuteras. Den har essäns vindlande form och utgår från en tes om att historietänkandet har en närmast tidlös anatomi. Med detta menas att det är möjligt att se en påfallande kontinuitet i hur historia som kunskapsform och mänsklig praktik har diskuterats inom den västerländska kultursfären, från Herodotos och Thukydides fram till våra dagar. Aronsson lyfter fram historiefilosofiska frågeställningar av

tänkare och tematiker. Det är en myllrande, uppslagsrik och inte alltid speciellt systematisk text. På ett personligt plan finner jag flera delar av boken intressanta och tankeväckande, men jag har svårt att se hur den gör kunskapsfältet mer greppbart för vår fiktiva student. Risken är därför överhängande att Aronssons produktiva essä helt faller mellan stolarna. En nykomling på fältet saknar de nödvändiga förkunskaperna för att på ett meningsfullt sätt kunna diskutera dess teser och argument; en mer välorienterad läsare kommer sällan i kontakt med en lärobok. Tankegångarna som Aronsson vill ventilera hade därför, som jag ser det, gjort sig betydligt bättre i något annat sammanhang.

DE SKIFTANDE AMBITIONSNIVÅERNA i *Begreppbart*-serien märks även på den stilistiska spännvidden. I *Makt* och *Kultur* vinnlägger sig författarna om ett rakt och enkelt språkbruk. Som exempel kan nämnas hur Björjesson och Rehn i förbifarten definierar ordet teori som ”ett sätt att tala om det hela”. Denna pragmatiska definition hade haft svårt att hävda sig vid ett seminariebord, men den fungerar utmärkt här. Syftet med texten är ju inte att introducera teori- utan maktbegreppet och för att göra detta krävs förenklingar av det som inte befinner sig i bokens absoluta centrum. De framställningar som har ett mer oklart fokus, exempelvis genom att de glider mellan begrepp och fenomen, stöter här ofrånkomligen på problem.

Det samma gäller de författare som inte är beredda att kompromissa med sitt normalvetenskapliga språkbruk. Det kan leda till meningar som följande: ”Globalisering teoretiserad som samtida ojämna sociala och rumsliga processer där produktion, konsumtion och distribution sker i transnationella organisationsformer med arbetskraften kanaliserad till olika delar av arbetsmarknaden utefter klass-/köns-/etnicitetspositioner har därmed varit en del av samhällsvetenskaplig forskning om globalisering.” Nog hade den här typen av interpunktionsbefriad jargong kunnat undvikas av författarna eller plockats bort av redaktörerna. Denna typ av meningsbyggnad gör ingenting annat än alierar.

typen ”Vad kan vi veta om det som hänt före vår tid?” och ”Varför och för vem ska vi berätta om det förflutna?”. Han karakteriserar dem som slitstarka och produktiva dilemman, det vill säga som anspråksfulla frågeställningar vilka svårligen kan ges några entydiga svar, men som genom århundradena återkommande har förhandlats på olika samhälleliga fält. Av central vikt i sammanhanget är att Aronsson anlägger ett brett historiekulturellt perspektiv. Det är således inte enbart historiker och andra aktörer med vetenskapliga ambitioner som står i fokus utan ett brett spektrum av historiebrukare.

Uppgiften som Aronsson tagit sig an är minst sagt omfattande. Som läsare kastas man fram och tillbaka mellan tid, rum,

typen ”Vad kan vi veta om det som hänt före vår tid?” och ”Varför och för vem ska vi berätta om det förflutna?”. Han karakteriserar dem som slitstarka och produktiva dilemman, det vill säga som anspråksfulla frågeställningar vilka svårligen kan ges några entydiga svar, men som genom århundradena återkommande har förhandlats på olika samhälleliga fält. Av central vikt i sammanhanget är att Aronsson anlägger ett brett historiekulturellt perspektiv. Det är således inte enbart historiker och andra aktörer med vetenskapliga ambitioner som står i fokus utan ett brett spektrum av historiebrukare.

TÄNK DIG ATT du sitter utanför en föreläsningssal en småkyllig septembermorgon. Det är första gången på en månad som du är uppe så här tidigt. Du försöker fördriva

tröttheten ur kroppen med en plastmugg automatkaffe. Runt omkring dig sitter ett trettiotal okända ansikten. Ni väntar på att dörren ska öppnas. I din väska har du en tunn, svart bok som du läste igenom för ett par veckor sedan. Det var många nya namn och ord i den, men det var ändå ganska enkelt att följa med i resonemangen. Så här ett par veckor senare kommer du inte ihåg speciellt många detaljer, men känner ändå att du har ett visst grepp om vad den här hösten kommer att handla om. När föreläsaren börjar sin introduktion med att betona hur viktigt språket är för hur vi människor förstår och formar verkligheten så känner du igen dig.

Många av böckerna i *Begreppbart*-serien har potential att fungera som i scenariot ovan. Den pedagogiska grundidén som serien är sprungen ur är mycket god och

”Det råder ingen tvekan om att det finns ett behov av den här typen av orienterande texter på svenska.”

det behändiga formatet inbjudande. Men innehålls- och kvalitetsmässigt föreligger med självklarhet stora skillnader mellan de olika volymerna. Alla böcker i serien är inte användbara som introduktioner till nya kunskapsfält. Användbarheten hade också kunnat vara större om samtliga böcker hade försetts med en avslutande sektion med rekommendationer för vidare läsning. Ett sådant inslag hade, med tanke på hur kvalificerade författarna är, rimligen inte varit speciellt tidsödande att konstruera. Nu föreligger förvisso både litteraturlista och register, men just i detta sammanhang tror jag att en kortfattad kommenterande bibliografi hade varit ännu mer hjälpsamt.

Ovanstående är emellertid en randanmärkning. Jag tycker att de större pedagogiska vägvalen är utmärkta. *Begreppbart*-serien fyller en viktig funktion som tvärvetenskaplig infrastruktur och flera av böckerna kan läsas med behållning även av den som lämnat de första studentåren bakom sig.

► David Larsson Heidenblad är historiker verksam vid Lunds universitet. Han är vikarierande redaktör för *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* och författare till *Vårt eget fel*.

Jonas Hallström, Magnus Hultén & Daniel Lövheim (red.)

Teknik som kunskapsinnehåll i svensk skola 1842–2010

GIDLUNDS | 257 S. | ISBN 9789178448630

HUR TEKNIK BLEV ETT EGET ÄMNE I SKOLAN

Recensent *Patrik Ekheimer*

TEKNIK INFÖRDES SOM ämne i skolans läroplan 1980 men man hade undervisat i teknik redan vid 1800-talets mitt. Denna antologi om teknikens roll i skolan är väl sammanhållen och mycket läsvärd även för andra än blivande tekniklärare.

SKOLA & UTBILDNING

AR DET MÖJLIGT att skriva en läsvärd och sammanhållen bok om den tekniska kunskapens roll i den svenska folk- och grundskolan, där den hela dessutom försvåras av en tidsmässig spänvid på närmare 170 år? Något förvånande blir svaret ja!

Teknik infördes som ett nytt fristående och obligatoriskt ämne i grundskolans läroplan 1980. Men då var teknik knappast något nytt i skolan. Redan vid folkskolans etablering under 1840-talet fanns ett tydligt teknikinnehåll. Exempelvis skriver Magnus Hultén om de första läroböckerna

i naturlära. I dessa beskrevs läran om naturen i människans tjänst snarare än läran om naturen i sig. Därmed blev teknisk kunskap en lika självklar del som kunskap om naturen. Böckerna skrevs av vetenskapsmän och skulle kunna kategoriseras som vardagsnära. Senare kom folkskollärarna själva att skriva mer naturvetenskapliga och abstrakta böcker. Samtidigt fick läroböckerna större fokus på ny teknik, men inte för att den representerade teknisk kunskap, utan som ett medel för att öka naturvetenskapens status.

Traditionellt har hävdats att teknisk utbildning skett på tre nivåer. Från 1870-talet utgjorde högskoleutbildning av teoretiskt kunniga ingenjörer den högre nivån. De tekniska elementarskolorna och gymnasierna bildade den andra nivån, medan vissa söndags- och aftonskolor med inriktning mot praktisk yrkesutbildning fungerade som en tredje nivå. Jonas Hallström argumenterar dock för att teknikutbildningen i folkskolan kom att fungera som en fjärde och mera allmänbildande nivå. Redan i 1878 års normalplan för slöjd framhölls exempelvis att barnen skulle lära sig hantera verktyg för att kunna tillverka ”sådana föremål, hvilka äro för allmogen behöfliga och användbara”.

Hallström pekar även på att ämnet naturkunnighet behandlade tekniska objekt som hävstångar och termometrar samt att ämnena teckning och geometri bidrog med ett tekniskt kunskapsinnehåll som senare behövdes vid teknisk utbildning på högre nivå. Vidare fanns ett tydligt tekniskt-praktiskt innehåll i de icke-obligatoriska ämnena trädgårdsskötsel och trädplantering respektive huslig ekonomi. Här fick eleverna exempelvis lära sig grävning respektive skötsel och eldning av spisar. Ett viktigt skäl till teknikinnehållet var att det ansågs underlätta rekryteringen av framtida arbetare till hantverk och industri. Därav blev slöjden också mer teknisk i början av 1920-talet.

De första decennierna på 1900-talet kännetecknades av tilltagande industrialisering och ökad demokratisering. Detta kom även att påverka den svenska skolan genom nya påbyggnadsutbildningar och ett ökat teknikinnehåll i utbildningarna. I 1920-talets folkskola fanns också en stark medvetenhet, inte minst från lärarkåren, om att skolan behövde förnyas för att möta framtidens behov. Det hastigt föränderliga samhället ansågs ställa större krav på yrkesarbetarna och därför skulle skolan fokusera på allmänbildande tekniska kunskaper för livet snarare än yrkesutbildning.

Den undervisningsplan som infördes 1919 var påtagligt influerad av John Deweys pedagogiska idéer. Ett tydligt

progressivt inslag var det nya ämnet hembygdsundervisning. Detta var ett tvärvetenskapligt ämne med rötterna i geografi och naturkunnighet. De tekniska inslagen var trots det tydliga, då det lokala näringslivet liksom bostäder och transportteknik behandlades.

Även fortsättningsskolans tillvalsämne medborgarkunskap hade klara likheter med folkskolans hembygdsundervisning. Ämnet innefattade en stor del traditionell samhällskunskap, men också moment om privatekonomi, hygien i hemmet och exempel på hur man hanterar kommunikationer såsom post, telegraf och järnväg. Fortsättningsskolan blev obligatorisk 1918 och kring 1930 kom det statskunnsliga innehållet att tonas ned till förmån för mer hembygdskunskap och ett ökat tekniskt innehåll. Syftet var emellertid inte att förmedla teknik kunskap utan kunskap om hur tekniken påverkade medborgaren.

DET FANNS, SOM Hallström visar, ingenjörer som efterlyste en ökad teknisk allmänbildning. I ett citat beklagade sig exempelvis ingenjören Arvid Centervall över en stor del av befolkningen som gärna drog nytta av industrin och dess produkter samtidigt som de höll industrin för "något ointressant och smutsigt, ja, kanske rent av mindervärdigt". Antologins författare är dock ense om att ingenjörerna och industrins företrädare generellt sett stått passiva i diskussionen kring den svenska skolans teknikinnehåll. I stället framhålls Skolöverstyrelsen, enskilda politiker och lärare som de drivande bakom ökade tekniskinslag i grundskolan.

I 1962 års läroplan infördes teknisk orientering som ett nytt tillvalsämne. Detta kan beskrivas som ett tekniskt specialämne vilket bland annat inkluderade ritteknik, materiallära och hållfasthetslära. Likheterna är tydliga med kärnämnet teknologi som lästes på gymnasieskolans tekniska linje 1966–2000. Teknisk orientering blev populärt hos elever och föräldrar, men det ansågs alltför smalt. År 1966 fick läraren och utbildningspionjären Gösta Skoglund uppdraget att leda arbetet med att revidera innehållet i kursplanen. Bland annat fanns en intention att få flickor intresserade av ämnet, liksom att popularisera tekniska yrkesområden och yrkesinriktade gymnasieinjer.

Namnet teknisk orientering hade tidigare kritiserats då det ansågs indikera avsaknad av reellt kunskapsinnehåll. Det nya namnet blev teknik, ett av 1960-talets stora modeord. Teknik fungerande som ett sammanfattande begrepp och inkluderande flertalet av de grenar och inriktningar som tidigare funnits i den svenska skolan. Från politiskt håll fanns också en stark till-

tro till att ämnet skulle underlätta rekryteringen av industriarbetare.

Innehållsmässigt definierades teknikämnet av all kunskap som var relevant för att skapa mening kring teknik. Fokus låg inte på de tekniska specialämnena utan på tekniken i form av processer, objekt och tjänster. Även historia och samhällskunskap inkluderades. Dessutom skulle växelverkan mellan tekniken och andra kunskapsfält belysas. Det är tydligt att 1960-talets utvecklingsarbete av teknikämnet kan ses som en del av en progressiv idétradition där man önskade att ge eleverna en tydlig röd tråd i sin utbildning.

Samtidigt påpekar Hultén att tillkomsten av tillvalsämnet teknik inte var en del av den allmänna retoriken som syftade till att stärka rekryteringen till högre teknisk och naturvetenskaplig utbildning. För att komma in på dessa utbildningar krävdes nämligen ett tredje språk, vilket inte erhöles om man läste teknik. I och med detta bidrog teknikämnet ändå till bilden av teknik som tillämpad naturvetenskap.

”Ett skäl till detta var 1970-talets befarade brist på naturvetare och det faktum att få flickor ville läsa teknik och naturvetenskap.”

TILLVALSTEKNIKEN LEVDE INTE upp till de högt ställda förväntningarna. Endast en procent av flickorna och drygt 40 procent av pojkarna läste ämnet. Från politiskt håll ville man göra teknik obligatorisk och öka det naturvetenskapliga innehållet i skolan. Ett skäl till detta var 1970-talets befarade brist på naturvetare och det faktum att få flickor ville läsa teknik och naturvetenskap. I 1980 års läroplan kom teknik att kopplas till de naturorienterade ämnena, vilket dels skulle bidra till en ökad sammanbindning av teori och tillämpning, dels till att naturvetenskapen skulle bli mindre elitistisk. I tidigare forskning har rests kritik mot teknikämnets vaga kontur. Daniel Lövheim betonar dock att regeringen gjorde en tydlig positionering när man valde att koppla teknik till NO och inte till slöjd som tidigare föreslagits. Han påpekar också att teknik hade kunnat kopplas till SO om man i stället valt att betona att tekniken är människoskapad.

Teknikämnets placering blev dock hårt kritiserad, då många menade att tekniken

därmed reducerades till tillämpad naturvetenskap. I kommittéarbetet inför 1994 års läroplan framhölls i stället att teknik skulle betraktas som ett eget kunskapsområde jämställt med naturvetenskap, humaniora och samhällsvetenskap. Grundskolans nya teknikämne skulle därför breddas för att bättre belysa teknikens förhållande till människa och natur. Samhälls- och systemperspektiven stärktes och ämnet fick en starkare koppling till det akademiska fältet STS (Science, Technology & Society), bland annat genom starkt inflytande från den tvärvetenskapliga forskningsmiljön Tema T vid Linköpings universitet.

SAMMANFATTNINGSVIS KAN KONSTATERAS att antologin är mycket läsvärd och allmänbildande. Målgruppen utgörs främst av personer som arbetar med utbildning av tekniklärare, men den fungerar också som en mer allmän fördjupning. Boken har en tydlig röd tråd och är också befriad från störande upprepningar, vilka annars brukar vara rikligt förekommande i antologier. Att de tre redaktörerna författat fem av sex kapitel, liksom inledning och avslutning, har säkert bidragit till detta.

Cecilia Axells bidrag om Otto Witts skrifter ligger delvis utanför bokens fokusområde. Axells bidrag är likväl relevant eftersom hon tydligt visar på kunskap om teknik som fick stort genomslag hos svenska skolbarn under 1900-talets första del. Witt har beskrivits som en svensk Jules Verne. Genom sina böcker och genom tidskriften *Hugin* lyckades han förmedla teoretisk kunskap på ett underhållande sätt.

För dem som inte är närmare insatta i det svenska skolsystemets historia hade en översiktlig genomgång av dess utveckling varit önskvärd redan i bokens inledning. Vidare torde det vara möjligt att föra en mer djupgående analys och diskussion av studiens resultat. Detta gäller speciellt relationen mellan teknik och naturvetenskap. Exempelvis har Janken Myrdal i *Spellets regler i vetenskapens hantverk* (2009) hävdad att utvecklingen snarare går mot en sammanbörjning av humanvetenskap och naturvetenskap.

Att samhället står inför stora utmaningar torde alla vara överens om. Flertalet av dagens stora samhällsproblem kan också relateras till tekniken, detta oavsett om tekniken ses som ett hot eller som en räddningsplanka. Därför behöver framtidens elever lära sig studera teknik i ett brett samhällsperspektiv. Frågan är dock i vilka former detta kommer att ske?

► Patrik Ekheimer är doktor i teknik- och industrihistoria och verksam vid Chalmers tekniska högskola.

Kort.

Blandade kortrecensioner

KONSTARTERNA & MEDIER

Per Strömbäck

Drömmen om Alexandria

Den digitala distributionens dilemma

TIMBRO | 125 S. | ISBN 9789175669571

Storförtaen är de nya piraterna

Per Strömbäck är dataspelsexpert och väl skickad att redogöra för fildelnings- och upphovsrättslig debatt. I sin nya bok visar han hur den konflikt som tidigare gick mellan pirater och innehållsproducenter nu går mellan bolag i teknik- och telekomsektorn och innehållsproducenter. Han argumenterar för innehållsproducenternas – musikernas, dataspeltillverkarnas, filmmakarnas och författarnas – rätt att få del av vinsten av den digitala spridningen.

Strömbäck vill punktera myten om att internet inte går att reglera. Tekniken för att reglera för att motverka brottslighet finns redan, menar han och riktar fokus på mellanhandernas ansvar, på ägarna av kablarna. Telebolag och alla mellanhänder bör avkrävas större ansvar för att verkligen söka efter missbruk. Olaglig fildelning uppmuntras indirekt av telebolagen genom att de erbjuder höga bredbandshastigheter. Däremot stänger vissa bolag av möjligheten till gratiskommunikation som Skype. Förmågan att reglera finns alltså, men används för att främja storförtaens intressen.

Strömbäck pläderar för att information måste vara dyrare än vad den är i dagsläget. Den må vilja vara fri, men den är inte gratis att skapa. Vem ska betala skaparna?

Innan han avslöjar sin ståndpunkt diskuterar han rapsodiskt olika underhållningsbranschens svårigheter att anpassa sig till kundernas nya medievanor. Han nämner försök att locka användare att medverka vid bokframställning, men säger att dessa "inte visat tendenser att kunna ersätta förlagssystemet". Här skulle han ha kunnat nämna Smashwords, det amerikanska e-förlaget som låter vem som helst publicera sina e-böcker gratis.

När Strömbäck diskuterar bibliotekens roll i e-boksdistributionen ser han inte att det är biblioteken (och därmed indirekt användarna) som betalar för innehållet i e-böckerna när de betalar 20 kr per nerladdning. Ingen enskild användare vill förstås betala för en e-bok om de kan få den gratis via biblioteket. Faktum är att både författarna och biblioteken förlorar på den nuvarande situationen. Frågan borde vara om inte biblioteken skulle vägra vara denna lagliga, dyrköpta fildelningscentral. Författarna får i dagsläget heller inte ett öre per utlånad e-bok, något som stödjer Strömbäckes påstående om "kannibalism".

Att Strömbäckes oro för underhållningsbranschens "gratiskultur" är överdriven bekräftas av en artikel i *Financial Times* (2013-09-20) om medievanor hos den generation som kallas "millennials" – de som är födda 1980–2000. Bara i USA spenderar de 990 miljarder dollar om året på underhållning. Mediastrategier på stora bolag löser "det digitala dilemma" genom att anpassa sig efter de ungas vilja att uppleva, snarare än att äga musik, böcker, dataspel. De betalar om de vill ha något tillräckligt mycket. Strömbäck tar upp de större framgångsrika exemplen på lagliga nättjänster som faktiskt delar med sig av vinsten till innehållsskaparna, som musiktjänsten Spotify och filmsajten Netflix, men de räcker inte för att lugna honom.

ENLIGT STRÖMBÄCK MÅSTE internet lagstiftas mer i syfte att motverka det moraliskt förkastliga i att storföretag tar pengar som kreatörerna borde ha. Förtjänstfullt bemöter han invändningarna från pirater, data- och nätverksindustrins jättar och telekombolag, och menar att mellanhänder borde tvingas ta större ansvar:

En invändning brukar vara att reglering hämmar "förtrolig kommunikation". Så vidare förtroligt är inte fildelning, menar Strömbäck. Ett av många bevis på att förtrolig kommunikation är en myt i dag är att det vi skriver i exempelvis gmail genererar riktad reklam. En annan invändning säger att förbjuder man en sak, kommer snart nästa att förbjudas, något som Strömbäck ogiltigförklarar utan närmare bryderier. Invändningen mot lagstiftning att det blir "som i Kina" bemöter han med att det är

hyckleri att inte se att den svenska regeringen hellre samarbetar med diktaturer i övervakningsfrågor (Telia i Uzbekistan, Ericsson i Syrien) än med myndigheterna i demokratier, vilket skulle kunna skydda medborgare och företag mot brott på nätet. "Telekomutrustning är inte vilken exportvara som helst, det vore rimligt att den omfattades av liknande regelverk som försvarsmateriel", skriver Strömbäck. Den sista invändning som punkteras är "budbärrimmuniteten". När mellanhanderna, telebolagen, försöker använda samma argument som skulle vara giltigt för låt säga posten, att de enbart förmedlar, blir det inte trovärdigt när de väljer att indirekt uppmuntra olaglig fildelning genom stor bredbandskapacitet, men samtidigt diskriminerar gratistrafik.

I slutändan är internet inte så väsensskilt från det fysiska samhället: information vill ingenting i sig självt, den bestämmer vi människor över. Samma ideologier som alltid styrt riksdagspartierna bör appliceras på internetutvecklingen, tycks Strömbäck vettigt nog mena. Men han är ingen stor teoretiker, utan snarare en expert som förtjänstfullt presenterar dagsläget i spänningen mellan dyr och fri/gratis. Texterna hade säkert kunnat vara effektivare i bloggformatet, för minimikravet på en tryckt fackbok borde vara att en redaktör strukturerar innehållet.

DET ÄR SOM om Strömbäck jämför äpplen och päron när han diskuterar dataspelsbranschen på samma gång som bokbranschen. Han nämner exempelvis Författarfonden (som fördelar bibliotek ersättningen) och STIM (som fördelar ersättning för spelade låtar) som väl etablerade och fungerande ersättningsystem till kreatörer, men drar inga slutsatser om huruvida liknande system skulle kunna fungera i andra branscher. För ett långsiktigt innehållsskapande krävs att kreatörer organiserar sig för att lobba hos politiker, att de lär sig förhandla med digitala distributörer, exempelvis via fackförbund, intresseorganisationer och via statligt stöd.

Jag sätter punkt med att utifrån Strömbäckes lägesbeskrivning av våra digitala dilemman gissa att det kommer att krävas starka och kvalitetsmedvetna politiker och andra beslutsfattare som hävdar vikten av den långsamma innehållsproduktionen. Så har alltid varit fallet, men Kulturrådet, Vetenskapsrådet, Presstödsnämnden och andra (och gärna fler) myndigheter med ansvar för litterär, akademisk och journalistisk kvalitet kommer att bli än viktigare i den digitala epoken.

► Ida Westin är bibliotekarie.